

Tutkimus & **KRITIIKKI**

1 | 2023

Feuerbach-teeseistä
uuteen filosofiaan

–

Ideologikritiikin ja
-teorian perustat

–

Kokoava ote
teknologiaan

–

Latourin kriittinen
käänte

Antroposeeni vai
fossiilikapitalismi?

Kapitalismin
ekologinen
sääntely

Tutkimus & KRITIIKKI

Karl Marx -seuran julkaisu
1 / 2023 | 3. vuosikerta | eISSN 2737-1603

Tutkimus & kritiikki on Karl Marx -seuran julkaisema monitieteinen aikakausjulkaisu. Lehti edistää moniäänistä keskustelua marxilaisen perinteen sisällä ja eri tieteenalojen kriittisten suuntausten välillä. *Tutkimus & kritiikki* tarjoaa julkaisuväylän erityisesti yhteiskuntatieteellisten ja humanististen alojen kriittiselle tutkimukselle, mutta se ottaa vastaan marxilaiseen perinteeseen kiinnittyviä tutkimuksia myös muilta aloilta. *Tutkimus & kritiikki* julkaisee vertaisarvioituja tieteellisiä artikkeleita, katsauksia, kirja-arvosteluja ja keskustelua nykypäivän ja tulevaisuuden polttavista kysymyksistä. Lehdessä julkaistavat tutkimusartikkelit läpäisevät vertaisarvioinnin ja ne valitaan tieteellisin perustein.

Lähetä käsikirjoitus!

Kirjoittajaohjeet löytyvät tämän julkaisun lopusta sekä alla olevan linkin takaa.

[JOURNAL.FI](https://www.tsv.fi) →

TOIMITUS

Päätoimittaja

Jussi Silvonen
toimitus@marxseura.fi

Toimitussihteeri

Miikka Palokangas
toimitussihteeri@marxseura.fi

Toimittajat

Akseli Ekola
Sauli Havu
Saska Heino
Pertti Honkanen
Juha Koivisto
Matti Kortesoja
Simo Pieniniemi
Paula Rauhala

Ulkoasu

Saana Nyqvist

Taitto

Miikka Palokangas

Sisällys

- 4 **Pääkirjoitus:** Repeääkö suhteemme luontoon? – Marx, kapitalismi ja ekologia

TEEMANUMERO: MARX JA ANTROPOSEENI

- 19 **Joonas Kumpulainen & Petro Leinonen**
Valtioneoreettisia tulokulmia kapitalismin ekologiseen sääntelyyn
- 42 **Sakari Säynäjoki**
Antroposeeni, kapitaloseeni, fossiilikapitalismi:
Miksi antroposeenitutkimuksessa pitäisi puhua fossiilikapitalismista?
- 68 **Toni Ruuska & Pasi Heikkurinen**
Kokoava ote teknologiaan Marxiin ja Heideggeriin pohjautuen
- 88 **Sauli Havu**
Minkä taakseen jättää...: Bruno Latourin kriittinen käänne
- 103 **Santeri Sorsa**
Vaihtoehtoja kasvulle ja fossiilikapitalismille:
Katsaus degrowth-keskusteluun

ARTIKKELIT

- 117 **Mikko Lahtinen**
Marxin *Feuerbach-teeseistä* "filosofian uuteen käytäntöön"

KATSAUKSET

- 138 **Jan Rehmann**
Ideologiakritiikin ja -teorian perustat ja merkitys nykyisissä kamppailuissa

KIRJA-ARVIOT

- 160 **Kristen Ghodsee & Mitchell A. Orenstein (2021):**
Taking Stock of Shock: Social Consequences of the 1989 Revolutions
Saska Heino

ABSTRACTS

- 164 English abstracts *Tutkimus & kritiikki* 1/2023

Repeääkö suhteemme luontoon? – Marx, kapitalismi ja ekologia

Kuusikymmentä vuotta sitten ilmestyi Rachel Carsonin teos *Silent Spring* suomeksi nimellä *Äänetön kevät* (Carson 1963). Kirjasta tuli yksi luonto- ja ympäristöliikkeiden perustavista teksteistä. Pian sen jälkeen ilmestyi Rooman klubin *Kasvun rajat* (Meadows, Meadows, Randers & Behrens 1972). Viimeistään näistä vuosista alkaa ihmisen luontosuhdetta problematisoivan kirjallisuuden aika. Rooman klubin teosta on päivitetty ja sen viimeisin editio ilmestyi 2022. Carsonin kritiikki kohdistui vain ympäristömyrkkujen käyttöön, kun taas Rooman klubi asetti laajemmin kysymyksen siitä, mitkä ovat väestön- ja taloudellisen kasvun rajat.

Kun tänä päivänä seuraa uutisia, saa jatkuvasti kuulla äärimmäisistä sääilmiöistä, metsäpaloista ja jäätiköiden sulamisesta maailman eri puolilla. On selvää, että ihmiskunnan luontosuhde on kriisiytynyt laajamittaisesti. Kyse ei ole vain kasvimyrkyistä tai väestönkasvusta, vaikka nekin ovat olennainen osa tätä kriisiytymistä. Ympäristökriisi näkyy peruuntumattomana ilmastonmuutoksena ja sen rinnalla kulkee luontokato ja sukupuuttojen aalto. Kyse ei ole ainoastaan kasvihuonepäästöistä, vaan myös globaaleista materiaalivirroista, luonnon monimuotoisuuden hupenemisesta, mikromuovista luonnossa ja niin edelleen (esim. BIOS 2018). Siksi esimerkiksi siirtyminen ei-fossiilisiin polttoaineisiin ei yksinään ratkaise ekologisia ongelmia.

Keskustelu antroposeenistä on reagoimista tähän luontosuhteen kriisiin. Antroposeenin käsitteellä viitataan uuteen holoseeniä seuraavaan geologiseen aikakauteen,

jona luonto ja sen prosessit ovat kokonaisuudessaan alisteisia ihmisen toiminnalle. Ihmisten toiminta muuttaa luontoa peruuttamattomasti. Antroposeenin käsitteellä on ansionsa, sillä se kiinnittää huomion siihen, että luontosuhteemme kriisi on ihmiskunnan keskeisin edessä oleva haaste. Se korostaa sitä, että käynnissä olevat luonnon mullistukset ja muutokset ovat pitkälti ihmisen toiminnan seurauksia. Antropologi voisi tosin huomauttaa, että ihminen on aiheuttanut dramaattisia muutoksia luonnossa koko ihmislajin olemassaolon ajan. Jo varhain ajettiin suurriistaa sukupuuttoon, ja Välimeren alueen vuorten rinteet hakattiin monin paikoin puustosta vapaaksi jo tuhansia vuosia sitten.

Materialistisen historiankäsitteilyn näkökulmasta luontosuhteen radikaali muutos liittyy nykyihmisen astumiseen maan kamaralle. Arviolta 200 000 – 100 000 vuotta sitten ihmiset ottivat harppauksen eteenpäin kyvyssään käyttää maailman muokkaamisen välineitä ja välittää toisilleen ne tiedot ja taidot, jotka noiden välineiden käyttöön liittyivät. Vaikka tuotantovoimat olivatkin alkuvaiheessaan vaatimattomia, ne olivat riittäviä irrottamaan ihmisen ennalta määrätystä biologisista lokeroista ja tekivät ihmisestä ekologisesti dominantin lajin, joka saattoi levitä maapallolla sinne, minne halusi. Ihmisen luontodominanssi oli silti pitkään paikallista, ja luonnon kanssa elettiin suhteellisessa tasapainossa. Tilanne alkoi muuttua radikaalisti teollisen vallankumouksen myötä, kun tuotantovoimien kehitys otti valtavan harppauksen eteenpäin, ja teknologioissa kiteytyvä ihmisen ”toinen luonto” alkoi kapitalistisen tuotannon myötä itsenäistyä suhteessa välitömiin tuottajiin. Antroposeenin käsite liittyy tämän murroksen tematisointiin ja käsittämiseen.

Marxilaisen kapitalismianalyysin anti tähän keskusteluun on siinä, että se korostaa ongelmien keskeisenä syynä olevan kapitalistisen talouskasvun ristiriitaisen logiikan, jossa luontoa rasittavan ylikulutuksen rinnalla kulkee rikkauksien kasaantuminen yhä pienemmän väestöosan taskuun, niukkuuden koskettaessa kasvavaa osaa ihmisistä. Antroposeenin sijaan marxilaisessa keskustelussa onkin puhuttu viime vuosina ”kapitaloseenistä” (vrt. Säynäjoki tässä numerossa), jolla on haluttu korostaa sitä, ettei ympäristötuhon taustalla ole mikään ihmiskunta sinänsä, vaan tietty tuotantotapa. Lisäksi toiset ihmiset kuluttavat huomattavasti enemmän luonnonvaroja ja aiheuttavat enemmän kasvihuonepäästöjä kuin toiset. Onkin vaikea kuvitella kohdallista analyysiä nykyisistä ympäristöongelmista ilman vallitsevan tuotantotavan analyysiä, vaikka monissa keskeisissä teoriasuuntauksissa, kuten Bruno Latouriin yhdistetyssä toimijaverkkoteoriassa, kysymys ei juuri tematisoidukaan (vrt. Havu tässä numerossa).

Marxilaisen tradition suhde ekologiseen kysymykseen ei silti ole ongelmaton. Työväenliike syntyi vastareaktionä kapitalistiselle tuotantomuodolle ja siihen liit-

tyvälle elävän työn alistamiselle kuolleelle työlle eli pääomalle. Marx puolestaan keskittyi tutkimaan ja analysoimaan näitä muodostumassa olevan kapitalistisen tuotannon suhteita ja lainmukaisuuksia. Marxin *Pääomassa* esittämän analyysin ytimessä on työn ja pääoman välisen vastakkaisuuden ja kapitalistisen tuotannon liikevoimien tarkastelu sekä lisäarvon tuotannon moninaisten seurauksien osoittaminen. Työväenliikkeelle luonnon puolustaminen merkitsi pitkään ennen muuta elävän työn puolustamista ja suojelemista. Ympäristö- ja luontosuhteen kokonaisvaltainen tarkastelu oli harvinaista, joskin John Bellamy Foster (2020) on osoittanut, että kysymys oli läsnä enemmän kuin usein on ajateltu. Neuvostoliitto ja muut ns. reaaliosialistiset valtiot omaksuivat tavoitteekseen taloudellisen kasvun ja erityisesti kulutuksen kasvun, jossa ne ryhtyivät kilpasille kapitalististen valtioiden kanssa. Luonto ei tematisoitunut suojeltavana resurssina, vaan vapaasti tuhlattavana voimavarana. Marxilainen ajattelu laajemmin ylipäätään ei ole ollut tästä ajattelutavasta täysin vapaa (vrt. Ruuska & Heikkurinen tässä numerossa).

Luontosuhteen kriisiin on vasemmistossa reagoitu eri tavoin. Karkeasti ottaen voidaan puhua kasvun eri tavoin kyseenalaistavista, osin kapitalismikriittisistä lähestymistavoista ja niiden osittaisena vastakohtana teknologiaan luottavista *green deal*-konsepteista (vrt. Sorsa tässä numerossa). Näihin suhtautuminen jakaa marxilaisia, kuten esimerkiksi viimeaikainen kiivas keskustelu Matt Huberin kirjan *Climate Change as a Class War* (2022) ympärillä osoittaa. Kaikki marxilaiset eivät suinkaan hyväksy Huberin tapaa arvostella talouskasvun kyseenalaistavaa degrowth-ajattelua sen keskiluokkaisuudesta. Keskeiseksi tässä kohdin muodostuu myös kysymys valtiosta ja valtiollisen politiikan mahdollisuuksista ja rajoista ekologisen kriisin edessä (vrt. Kumpulainen & Leinonen tässä numerossa).

Uudempi marxilainen keskustelu on tunnistanut Marxin ajattelussa aiemmin pimentoon jääneitä aineksia ja käsitteitä, joilla ympäristökriisiä ja siitä käytävää keskustelua voidaan lähestyä. Aiemmin kysymys luontosuhteesta oli toki ollut keskeinen muun muassa Frankfurtin koulun ensimmäisen sukupolven piirissä. Samoin Marxin nuoruudenkirjoituksissa teema on läsnä (ks. esim. Heiskanen 2010). Näihin filosofissävyytteisiin lähestymistapoihin verrattuna viime aikoina virinneesä kansainvälisessä keskustelussa on uutta ympäristöteeman tiukempi yhdistäminen Marxin poliittisen talouden kritiikkiin. Suomessa tällaista pyrkimystä edustaa lähinnä, nyt jo yli 20 vuotta vanha, Jukka Heiskasen toimittama kokoelma *Marx ja ekologia* (2001).

Tutkimus & kritiikki -lehden numeron 1/2023 päämääränä on päivittää tilannetta suomeksi ja välittää kansainvälisen keskustelun teemoja suomalaiselle yleisölle. Tämän pääkirjoituksen tavoite on puolestaan pohjustaa joitakin aiheeseen liittyviä yleisiä teemoja. Seuraavaksi esittelemme muutamia ekologian kannalta

keskeisiä teemoja Marxin poliittisen talouden kritiikissä, kuten Marxin ajatusta metabolisesta repeämästä, minkä jälkeen tarkastelemme ympäristökysymyksen, raaka-aineiden ja globaalin kapitalismin ongelmavyöhyttä. Sitten pohdimme ekologisen kriisin ja marxilaisten emansipaatiokäsitysten suhdetta. Lopuksi esittelemme numeron sisällön.

Pääoma ja metabolinen repeämä

Lähtökohtaisesti marxilaisen lähestymistavan etuna on se, että siinä korostetaan talouden *materiaalisuutta*, sen riippuvuutta luonnonresursseista. Kuten Marx kirjoittaa:

Työ *ei ole* kaiken rikkauden *lähde*. *Luonto* on käyttöarvojen lähde (ja niistähän aineellinen rikkaus muodostuu!) yhtä suurena määrin kuin työkin, joka sinänsä on vain erään luonnonvoiman, ihmisen työvoiman, ilmenemistä.
(Marx 1875/1979, 525.)

Tuotannon materiaalisuus ja samalla myös luonnon merkitys käyttöarvojen lähteenä uhkaa kuitenkin kadota näköpiiristä kapitalistisessa taloudessa. Marxin mukaan ”määrätystä yhteiskunnallisen tuotannon muodosta seuraa [...] määrätty ihmisen suhde luontoon” (Marx 1861–1863/1965, 257). Marxilla oli jo varhain intuitio kapitalistisen yksipuolisen vaurauskäsityksen haittapuolista: ”Se käsitys luonnosta, mihin yksityisomistuksen ja rahan herruuden oloissa tullaan, on luonnon todellinen halveksunta, luonnon halventaminen käytännössä” (Marx 1844/1978, 97). Marxin mukaan raha on kapitalistisessa tuotantotavassa ”rikkauden absoluuttinen yhteiskunnallinen aineellistuma” (Marx 1867/2013, 138), sillä ”arvona tavara on rahaa” (Marx 1857–1858/1986a, 89). Marx korostaa kapitalistisen tuotannon kaksoisluonnetta, jolloin se koostuu sekä rahamuotoisista arvoista että materiaalisista käyttöarvoista, mutta hän katsoo kaksoisluonteen unohtuvan, kun tuotantoa tarkastellaan vain rahamuodossa, kuten kapitalistien kirjanpidossa tapahtuu (em., 244).

Marxilaisessa tutkimuksessa onkin korostettu, että kapitalistisessa talouskäytännössä hallitseva yksipuolinen rahasuureisiin keskittyminen on ekologisesta näkökulmasta rajoittunutta (esim. Burkett 1999, 79–98). Rahamuodossa varallisuus on esimerkiksi jaettavissa yhtäläisiin osiin (Marx 1857–1858/1986a, 90), kun taas ekosysteemit ovat kokonaisuuksia, joita ei noin vain voi jakaa osiin ja lähestyä pelkästään kvantitatiivisesti. Siksi pelkkä rahalaskenta ylläpitää ekologisesti ongelmallisia ajattelutapoja (Harvey 1996, 153–157). Marxin näkökulmasta on selvää, että talouden ymmärtämiseksi – saati ekologisten talouden luomiseksi – tarvitaan myös

suureita, joiden avulla saadaan ote talouden materiaalisesta puolesta, jonka rahalaskenta uhkaa häivyttää. Rahamuoto ei kuitenkaan ole Marxin keskeisin kritiikin kohde, vaan talouden materiaalisuuden unohtaminen tiivistyy hänen mukaansa pääoman kasautumisessa. Marxin mukaan pääoman ”jatkuvana pyrkimyksenä on luoda enemmän lisäarvoa” (Marx 1857–1858/1986a, 265). Pääoman kasautumistarve on loputon, mistä seuraa jatkuvan talouskasvun vaatimus.

Marx korostaa *Pääomassa* materiaalisuuden ja rahamuotoista lisäarvoa maksimoivan tuotannon välistä jännitettä erityisesti tutkiessaan kapitalistista maataloutta. Kohei Saito (2016) on osoittanut, että kapitalistisen maatalouden 1800-luvulla huolta herättäneiden ongelmien merkillepano oli keskeistä Marxin poliittisen talouden kritiikille ja sai hänet kiinnittämään laajempaa huomiota kysymykseen luontosuhteesta. Marxin mukaan ”välittömään lähimpään rahavoittoon suuntautuvan kapitalistisen tuotannon koko henki” on ”ristiriidassa maanviljelyksen kanssa, jonka on turvattava toisiinsa liittyvien ihmiskupolvien pysyvien elinehtojen kokonaisuus” (Marx 1894/2015, 608), sillä voitontavoitteluun perustuva maatalous tuhoaa maan hedelmällisyyden, kun ravinteet eivät enää pala maahan, ja maa köyhtyy. Ajatus on edelleen ajankohtainen, vaikka tietyt Marxin kuvaamat rajoitteet on myöhemmin typpikierron nopeuttamisen myötä kyetty väliaikaisesti ylittämään (Mau 2023, 261–262). Erityisesti yhdysvaltalaisen *Monthly Review* -lehden päätoimittaja John Bellamy Foster (esim. 1999) on korostanut Marxilla olevan ajatus kapitalistisen tuotannon synnyttämästä ”metabolisesta repeämästä” ihmisen aineistenvaihdunnassa luonnon kanssa. Marx kirjoittaa Fosterin siteeraamassa kohdassa:

Suurmaanomistus supistaa maanviljelysväestön jatkuvasti alenevaan minimiin ja asettaa sitä vastaan jatkuvasti kasvavan, suurkaupunkeihin suljetun teollisuusväestön; siten se luo olosuhteet, jotka aiheuttavat parantumattoman repeämän elämän luonnonlakien määräämään yhteiskunnallisen aineistenvaihdunnan yhteyteen, minkä vuoksi maan voima joutuu hukkaan ja kaupankäynnin välityksellä tämä haaskaaminen kantautuu pitkälti yli oman maan rajojen. (Marx 1894/2015, 800–801.)

Ongelma pätee myös muihin samankaltaisiin aloihin, kuten suomalaisittain tärkeään metsäteollisuuteen, jonka kohdalla pääomaan perustuvan tuotannon seurauksena on Marxin mukaan ”kokonaisedun” vastaista luonnonvarojen ”tuhoamista” (Marx 1894/2015, 608; 1885/2014, 228). Marxilaista ajattelua onkin sovellettu myös suomalaisen ”kuitupuukapitalismin” analyysiin (Kellokumpu & Säynäjäkangas 2022). Pääoma ei kuitenkaan Marxin mukaan tyydy ainoastaan luonnon-

varojen ehdyttämiseen, vaan myös muokkaa luonnonprosesseja omiin tarpeisiinsa. Marx panee esimerkiksi merkille, että eläinperäisessä ruoantuotannossa tarve lyhentää pääoman kiertokulkuaikaa voittojen maksimoimiseksi johtaa jalostukseen, joka nopeuttaa aikaa, jonka karja tarvitsee teuraaksi kelvatakseen (Marx 1885/2014, 222). Tällä tavoin kapitalistinen tuotanto muokkaa ”luontoa” tarpeidensa mukaisesti, kuten Jason Moore (2015) on korostanut. Nykyaikainen ääriesimerkki tästä on broilerituotanto (Moore & Patel 2017, 3). Keskeinen Marxin ja Engelsin ajatus onkin ei pelkästään luontokäsitysten vaan myös ”luonnon” itsensä historiallisuus. Kuten he *Saksalaisessa ideologiassa* kirjoittavat, ”inhimillistä historiaa edeltävää luontoa” ei ole olemassa missään muualla kuin ”ehkä joillakin hiljan syntyneillä yksinäisillä Australian korallisaarilla” (Marx & Engels 1845–1846/1978).

Pääoman ensimmäisessä osassa Marx kirjoittaa, että ”kapitalistinen tuotanto kehittää [...] yhteiskunnallisen tuotantoprosessin tekniikkaa ja yhdistelmää vain siten, että se samalla vaurioittaa kaiken rikkauden alkulähteet: maan ja työläisen” (Marx 1867/2013, 454, vrt. 1861–1863/1968, 303). Kuten Christian Stache on korostanut, luontosuhteen problematiikka on läsnä läpi *Pääoman* kaikkien kolmen osan (Stache 2017, 409–525). Vaikka Marx ei tarjoa valmista ”järjestelmällistä analyysia yhteiskunnallisesta luontosuhteesta kapitalismissa” (em., 409), *Pääomasta* on selvästi luettavissa ajatus kapitalistisen tuotantotavan ja ”luonnon” välisestä ristiriidasta, jota James O’Connor (1988) on kutsunut ”kapitalismin toiseksi ristiriidaksi”. Ristiriita perustuu siihen, että vaikka tuotannon materiaalisuus uhkaa kapitalistisessa tuotannossa unohtua, pääoma ei kykene alistamaan ”luontoa” omalle kvantitatiiviselle ”huonon äärettömyyden” (Harvey 2018, 172–173) kuvamalle logiikalleen.

”Halpa luonto”, imperialismi ja vihreä ekstraktivismi

Ekomarxilaisessa keskustelussa on keskitytty enimmäkseen Marxin itsensä teksteihin. On tärkeää osoittaa, että ekologiset teemat ovat läsnä Marxin poliittisen taoududen kritiikissä. Tutkimuksen on silti pyrittävä Marxia pidemmälle, sillä vaikka ”luonto käyttöarvoina on läsnä *Pääomassa*, Marx ei kehittänyt erityistä sanastoa, joka kykenisi ilmaisemaan kapitalistisen tuotantoprosessin biofyysisiä ja ekologisia määreitä systemaattisesti” (Pineault 2023, 8). Tämä ei kuitenkaan tarkoita, etteikö Marxilta löytyisi resursseja nykyongelmien käsittelyyn. Eräs hedelmällinen seikka on Marxin raaka-aineille antama merkitys osana kapitalistista tuotantoa. Marx kirjoittaa: ”kaikkalainen ajatus kollektiivisesta, päättäväisestä ja kaukonäköisestä raaka-aineiden tuotannon valvonnasta” on kokonaisuudessaan ”yhteensovittamaton kapitalistisen tuotannon lakien kanssa” ja rajoittuu korkeintaan poikkeukselli-

siin ”yhteisiin toimenpiteisiin suuren vaaran ja neuvottomuuden hetkellä” (Marx 1894/2015, 126–127). Huomio on hyvin ajankohtainen ja amerikkalainen Jason Moore (2015) onkin pyrkinyt integroimaan ekologisen ulottuvuuden marxilaiseen teoriaan kapitalismin kriiseistä ja kehityksestä tältä pohjalta.

Moore korostaa, että kapitalistinen tuotanto edellyttää ”halvan luonnon” eli halpojen raaka-aineiden saatavuutta. Tätä hän perustelee erityisesti *Pääoman* kolmannen osan luennalla. Siinä Marx kirjoittaa, että ”sitä mukaa kuin työn tuotantovoima kehittyi, raaka-aineen arvo muodostaa jatkuvasti kasvavan osan tavaran tuotteen arvosta” (Marx 1894/2015, 115). Siksi Marx korostaa, kuinka ”tärkeää raaka-aineen alhainen hinta on teollisuusmaille” (em., 113), sillä ”raaka-aineen hinnan kohoaminen voi rajoittaa tai ehkäistä koko tuotantoprosessia” (em., 117). Kapitalistisen tuotannon dynamiikalla on kuitenkin taipumus johtaa pullonkauloihin raaka-aineiden saatavuudessa, jolloin seuraa raaka-aineiden suhteellinen ”alituotanto” (Marx 1894/2015, 125–126). Kuten Michael Perelman (1987, 27–55) on huomauttanut, luonnonresurssien niukkuuteen liittyvää kysymystä ei useinkaan huomioida Marxin kriisiteoriaa käsiteltäessä, vaikka Marxilla se on selvästi läsnä. Vaikka esimerkiksi ”metallien” ja ”hiilen” tuotantoa voidaan lisätä helpommin kuin maa- tai metsätaloustuotantoa, ”siitäkin tulee vaikeampaa kaivosten ehtyessä” (Marx 1861–1863/1968, 360). Tällöin raaka-aineen arvo kohoaa (Marx 1894/2015, 734), millä on kielteisiä seurauksia kapitalistille, sillä: ”Edellytysten ollessa muuten samoja voiton suhdeluku on käänteisessä suhteessa raaka-aineen arvon suuruuteen.” (Em., 118.) Marxin mukaan halpojen raaka-aineiden saatavuus on kuitenkin ennakkoehto teollisuuden kehittymiselle. Kapitalistinen tuotanto törmää siis rajoitteisiin tuotannolle välttämättömien raaka-aineiden saatavuudessa. Moore kutsuu tätä ”ekologisen ylijäämän laskutendenssiksi” (Moore 2015, 91–109), joka on ongelma, johon kapitalismi kehittyessään väistämättä törmää ja joka altistaa sen kriiseille.

Marxin mukaan pullonkaulojen estämiseksi raaka-aineita tuodaan ”etäällä olevilta” ja aiemmin ”vähemmän käytetyiltä tai kokonaan käyttämättä jääneiltä tuotantoalueilta” (Marx 1894/2015, 126, suomennosta korjattu). Marx muistuttaa, että kapitalismissa annetun tuotannonalan tuotannonehdot ovat aina kyseessä olevan alan itsensä ”ulkopuolella”, jolloin tuotannon edellytyksenä ovat ”maailmanmarkkinat ja näin ollen niiden toimintojen, kanssakäymisten muotojen, tarpeiden jne. kokonaisuus, josta ne muodostuvat” (Marx 1857–1858/1986b, 19, suomennosta korjattu). Kuitenkin kapitalistisen tuotantotavan laajeneminen on Marxin mukaan väkivaltainen prosessi, sillä ”tapa, jolla kapitalistinen tuotanto laajenee [...] uusintaa täysin sen tavan, jolla se syntyi” (Marx 1861–1863/2018, 456). *Pääoman* väkivaltainen ’alkuperäinen’ kasautuminen, jossa ”pääoma tulee maailmaan tih-

kuen verta ja likaa kaikista huokosistaan” (Marx 1867/2013, 680), siis toistuu kapitalismin laajetessa. Toinen tapa ylittää (väliaikaisesti) ekologisen ylijäämän las-kutendenssi on se, että pääoma löytää uusia, vielä käyttämättömiä raaka-aineita, joilla korvata aiemmat. Mooren (2015, 112) mukaan paras esimerkki tästä on fossiilisten polttoaineiden historia, johon viimeaikaisessa keskustelussa onkin keskityt-ty laajalti (ks. Malm 2016). Kapitalismin historiaa voidaan Mooren (2015, 141–168) mukaan tarkastella jatkuvasti uusien ”halpojen luontojen” luomisena, joista ny-kyesimerkiksi käyvät öljymarkkinat mullistanut liuskeöljy tai uuden teknologian ja muun muassa sähköautojen edellyttämät mineraalit.

Kapitalistisen tuotannon kehitys on siis Mooren mukaan sisäisessä yhteydessä luonnonprosesseihin. Hänen mukaansa tämä huomio problematisoi ”metabolisen repeämän” käsitteestä helposti seuraavan miellelyhtymän siitä, että kapitalismi tar-koittaisi ihmisten ”irtautumista”, ”eroa” tai ”vieraantumista” yksikössä hahmote-tusta luonnosta (Moore 2015, 83–84). Esimerkiksi Kohei Saito käsitteellistää asiaa näin, kun hän kirjoittaa, että ”Marxin kommunistisen projektin tavoite on maan ja ihmisten välisen ykseyden tietoinen palautus” (Saito 2016, 45). Mooren mu-kaan tällainen käsitteellistämistapa on harhaanjohtava: ”Sen sijaan, että kapitalisti-nen sivilisaatio olisi erottanut ihmiset luonnosta, se on sekoittanut yksilöllisen elä-mäntoiminnan elämän verkkoon, jonka keskinäisyhteydet ovat paljon tiuhempia, maantieteellisesti laajempia ja läheisempiä kuin koskaan aiemmin” (Moore 2016, 12). Kuten Nora Räthzel on todennut, Mooren lähestymistapa, jossa tarkastel-laan kapitalistisen tuotannon toimintaa ”historiallisessa luonnossa”, on hedelmäl-linen analysoitaessa kapitalismin kehitystä ja muuttuvaa suhdetta luonnonvoimiin ja -resursseihin (Räthzel 2021, 80–83). Esimerkiksi Nancy Fraser on hyödyntänyt Mooren ajatuksia analysoidessaan kapitalismin historiallisia ”sosioekologisia kas-sautumisregimejä” (Fraser 2022, 75–114).

Mooren mukaan kapitalismin riippuvuus ”halvasta luonnosta” tarkoittaa sitä, että pääoman kasautuminen edellyttää ”laajamittaista keinovalikoimaa imperia-listisia maiden yksityistämisiä ja ’ilmaisen luonnonvoiman’ haltuunottoa” (Moore 2015, 174). Tämä muistuttaa Rosa Luxemburgin (1913) ajatusta siitä, että ei-kapita-listinen ulkopuoli ja sen imperialistinen haltuunotto ovat jatkuva välttämättömyys kapitalistiselle taloudelle. Kuitenkin Luxemburgin alikulutusteoreettisen argu-mentin päälinja on, että kapitalismi tarvitsee ulkopuoltaan tyydyttääkseen kysyn-nän tavaroille, jotka muuten jäisivät myymättä (Dörre 2009/2015, 26–27; Harvey 2003, 138–140). Mooren argumentin erottaa Luxemburgista se, että siinä keskity-tään tarjontapuoleen ja käyttöarvoihin, joita kapitalistinen tuotantotapa tarvitsee alueilta, jotka eivät vielä ole olleet sen alaisia. Toinen vaihtoehto on, että se ottaa piiriinsä sellaisia raaka-aineita, joilla ei aiemmin ole ollut samanlaista taloudellista

merkitystä. Kummassakin tapauksessa se leviää uusille alueille, joskin hieman eri merkityksessä.

Tästä päästään ajankohtaisiin keskusteluihin ekstraktivismista eli kaivannaisiin perustuvasta kehitysmallista, kapitalismin laajenemisesta ja imperialismista, sillä kapitalistisen tuotannon tarvitsemat kaivannaiset ja muut raaka-aineet, sekä myös halpa ravinto, hankitaan usein teollisuusmaiden ulkopuolelta, kuten Latinalaisesta Amerikasta tai Afrikasta (Dietz 2021). Hiljattain tämä on noussut esiin esimerkiksi yhteydessä levottomuuksiin Ranskan entisissä siirtomaissa Länsi-Afrikassa (ks. Maïche & Kynsilehto 2023). Perifeerisistä maista tulee riippuvaisia alkutuotannosta, joka ei edesauta niiden ekologisesti kestäväää kehitystä. (Ekstraktivismi on toki ongelma myös esimerkiksi Suomessa, erityisesti Lapissa. Tästä sekä Suomen kaivoslain puutteista ks. esim *Elonkehä*-lehden kaivos-teemainen numero 3/2021.)

Tässä toistuu Marxin *Pääomassa* merkille panema globaali dynamiikka, jonka myötä syntyy ”koneteollisuuden pääpaikkojen tarpeita hyödyttävä kansainvälinen työnjako”, jossa ”osa maapalloa” muutetaan kehittyneiden maiden ”raaka-aineiden tuotantoalueeksi” (Marx 1867/2013, 406–407). Näin raaka-aineiden tuotantoon liittyvät ekologiset tuhot voidaan ulkoistaa kapitalististen keskusten ulkopuolelle, missä myös työolot ovat usein huomattavan heikot, minkä vuoksi saksalainen Stephan Lessenich (2016) onkin kuvannut kapitalistisia keskuksia ”ulkoistamisyhteiskunniksi”.

Tätä globaaliala ongelmaa saattaa jopa pahentaa sähköistykseen perustuva ”vihreä kapitalismi”, joka on entistä riippuvaisempi esimerkiksi Afrikasta peräisin olevista kaivannaisista (Claar 2021) tai esimerkiksi muualla kasvatetusta biopoltoainesta. Nykytilannetta kuvaa hyvin esimerkiksi seuraava huomio Nigeriä koskien: ”Vaikka Nigerin uraani tuottaa viidesosan Ranskan sähköstä, vain alle viidesosalla nigeriläisistä on mahdollisuus käyttää sähköä” (Maïche & Kynsilehto 2023). Kuten Schmelzer, Vetter ja Vansintjan (2022, 199) kirjoittavat, ”useat ehdotukset kestävyys siirtymästä globaalissa pohjoisessa, jotka perustuvat vihreisiin sijoituksiin, vihreään teknologiaan ja uusiutuviin energiamuotoihin, itse asiassa merkitsevät kasvavaa keskeisten raaka-aineiden louhintaa tai muunlaista hankintaa globaalista etelästä”. Myös vihreä kapitalismi siis uusintaa niin kutsuttua ”imperiaalista elämäntapaa” (Brand & Wissen 2017), jossa yksien hyvinvointi ja ekologisuus ”täällä” perustuvat toisten sortoon ja ympäristötuhoihin ”tuolla”.

Marx, ekologia ja emansipaatio

Vastakohtana kritisoimalleen kapitalistiselle luontosuhteelle Marx kirjoittaa *Pääoman* kolmannessa osassa:

Korkeamman taloudellisen yhteiskuntamuodostelman kannalta tulee maahan kohdistuva erillisten yksilöiden yksityisomistus ilmenemään aivan yhtä mauttomana kuin ihmisen toiseen ihmiseen kohdistuva yksityisomistus. Ei edes kokonainen yhteiskunta, kansakunta, eivätkä kaikki samanaikaiset yhteiskunnat yhdessäkään ole maan omistajia. Ne ovat ainoastaan sen haltijoita, nautintaoikeuden haltijoita, ja *boni patres familias* (hyvinä perheenisinä) niiden on jätettävä maa parannettuna jälkeen tuleville sukupolville. (Marx 1894/2015, 765.)

Tällaiset lausahdukset ovat johtaneet pyrkimyksiin – ehkäpä hiukan anakronistiinkin (vrt. Lähde 2001, 48) – tehdä Marxista ekologisen kriisin aikakaudelle sopivan emansipaatiokäsityksen edelläkävijä. Tätä kantaa on edustanut esimerkiksi Kohei Saito tuoreessa kirjassaan *Marx in the Anthropocene. Towards the Idea of Degrowth Communism* (2023). Hän esittää, että myöhäisissä muistivihkoissaan ja alleiviivauksissaan Marx päätyi omaksuma ajatuksen talouskasvun lopusta kommunismissa. Sen sijaan ranskalainen Timothée Haug on korostanut Marxin ”keskeneräistä ekologista katkosta” käsittelevässä väitöskirjassaan (T. Haug 2022), ettei asia ole näin yksinkertainen, kun tarkastellaan työn tuottavuuden kasvun merkitystä Marxin ja Engelsin emansipaatiokäsityksessä. Engels esimerkiksi kirjoittaa *Anti-Dühringissä*, että kapitalismin ylittäminen ”on ainoa ennakkoehto tuotantovoimien katkeamattomalle, yhä nopeammin edistyvälle kehitykselle ja samalla itse tuotannon käytännöllisesti katsoen rajattomalle lisääntymiselle” (Engels 1878/1979, 477). Kommunismissa tuotannon lisääntymisellä ei siis olisi rajoja. Marx puolestaan katsoo *Pääomassa*, että ”yhteiskunnan todellinen rikkaus ja sen uusintamisprosessin jatkuvan laajentumisen mahdollisuus” riippuu työn ”tuottavuudesta sekä niistä enemmän tai vähemmän runsaista tuotantoehtoista, joiden vallitessa se toteutuu” (Marx 1894/2015, 807). Marx siis huomaa tässä kohdin luonnollisten rajoitteiden merkityksen tuotantoehtoina. Marxin perspektiivi keskittyy ”työajan lyhentämiseen” ja ”vähimpään voimankäyttöön” työssä, mutta sisältää ”rationaalisien” aineenvaihdunnan säätelyn luonnon kanssa (emt., 808). Marxin tavoite ei siis ole kasvu sen itsensä vuoksi, saati luonnon kustannuksella.

Kuitenkin erityisesti *Pääomaa* edeltävässä *Grundrissessa* Marxilla on taipumus keskittyä työajan jatkuvaan lyhentämiseen työn tuottavuutta lisäämällä: ”Todellinen ekonomia – säästäminen – muodostuu työajan säästämisestä (tuotantokustannusten minimistä – ja minimoinnista). Kuitenkin tämä säästäminen on identtinen tuotantovoiman kehityksen kanssa.” (Marx 1857–1858/1986b, 184.) Työajan säästö samastuu tässä tuotantovoimien kehitykseen. Marx kirjoittaa, että ”kaikki

taloudellisuus palautuu viime kädessä ajan taloudelliseen käyttöön” (Marx 1857–1858/1986a, 119). Tämän ajatuksen ekologinen kriisi asettaa kyseenalaiseksi, sillä selvästikin resurssien kestävä ja järjellinen käyttö on myös tärkeä osa taloutta. Christopher J. Arthur on huomauttanut, että korostaessaan työaikaa talouden ainoana perustana tuotantotavasta riippumatta Marx omaksuu “modernin perspektiivin, jossa ’aika on rahaa” (Arthur 2013, 112). Timothée Haugin mukaan työn tuottavuuden kasvattaminen ja täten työajan lyhentäminen säilyy Marxille loppuun saakka ensisijaisena potentiaalisessa sosialismissa tai kommunismissa (T. Haug 2021, 478–492). Toki 1800-lukulaisen Marxin kritisointi tästä on selvää anakronismia.

Ekologinen kriisi kyseenalaistaa osia Marxin esittämistä emansipaatiokäsityksistä. Se pistää kysymään, mihin työn tuottavuuden huima kasvu kapitalistisessa suurteollisuudessa perustuu. Marx itse korostaa, että sen taustalla on luonnonvoimien tehokas käyttö suuressa mittakaavassa teollisessa tuotannossa (Marx 1861–1863/2018, 174). Työn tuottavuuden huima kasvu perustuu siis pitkälti luonnonvoimiin, joiden hyväksikäyttö edellyttää luonnonvaroja. Luonnonvarojen ehtymisellä on siis negatiivisia seurauksia työn tuottavuudelle (Marx 1867/2013, 61; vrt. Honkanen 2001). Myös sosialismissa työn tuottavuuden kasvu, mikäli se ymmärretään samalla tavalla kuin kapitalismissa, olisi sidottu luonnonvoimien ja tätä kautta luonnonvarojen käyttöön, missä olisi huomioitava myös niistä koituvat ympäristövahingot.

Tietoisuus kapitalismin historian aikana tapahtuneesta luonnonvarojen liiallisesta käytöstä ja esimerkiksi fossiilisten polttoaineiden käytön vaikutuksista sekä muusta luonnontuhosta vaikuttavat väistämättä käsitykseemme sosialismista. Pääoman ei kapitalismissa tarvitse maksaa luonnonvarojen uusintamisesta, niiden kestävydestä huolehtimisesta tai niiden käytöstä seuraavista sivuvaikutuksista. Sosialismissa nämä seikat pitäisi ottaa huomioon tuottavuuskasvun toivottavuutta pohdittaessa. Kuten Nancy Fraser (2022, 155) on huomauttanut, tällöin kysymys tuottavuuden kasvusta, työajan lyhentämisestä ja niiden toivottavuudesta ekologisesti kestävässä yhteiskunnassa näyttäytyy uudessa valossa. Sosialismia ei voi ajatella ilman, että huomioi sen kapitalismilta perimän ympäristötuhon. Työn tuottavuuden kasvu, siis annetun tuotemäärän sisältämän työmäärän lasku, ei voi olla sosialismissa ainoa taloudellinen prioriteetti, toisin kuin Marx vielä *Grundrissea* kirjoittaessaan näytti ajattelevan. Samalla käy kyseenalaiseksi marxilaisessa traditiossa toistuva ajatus siitä, että sosialismissa työ voisi olla arvon mitta, jolloin taloudellinen arvo olisi edelleen kytketty kvantitatiivisesti mitattuun työn tuottavuuteen. Kyseessä saattaa olla kapitalistinen ”objektiivinen ajatusmuoto” (Marx 1867/2013, 82), jota marxilaisesta näkökulmasta tulisi kritisoida, sen omaksumi-

sen sijaan. Näiden kysymysten kohdalla viimeaikainen keskustelu degrowthista ja käsityksestä hyvästä elämästä, joka ei ole riippuvainen talouskasvusta, on tervetullutta ja se tulisi ottaa myös marxilaisten keskuudessa vakavasti (esim. Schmelzer, Vetter & Vansintjan 2022; Soper 2020).

Tutkimus & kritiikki -lehden numeron 1/2023 antroposeeni-teema koostuu kahdesta vertaisarvioidusta artikkelista ja kolmesta katsausartikkelista. Ensimmäisessä teemaan kuuluvassa vertaisarvioidussa artikkelissa Joonas Kumpulainen ja Petro Leinonen lähestyvät kysymystä kapitalistisen valtion ja vihreän kapitalismin suhteesta valtio- ja regulaatioteoreettisesti sekä empiirisesti aineistoanalyysin avulla. He painottavat kapitalistisen valtion riippuvuutta talouskasvusta ja tästä seuraavia vihreän kapitalismin ristiriitoja. Toisessa teeman vertaisarvioidussa artikkelissa Sakari Säynäjoki käsittelee keskustelua antroposeenistä ja kapitaloseenistä. Hän katsoo, että keskustelua rajoittaa se, ettei fossiilisiin polttoaineisiin ja täten fossiilikapitalismin erityisluonteeseen ole kiinnitetty riittävästi huomiota. Säynäjoen mukaan kapitalismin ja ympäristökriisin yhteyden asianmukainen käsittäminen vaatii siis kehittyneen kapitalismin fossiiliperustaisen luonteen ottamista vakavasti.

Toni Ruuska ja Pasi Heikkurinen vertailevat puheenvuorossaan Marxin ja Martin Heideggerin käsityksiä teknologiasta, ja pyrkivät löytämään välittävän kannan. Sauli Havu tarkastelee viime vuonna edesmenneen Bruno Latourin tuoreempaa, aiempaa poliittisesti kantaaottavampaa tuotantoa marxilaisen yhteiskuntateorian näkökulmasta. Santeri Sorsa puolestaan paneutuu kolmen uudehkon kirjan arvostelussaan kysymykseen degrowthista.

Antroposeeni-teeman lisäksi numero sisältää yhden vertaisarvioidun artikkelin ja yhden käännöksen, jotka kummatkin käsittelevät marxilaisen teorian peruskysymyksiä. Mikko Lahtinen tarkastelee artikkelissaan teorian ja käytännön suhdetta Marxin Feuerbach-teesien pohjalta. Lahtisen mukaan erityisesti yhdettätoista teesiä voidaan lukea myös Marxin myöhemmän toiminnan perustana. Lahtinen yhdistää luentansa teeseistä erityisesti Antonio Gramscin ”praksiksen filosofiaan” ja esittää Marxin avaavan näkymiä ”filosofian uuteen käytäntöön”. Marko Ampujan kääntämässä katsauksessa aiheesta laajalti julkaissut saksalainen Jan Rehmann tarkastelee marxilaisen ideologiateorian perusteita ja nykyistä relevanssia. Hän korostaa ideologiakäsitteen kriittistä luonnetta ja ideologioiden käytännöllisyyttä.

Sauli Havu & Jussi Silvonen

DOI – <https://doi.org/10.55294/tk.136057>

Tutkimus & kritiikki on lisensoitu Creative Commons Nimeä-EiKaupallinen-EiMuutoksia 4.0 Kansainvälinen -lisenssillä.

LÄHTEET

- ARTHUR, CHRISTOPHER J. (2013). The Practical Truth of Abstract Labour. Teoksessa Riccardo Bellofiore, Guido Starosta & Peter D. Thomas (toim.), *In Marx's Laboratory: Critical Interpretations of the Grundrisse*, 101–120. Leiden: Brill.
- BIOS (2018). Maailman aineksen käyttö kasvaa kasvamistaan. Minne ja kenelle luonnonvarat virtaavat? <https://bios.fi/maailman-aineksen-kaytto-kasvaa-kasvamistaan-minne-ja-kenelle-luonnonvarat-virtaavat/>
- BRAND, ULRICH & WISSEN, MARKUS (2017). *Imperiale Lebensweise. Zur Ausbeutung von Mensch und Natur im globalem Kapitalismus*. München: Oekom.
- BURKETT, PAUL (1999). *Marx and Nature: A Red and Green Perspective*. New York: Palgrave.
- CARSON, RACHEL (1963). Äänetön kevät. Suom. Pertti Jotuni. Helsinki: Tammi
- CLAAR, SIMONE (2021). Kein Ende des grünen Kolonialismus: Der Europäische Green Deal reproduziert die Abhängigkeiten von Afrika. *PROKLA. Zeitschrift für Kritische Sozialwissenschaft*, 51(202), 141–148. <https://doi.org/10.32387/prokla.v51i202.1931>
- DIETZ, KRISTINA (2021). Kämpfe um Natur in Lateinamerika. *Das Argument* 337, 178–186.
- DÖRRE, KLAUS (2009/2015). The New *Landnahme*: Dynamics and Limits of Financial Market Capitalism. Teoksessa Klaus Dörre, Stephan Lessenich & Hartmut Rosa, *Sociology, Capitalism, Critique*, 11–67. Engl. Jan-Peter Herrmann & Loren Balhorn. Lontoo: Verso.
- ENGELS, FRIEDRICH (1878/1979). *Anti-Dübring. Herra Eugen Dübring tieteen mullistajana*. Suom. Vesa Oittinen & Antero Tiisanen. *MEVT6* 5, 177–523. Moskova: Edistys.
- FOSTER, JOHN Bellamy (1999). Marx's theory of metabolic rift: Classical foundations for environmental sociology. *American Journal of Sociology*, 105(2), 366–405. <https://doi.org/10.1086/210315>.
- FOSTER, JOHN BELLAMY (2020). *The Return of Nature: Socialism and Ecology*. New York: Monthly Review Press.
- FRASER, NANCY (2022). *Cannibal Capitalism: How Our System Is Devouring Democracy, Care, and the Planet – and What We Can Do About It*. Lontoo: Verso.
- HARVEY, DAVID (1996). *Justice. Nature and the Geography of Difference*. Oxford: Blackwell.
- HARVEY, DAVID (2003). *The New Imperialism*. Oxford: Oxford University Press.
- HARVEY, DAVID (2018). *Marx, Capital, and the Madness of Economic Reason*. Oxford: Oxford University Press.
- HAUG, TIMOTHÉE (2022). *La rupture écologique dans l'oeuvre de Marx: analyse d'une métamorphose inachevée du paradigme de la production*. Université de Strasbourg. https://publication-theses.unistra.fr/public/theses_doctorat/2022/Haug_Timothee_2022_ED520.pdf
- HEISKANEN, JUKKA (toim.) (2001). *Marx ja ekologia*. Helsinki: TA-Tieto.

- HEISKANEN, JUKKA (2010). *Nuoren Marxin luonnonfilosofia ja sen ekologiset seuraukset*. Helsinki: Demokraattinen sivistysliitto. https://www.desili.fi/wp-content/uploads/2017/05/Heiskanen-Marx_v6_10.pdf
- HONKANEN, PERTTI (2001). Marxin arvoteoria ja luonto. Teoksessa Jukka Heiskanen (toim.), *Marx ja ekologia*, 93–110. Helsinki: TA-Tieto.
- HUBER, MATT (2022). *Climate Change as A Class War. Building Socialism on a Warming Planet*. Lontoo: Verso.
- KELLOKUMPU, VILLE & SÄYNÄJÄKANGAS, JANNE (2022). Pääoma hakkuuaukealla: kuitupuukapitalismi metsätalouden tendenssinä. *Alue ja ympäristö*, 51(2), 21–45. <https://doi.org/10.30663/ay.120651>
- LESSENICH, STEPHAN (2016). *Neben uns die Sintflut. Die Externalisierungsgesellschaft und ihr Preis*. Berliini: Hanser.
- LUXEMBURG, ROSA (1913). *Die Akkumulation des Kapitals. Ein Beitrag zur ökonomischen Erklärung des Imperialismus*. Berliini: Vorwärts.
- LÄHDE, VILLE (2001). Marx ja ympäristöfilosofia. Teoksessa Jukka Heiskanen (toim.), *Marx ja ekologia*, 48–59. Helsinki: TA-Tieto.
- MAÏCHE, KARIM & KYNSILEHTO, ANITTA (2023). Afrikan vallankaappausvyöhyke: Kesken jäänyt dekolonisaatio ja turvattomuus Länsi-Afrikassa. <https://politiikasta.fi/afrikan-vallankaappausvyohyke-kesken-jaanyt-dekolonisaatio-ja-turvattomuus-lansi-afrikassa/>
- MALM, ANDREAS (2016). *Fossil Capital: The Rise of Steam Power and the Roots of Global Warming*. Lontoo: Verso.
- MARX, KARL (1844/1978). Juutalaiskysymyksestä. *MEVT6* 1, 66–100. Moskova: Edistys.
- MARX, KARL (1857–1858/1986a). *Vuosien 1857–1858 taloudelliset käsikirjoitukset ("Grundrisse")*. Osa 1. Suom. Antero Tiusanen. Moskova: Progress.
- MARX, KARL (1857–1858/1986b). *Vuosien 1857–1858 taloudelliset käsikirjoitukset ("Grundrisse")*. Osa 2. Suom. Antero Tiusanen. Moskova: Progress.
- MARX, KARL (1861–1863/1965). *Theorien über den Mehrwert. Band 1*. Marx-Engels-Werke 26.1. Berliini: Dietz.
- MARX, KARL (1861–1863/1968). *Theorien über den Mehrwert. Band 3*. Marx-Engels-Werke 26.3. Berliini: Dietz.
- MARX, KARL (1861–1863/2018). *Ökonomisches Manuskript 1861–1863. Teil II*. Marx-Engels-Werke 44. Berliini: Dietz.
- MARX, KARL (1867/2013). *Pääoma. Poliittisen taloustieteen arvostelua. 1 osa. Pääoman tuotantoprosessi*. Suom. O.V. Louhivuori, Mauri Ryömä & Tuure Léhen. Helsinki: TA-Tieto.
- MARX, KARL (1875/1979). Gothan ohjelman arvostelua. *MEVT6* 5, 525–551. Moskova: Edistys.
- MARX, KARL (1885/2014). *Pääoma. Poliittisen taloustieteen arvostelua. 2. osa. Pääoman kiertokulkuprosessi*. Suom. Mauri Ryömä. Helsinki: TA-Tieto.
- MARX, KARL (1894/2015). *Pääoma. Poliittisen taloustieteen arvostelua. 3. osa. Kapitalistisen tuotannon kokonaisprosessi*. Suom. Antero Tiusanen. Helsinki: TA-Tieto.
- MARX, KARL & ENGELS, FRIEDRICH (1845–1846/1978). Saksalaisen ideologian ensimmäinen luku. *MEVT6* 2, 67–147. Moskova: Edistys.
- MAU, SØREN (2023). *Mute Compulsion. A Marxist Theory of the Economic Power of Capital*. Lontoo: Verso.
- MEADOWS, DONELLA; Meadows, Dennis; Randers, Jørgen & Behrens III, William (1972). *The Limits to Growth; A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*. New York: Universe Books.
- MOORE, JASON W. (2015). *Capitalism in the Web of Life. Ecology and the Accumulation of Capital*. Lontoo: Verso.

- MOORE, JASON W. & PATEL, RAJ (2017). *A History of the World in Seven Cheap Things: A Guide to Capitalism, Nature and the Future of the Planet*. Oakland: University of California Press.
- O'CONNOR, JAMES (1988). Capitalism, nature, socialism a theoretical introduction. *Capitalism Nature Socialism*, 1(1), 11–38. <https://doi.org/10.1080/10455758809358356>.
- PERELMAN, MICHAEL (1987). *Marx's Crises Theory: Scarcity, Labor, and Finance*. New York: Praeger.
- PINEAULT, ÉRIC (2023). *A Social Ecology of Capital*. Lontoo: Pluto Press.
- RÄTHZEL, NORA (2021). "Society–Labour–Nature: How to Think the Relationships? Teoksessa Nora Räthzel, Dimitris Stevis & David Uzzell (toim.), *The Palgrave Handbook of Environmental Labour Studies*, 793–814. Lontoo: Palgrave Macmillan.
- SAITO, KOHEI (2016). *Natur gegen Kapital. Marx' Ökologie in seiner unvollendeten Kritik des Kapitalismus*. Frankfurt a. M.: Campus.
- SAITO, KOHEI (2023). *Marx in the Anthropocene, Towards the Idea of Degrowth Communism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SCHMELZER, MATTHIAS; Vetter, Andrea & Vansintjan, Aaron (2022). *The Future is Degrowth: A Guide to a World Beyond Capitalism*. Lontoo: Verso.
- SOPER, KATE (2020). *Post-Growth Living: For an Alternative Hedonism*. Lontoo: Verso.
- STACHE, CHRISTIAN (2017). *Kapitalismus und Naturzerstörung. Zur kritischen Theorie des gesellschaftlichen Naturverhältnisses*. Opladen: Budrich UniPress.

Valtioteoreettisia tulokulmia kapitalismin ekologiseen sääntelyyn

JOONAS KUMPULAINEN & PETRO LEINONEN

Vihreästä talouskasvusta on tullut 2010-luvun aikana yhä vahvemmin osa kehittyneiden teollisuusmaiden talouspoliittisia ohjelmia, mutta empiiriset näytöt talouskasvun ja ekologisen kestävyuden yhteensovittamisesta ovat edelleen heikkoja. Artikkelissa kehitetään valtio- ja talousteoraa yhdistävää teoreettista käsitteistöä vihreän kapitalismin ristiriitojen ja mahdollisuuksien analyysiin sekä arvioidaan tämän lähestymistavan soveltuvuutta empiiriseen aineistoanalyysiin. Lähestymistavan soveltuvuutta empiiriseen tutkimukseen testataan esimerkeillä Euroopan unionin ja Suomen ilmastopoliittista päätöksentekoa ohjaavista dokumenteista. Analyysimme perusteella käsitteistö mahdollistaa ilmastopoliitiikan käsittelyn suhteessa kapitalismin ja poliittisten instituutioiden materiaaliin uusintamiseksi. Tästä näkökulmasta kysymys talouskasvusta näyttäytyy keskeisenä poliittisten instituutioiden rahoituksen, palkkatyöinstituution uusintamisen ja talousjärjestelmän legitimitetin kannalta. Toiseksi käsitteistömme auttaa jäsentämään, kuinka poliittiset intressit artikuloituvat eri regulaatiomuotojen puitteissa, joiden toiminta edellyttää osin ristiriitaisten päämäärien sitouttamista yhteiskunnallista vallankäyttöä tavoitteleviin projekteihin.

Avainsanat: ilmastonmuutos, regulaatioteoria, talouskasvu, valtioteoria, vihreä kasvu

Vuonna 2019 Euroopan komissio julkaisi ilmastonmuutoksen hillintään tähtäävän Euroopan vihreän kehityksen ohjelman, jonka julkilausuttuna tavoitteena on yhdistää päästövähennykset ja vähenevä luonnonvarojen kulutus talouden kokonaistuotannon kasvuun (Euroopan komissio 2021). Ohjelman keinovalikoima koostuu vihreään teknologiaan kohdistetuista investoinneista sekä verotuksen ja päästökaupan uudistuksista. Ohjelma on merkittävä edistysaskel unionin ilmastopolitiikassa, mutta sen keinot ja rahoitus jättävät edelleen toimomisen varaa. Ohjelma herättikin kritiikkiä pian julkaisunsa jälkeen. Ympäristöjärjestöt arvioivat sen politiikkatoimien olevan edelleen alimitoitettuja suhteessa tavoitteisiin (esim. Greenpeace 2019; WWF 2019). Taluspoliittisesti ohjelma nojaa voimakkaasti yksityisiin investointeihin, eikä sen rahoitus ole riittävä edes Euroopan komission omien laskelmien mukaan (Euroopan komissio 2019a).

Euroopan unionin ohjelma tukeutuu vihreään talouskasvuun, joka on ollut globaalin hallinnan instituutioiden taloudellisten ohjelmajulistusten keskiössä jo 1980-luvulta alkaen (ks. esim. Yhdistyneet kansakunnat 1987). Myös Yhdysvallat ja Kiina ovat rakentaneet omat ilmastopoliittiset ohjelmansa vihreän talouskasvun ympärille. Poliittisten ohjelmajulistusten optimismista huolimatta vihreä talouskasvu on kärsinyt empiirisen uskottavuuden puutteesta. Ympäristö- ja resurssitekijöitä tutkivan BIOS-tutkimusyksikön julkaisu (Vadén ym. 2020) esittää, että talouskasvun ja ympäristön kuormituksen välisen yhteyden katkeaminen ei näytä todennäköiseltä lyhyen aikavälin skenaariolta. Ympäristötaloustieteilijät Jason Hickel ja Giorgos Kallis (2019) esittävät, että vihreän kasvun teorian suosiosta huolimatta sen empiiriset näytöt ovat toistaiseksi heikkoja. Samansuuntaisen johdopäätökseen esittävät myös Haberl ja muut (2020). Vaikka kehittyneissä talouksissa on paikallisesti nähty merkkejä hiilineutraalista kasvusta, mittausta hankaloittaa maailmantalouden rakennemuutos, jossa saastuttavia tuotannonaloja on siirtynyt kehittyviin maihin (Jiborn ym. 2018; Jakob, Steckel & Edenhofer 2014). Maailmantalouden tasolla äkillisiä päästövähennyksiä on havaittu lähinnä taluskriisin aikaansaamien negatiivisten tuotantošokkien yhteydessä, kuten vuoden 2008 finanssikriisin sekä sitten koronaviruspandemiasta seuranneen taluskriisin yhteydessä (Le Quéré ym. 2020; Hickel & Kallis 2019, 8).¹

Euroopan unionin vihreän kehityksen ohjelma ja sen haasteet herättävät laajalaisia kysymyksiä kapitalismin ekologisen sääntelyn mahdollisuuksista ja risti-

1 Suomen päästöt ovat laskeneet 33 prosenttia vuosien 1990–2021 välillä, jos maankäyttösektoria ei oteta huomioon, mutta etenkin kasvavien hakkuiden aiheuttama hiilinielujen supistuminen on pitänyt Suomen nettopäästöt käytännössä ennallaan koko tämän ajanjakson ajan (Tilastokeskus 2022).

riidoista. Artikkelissa kehitämme ja testaamme teoreettista lähestymistapaa kapitalismin ekologisten sääntelymallien analyysiin. Lähestymistapamme perustuu erityisesti regulaatioteoriaan ja Bob Jessopin kehittämään strategis-relaationaaliseen valtioteoriaan, jotka ovat toistaiseksi jääneet ilmastopolitiikan tutkimuksessa vähemmälle huomiolle.² Etenkin marxilaisessa tutkimuksessa on kiinnitetty paljon huomiota taloudellisen tuotannon ja valtion toiminnan välisiin suhteisiin. Näissä keskusteluissa kapitalismin ja valtion välisistä suhteista on tunnistettavissa pyrkimys selittää valtion politiikkaa yhtäältä talouden rakenteiden määrittämänä ja toisaalta johtavien ryhmien päämäärarationaalisenä toimintana. Ensimmäisessä lähestymistavassa, jota voidaan kutsua strukturalistiseksi, pääomien kasautumista edesauttava politiikka selitetään valtion toiminnan ja pääoman intressien rakenteellisella yhteen kietoutuneisuudella. Jälkimmäisessä, instrumentalistisessa tulkinnaissa politiikassa vallitsevaa pyrkimystä pääomien kasautumiseen puolestaan selitetään sillä, että johtavat luokat onnistuvat käyttämään valtioapparaattia omien tavoitteidensa ajamiseen. Bob Jessop (1990) on esittänyt strategis-relaationaalista valtioteoriaa välittävänä kantana strukturalistisiin ja instrumentalistisiin tapoihin ymmärtää valtion roolia suhteessa kapitalismin uusintamisedellytyksiin. Jotta valtion toimintaedellytykset säilyvät, valtiollisen politiikan tulee osaltaan palvella suhteellisen vakaata kasautumisregiimiä, mikä vaatii valtiollisen vallankäytön ja instituutioiden vakauttamista hegemonisten projektien kautta.

Artikkelimme tutkimuskysymys on, miten kapitalismin ekologista sääntelyä ja vihreää talouskasvua voidaan jäsentää ja tutkia strategis-relaationaalisen valtioteorian käsitteitä hyödyntäen? Aluksi pohjustamme lähestymistapamme ekonomistisia lähtökohtia tarkastelemalla talouskasvun, työmarkkinoiden ja valtion rahoitusrajoitteen välisiä suhteita. Viittaamme talouden säännönmukaisuuksia tutkiviin ekonomistisiin teorioihin ja Claus Offen valtioteoriaan, joka käsittelee taloudellisten ja poliittisten instituutioiden välisiä keskinäisriippuvuuksia. Lisäksi käsittelemme kysynnänsäätelyn potentiaalia talouden demokraattisessa ohjauksessa ja ekologisessa sääntelyssä. Seuraavaksi tutkimme erilaisten talouden ekologisten sääntelymallien toimintamahdollisuuksia ja ristiriitoja.

2 Suomalaisessa ilmastopolitiikan tutkimuksessa on kiinnitetty huomiota muun muassa erilaisiin politiikan tekemisen koalitioihin ja niiden mahdollisuuksiin ilmastopoliittisessa toiminnassa (esim. Ylä-Anttila, Gronow & Karimo 2020; Sivonen & Koivula 2020) sekä talouden eri sektorien ilmastopoliittisiin toimiin (ks. esim. Ruggiero, Varho & Rikkonen 2015; Aslani, Helo & Naaranoja 2013). BIOS-tutkimusryhmä on selvittänyt sekä ekologisen siirtymän sektorikohtaisia muutosmahdollisuuksia ilmastotutkimuksen ja reilun siirtymän kirjallisuudessa että modernin rahateorian mukaista ymmärrystä talouspolitiikan liikkumavarasta (ks. esim. Vadén ym. 2019).

Kapitalismin ekologista sääntelyä määrittävän poliittisen hegemonian tarkastelussa hyödynnämme strategis-relaationaalisen valtioteorian tukena Jessopin sekä Ngai-Ling Sumin kehittämää kulttuurisen poliittisen talouden tutkimusta. Tätä on Suomessa aiemmin hyödyntänyt Ville Kellokumpu (2021) tutkimuksessaan biotaloudesta kapitalismin regulaatiota ohjaavana imaginaarina. Taloudellinen imaginaari viittaa taloutta koskevaan merkitysjärjestelmään, jonka avulla yhteiskunnalliset toimijat kehystävät toimintansa ja sitä koskevan laskelmoinnin ja päätöksenteon suhteessa kapitalismissa institutionaalisesti rakentuneeseen taloudelliseen kenttään. Esimerkiksi tietotalous taloudellisena imaginaarina jäsentää useita tekstilajeja ja kielenkäytön tapoja aina arkisista keskusteluista hallitusohjelmiin asti taloudellisen strategian ja hegemonisen vision ympärille. (Jessop 2009, 344.)

Testaamme lähestymistapamme soveltuvuutta analysoimalla sitä, minkälaiselle taloudelliselle imaginaarille ilmastopoliitiikan rooli rakentuu Euroopan unionin komission sekä Suomen valtion politiikkaa ohjaavissa dokumenteissa. Analysoimme tämän pohjalta sitä, minkälaisia regulaatiomuotoja näissä dokumenteissa edistetään. Rajoitamme tarkastelun keskeisissä politiikkaa ohjaavissa dokumenteissa esiintyviin taloudellisiin imaginaareihin, joiden perusteella edistetään erilaisia ilmastopoliitiikan linjoja ja täten erilaisia kasautumisregiimejä. Euroopan ja Suomen muuttuvien regiimien tutkimus vaatisi laajempaa talouden ja valtiollisten rakenteiden analyysia, johon tämän artikkelin puitteissa ei ole tilaa. Tarkastelemme lopuksi edellä mainittujen erittelyiden pohjalta ideaalityypistä vihreän talouskasvun mallia mahdollisuuksineen ja ristiriitoinen.

Artikkelimme täydentää olemassa olevaa tutkimusta yhdistämällä taloustieteellisiä ja regulaatioteoreettisia näkökulmia sekä hahmottelemalla näitä katsantokantoja yhteen nivovaa teoreettista lähestymistapaa, joka auttaa jäsentämään kapitalismin ekologista sääntelyä valtion kasvuriippuvuuden ja kapitalismin sääntelykontekstien näkökulmasta. Lisäyksenä aiempaan tutkimukseen pyrimme havainnollistamaan, miten ilmastopoliittinen ohjelma toimeenpannaan osana hegemonista projektia, joka toimii kasvusidonaisuuden ja sitä institutionaalisesti kehystävien kasautumisregiimien asettamien reunaehtojen puitteissa. Lähestymistapamme mahdollistaa kapitalistisen talouden ekologisen sääntelyn toimintaedellytysten rakenteellis-materiaalisten reunaehtojen analyysin erilaisten hegemonisten tai hegemoniaan pyrkivien projektien kehyksessä. Taloudelliset suhteet niiden yhteiskunnallisiin ehtoihin puitteistavan lähestymistavan avulla on mahdollista välttää reduktionismi, jossa yhteiskunnalliset rakenteet ja kamppailut pelkistetään vain kielellisen tai materiaalisen analyysin tasolle (ks. Kortesoja 2021). Artikkelin lähestymistapa edellyttää laajaa, toisinaan ahtaidenkin perinteisten tieteenalojen

rajojen ylittämistä, mikä toisaalta sopii yhteen juuri poliittisen talouden ja talous-sosiologian edellyttämän teoreettisen ja metodologisen pluralismin kanssa.

Talous kasvun ehdoilla

Talouden kasvuriippuvuus vaikuttaa ilmastopolitiikan mahdollisuuksiin sekä suoraan tuotannon kasvun lisäessä päästöjä että valtiollisen politiikan reunaehtojen asettajana. Talouskasvu on Euroopan unionin taloutta ohjaavissa politiikkadokumenteissa ja globaalien hallinnan instituutioiden politiikkasuosituksissa hyväksytty lähes yksiaanisesti keskeisimmäksi talouspolitiikan tavoitteeksi. Taloustieteen oppikirjamääritelmän mukaan talouskasvu tarkoittaa elintason ja taloudessa tuotetun hyödykemäärän kasvua (Pohjola 2019, 161–162). Useat talusteorian perinteet jakavat ajatuksen, jonka mukaan talouskasvu on kapitalistisen talouden perustila (Shaikh 2016, 544). Myös katsaus historiallisiin trendeihin osoittaa, että kapitalismin historia on talouskasvun historiaa, jota toistuvat taantumukset ovat vain väliaikaisesti hidastaneet (Shaikh 2016, 57). Taloustieteilijä John Maynard Keynes (1930) esitti jo 1930-luvulla esseessään *Economic Possibilities for Our Grandchildren*, että väestön jatkuva materiaalisen elintason kasvu syntyi ilmiönä vasta teollisen vallankumouksen seurauksena. Keynesin väite saa tukea Englannin pankin esiteollista taloudellista kehitystä koskevista arvioista, joiden perusteella aikavälillä 1000 eaa. – 1750 jaa. ei tapahtunut merkittävää materiaalisen elintason parantumista, mutta teollinen vallankumous johti tuotannon räjähdysmäiseen kasvuun (Bank of England 2020). Pitkän aikavälin talouskasvun materiaallinen perusta on tuotantovälineiden teknologinen kehitys ja sen mahdollistama työn tuottavuuden kasvu (esim. Shaikh 2016, 56–57; Krugman & Wells 2015, 688).

Teollistuminen kanssa yhtä aikaa syntyivät kapitalistiset tuotantosuhteet. Kapitalismin syntyä Englannissa tutkinut historioitsija Ellen Meiksins Wood (2002) on esittänyt, että maatalouden tuottavuuskehitys ja feodaalisten viljelyoikeuksien lakkauttaminen johti kehitykseen, jossa maataloudesta toimeentulon saanut väestön enemmistö ei voinut enää itse tuottaa elämänsä uusintamisen kannalta välttämättömiä elinhyödykkeitä. Syntyneen työväenluokan oli hankittava toimeentulonsa myymällä työvoimaansa yksityisten teollisuuspääomien omistajille. Palkasta riippuvaisen väestönenemmistön synty mahdollisti yksityisten pääomien voitot, koska työvoimasta maksettava palkka oli pienempi kuin työn tuotannossa synnyttämä arvonlisäys. Siinä missä feodalismissa lisätuote otettiin haltuun taksvärkipäivinä, kymmenyksinä ja muina tuotevelvoitteina, kapitalistisessa tuotannossa lisätyö sai lisäarvon rahamuodon. (Wood 2002, 79–109.) Kapitalistisesti järjestäytyneessä yhteiskunnassa työn ja pääoman välinen suhde on hallitseva sosiaalinen

suhde, jonka alaisuudessa tuotantovälineistä, työvoimasta ja työn tuotteista tulee voitonteon prosessiin kiinnittyvää pääomaa (Shaikh 2018).

Voitonteon imperatiivi rakentuu kapitalismiin kilpailun kautta. Palkka- ja voittoriippuvaisten väestöryhmien lisäksi kapitalismia kuvaavat kilpailulliset suhteet, joissa voittoa tavoittelevat pääomat törmäävät toisiin markkinoilla kilpaileviin pääomiin. Kilpailu voitosta ja markkinaosuuksista ajaa pääomat investoimaan työvoimaa säästäviin kustannustehokkaampiin tuotantoteknologioihin sekä toisaalta kohdistamaan investointeja koskemattomille tuotantosektoreille, joissa kilpailevia pääomia on vähemmän ja voittoasteet ovat suurempia (Shaikh 2016, 260–265). Nämä kilpailulliset suhteet luovat taipumuksen tuotannon laajentumiselle: voitto ajaa kapitalistisen kasautumisprosessin spontaaniin kasvuun ja työn tuottavuuskehitys tarjoaa sille materiaaliset edellytykset.

Yksityisten pääomien kilpailuun ja palkkatyöhön perustuvassa kapitalistisessa tuotannossa talouskasvu on spontaani ilmiö, mutta kasvuprosessin jatkuvuudella voidaan katsoa olevan keskeinen merkitys talousjärjestelmän legitimitetille, sillä talouskasvu on edellytys palkkatyöhön perustuvan toimeentulomallin turvaamiseksi. Jo 1800-luvun klassisessa poliittisessä taloustieteessä kiinnitettiin huomiota tuotantovälineiden teknologista kehitystä ja tuottavuuden paranemista seuraavaan teknologiseen työttömyyteen. Niin sanotun kompensatioteorian kannattajien mukaan työvoiman vapautuminen mahdollistaa tuotannon laajenemisen uusien hyödykkeiden tuotantoon, ja täten tuotantovälineiden kehityksen aikaansaama työttömyys olisi korkeintaan väliaikaista. Kriittisemmin prosessiin suhtautui Karl Marx, joka esitti prosessin olevan luonteeltaan epävakaa ja johtavan toistuviin työttömyysongelmiin (esim. Honkanen 2007, 80–83). Kiistasta huolimatta molempia katsontakantoja yhdistää sama looginen implikaatio: tuotantovälineiden teknologinen kehitys luo työttömyyttä ja talouden on laajennuttava uusien hyödykkeiden tuotantoon, jotta työvoima on edes periaatteessa mahdollista palauttaa takaisin tuotantoon.

Nykyaikaisessa kansantaloustieteessä talouskasvun ja työllisyyden suhde tunnetaan Okunin laiksi nimettynä säännönmukaisuutena, jonka mukaan talouden laajentuminen on suoraan verrannollinen työllisyyteen (Krugman & Wells 2015, 92). Useimmissa kehittyneissä palkkatyöyhteiskunnissa työvoiman riippuvuutta palkkatyöstä on vähennetty erilaisilla poliittisilla järjestelyillä. Esimerkiksi pohjoismaisille hyvinvointivaltioille on ollut keskeistä työvoiman dekommodifikaatio, jossa sosiaalietuusjärjestelmät takaavat toimeentulon myös työvoiman ulkopuolella olevalle väestönosalle. Järjestelmätasolla laajamittainen työttömyyden lisääntyminen ei kuitenkaan ole mahdollista. Hyvinvointivaltio perustuu viime kädessä korkealle työvoiman osallistumisasteelle ja yksityisen talouden piiristä kerätyille veroille.

Taloussosiologi Claus Offe (1984, 120–121) on teoksessaan *Contradictions of the Welfare State* analysoinut poliittisten instituutioiden ja kapitalistisen talouden suhdetta. Offen analyysin lähtökohtana on Niklas Luhmannin systeemiteoriaan perustuva jäsenitys, jossa poliittiset ja taloudelliset instituutiot ovat sinänsä toisiinsa palautumattomia ja omalla logiikallaan operoivia yhteiskunnallisia systeemejä. Kapitalistista kasautumisprosessia ohjaa voitto, kun taas demokraattinen vallankäyttö perustuu legitimitettiin ja vaaleissa saatuun demokraattiseen mandaattiin. Vaikka taloudellisen ja poliittisen järjestelmän logiikat eroavat toisistaan, ovat järjestelmät silti keskinäisriippuvaisia. Poliittiset instituutiot ylläpitävät kapitalismin institutionaalisia edellytyksiä, kuten omistussuhteita sekä koulu- ja oikeusjärjestelmää. Poliittinen järjestelmä taas on erotettu yksityisen talouden piiristä, jolloin sillä ei ole omia materiaalisia resursseja poliittisten päämäärien toteuttamiseksi. Offen teorian valossa poliittiset instituutiot kohtaavat talouskasvun ongelmat sekä työllisyyskriisinä että valtion rahoituskriisinä, kun verotettava tuotanto supistuu ja julkisen sektorin varassa olevien etuudensaajien määrä kasvaa. Offen mukaan poliittisten instituutioiden ja talouden välinen keskinäisriippuvuus johtaa siihen, että poliittiset instituutiot eivät ole erilaisten demokraattisten päämäärien neutraaleja välittäjiä vaan niillä on ”*institutionaalinen itseintressi*” ja rakenteellinen taipumus suosia pääoman voitontavoittelun kannalta suotuisia olosuhteita. (Offe 1984, 120–121; kursivointi JK & PL.)

Talouskasvun ja valtion rahoituksen keskinäisriippuvuuden vuoksi kapitalismin ekologista sääntelyä on vaikea toteuttaa tavalla, joka ei perustu jatkuvan taloudellisen kasvun tavoittelulle. Offen lähestymistavan perusteella talouden demokraattisen ohjaamisen mahdollisuudet näyttävät heikoilta. Taloussosiologi Wolfgang Streeck (2015) on hyödyntänyt Offen teoriaa Euroopan unionin talousaluetta käsittelevässä analyysissään ja päättyy yhtä lailla pessimistiseen näkemykseen demokraattisesti ohjatun talouspolitiikan mahdollisuuksista euroalueella. Streeckin mukaan veronkierto ja julkisen velan kasvu ovat heikentäneet demokraattisen politiikan rahoitusperustaa, mikä on tehnyt euroalueen valtiot riippuvaisiksi velanotosta ja valtioiden velanmaksukykyä arvioivien luottoluokittajien arvioista (Streeck 2015).

Offen ja Streeckin analyysi demokraattisen politiikan rajoitteista on saanut osakseen kritiikkiä, sillä he käsittelevät demokraattisten instituutioiden budjet-tirajoitetta absoluuttisena eivätkä ota huomioon kysynnänsäätelyn mahdollistamaa taloudellista liikkumavaraa. Poliitikantutkija Lauri Holappa (2016) on jälki-keynesiläisen taloustieteen näkökulmasta esittänyt, että Streeckin (ja täten myös Offen) analyysi demokratian mahdollisuuksista on liian rajoittunut, sillä se ei ota huomioon suvereenin keskuspankin omaavien valtioiden tai talousalueiden mah-

dollisuutta rahoittaa poliittisia päämääriään budjettialijäämillä. Rahapoliittisesti suvereenilla talousalueilla ei ole varsinaista rahoitusrajoitetta, sillä ne laskevat liikkeelle oman valuuttansa, voivat määrittää omien valtionvelkakirjojensa korkotasoa ja viime kädessä keskuspankki voi toimia maksukyvyyn takaajana ostamalla valtion velkakirjoja markkinoilta (mt. 58–59). Kritiikin taustalla on laajempi taloustieteellinen debatti, jossa vastakkain ovat keynesiläinen näkemys kysynnänsäätelystä sekä rahan kvantiteettiteoriaan nojaava uusklassinen taloustiede. Jälkimmäisen kannan mukaan keskuspankki ei voi taata valtion velkoja, sillä liian löysä rahapolitiikka ja keskuspankkirahoitus johtavat väistämättä inflaatioon. Keskeinen taustalla vaikuttava perustelu on, että talouden tuotantokapasiteetin katsotaan olevan täyskäytössä, jolloin kasvavalla kysynnällä ei voi olla reaalityöläisyyttä vaikutusta ja sen on pakko purkautua nousevina hintoina (Mitchell, Wray & Watts 2019, 262). Toisaalta inflatoriseen rahapolitiikkaan liitetään hyperinflaation riski, sillä kuluttajat pyrkivät hankkiutumaan eroon rahasta, jonka arvon pelätään katoavan (mt. 343). Tämä asettaa tiukan budjettirajoitteen, jonka puitteissa valtion on voitava vastata ilmastopoliittisten investointien rinnalla myös muihin julkisiin menoihin.

Keynesiläinen lähestymistapa olettaa, että kapitalistiselle taloudelle on luontaista krooninen kysyntävaive ja sen aiheuttama tuotantokuilu, joka tarkoittaa tuotantotekijöiden eli työvoiman ja koneiden alikäyttöä. Tuotantotekijöiden alikäytön tilanteessa tuotantotaso reagoi dynaamisesti kasvavaan rahamäärään: lisääntynyt kysyntä kuroo umpeen tuotantokuilun ja parantaa työllisyyttä. Kysyntää kasvattavan politiikan inflaatorirajoite tulee kuitenkin vastaan talouden saavuttaessa täystyöllisyystasapainon, jonka jälkeen tuotantotekijät ovat täyskäytössä ja kasvavan kysynnän on pakko purkautua hintojen nousuna. Keskuspankkirahoitus on mahdollista myös täystyöllisyystilanteessa, mutta tällöin inflaatiota on hallittava leikkaamalla kokonaiskysyntää esimerkiksi verotuksella. (Esim. Mitchell, Wray & Watts 2019, 12–16.) Tämän näkemyksen mukaan valtion talouspoliittinen liikkumavara on suurempi, mitä tulee julkiseen kulutukseen sekä lasku- että noususuhdanteessa.

Kysynnänsäätely ja alijäämäinen budjetointi mahdollistaa konventionaalisesti ymmärrettyä rahoitusrajoitetta laajemman finanssipoliittisen liikkumavaran demokraattisille politiikkaohjelmille. Kysynnänsäätely ei kuitenkaan toimi kapitalistisen talouden kasvutaloudelle vastakkaisena voimana. Keynesiläisen kysynnänsäätelyn taipumuksena on nimenomaisesti pyrkiä talouden tuotantopotentiaalin ja kokonaistuotannon maksimointiin. Ekologisen sääntelyn tutkimus yhteiskunnallisissa kontekstissaan edellyttää kuitenkin ekonomista tarkastelua kokonaisvaltaisempia teoreettisia jäsennyksiä, joissa talouden ja valtion välinen suhde ei näydy vain valmiiksi asetettujen vero- ja finanssipoliittisten käsitteiden

kautta. Tarkastelemme seuraavaksi kapitalistisen talouden institutionaalisia puitteita regulaatioteoreettisten käsitteiden avulla. Tämän tarkastelun keskiössä on kapitalismia periodisoiva kasautumisregiimin käsite. Tämän jälkeen hahmottelemme etenkin Jessopin valtioteoreettisen työn pohjalta sitä, miten kasvihuonepäästöjen vähentämiseen pyrkiviä poliittisia aloitteita voidaan tutkia kasvuriippuvaisen talouden instituutionaalisessa kontekstissa.

Kasautumisregiimit kasvun puitteistajina

Taloukasvu on läpi kapitalismin historian ollut tendenssinomaisesti yhteydessä hiilidioksidipäästöjen kasvuun, mutta erilaisten kasvumallien institutionaaliset järjestelyt voivat vahvistaa tai heikentää tätä tendenssiä (Koch 2011, 36–37). Ilmastonmuutoksen ja kapitalismin suhteita teoreettisesti jäsentäneen Max Kochin mukaan tuotantotavan ja ekologian tasolla liikkuva abstrakti teoria kasvun rajoista ei pysty jäljittämään sitä, miten rakenteelliset jännitteet tuotantotavan ja luonnonjärjestelmien välillä artikuloituvat konkreettisesti spesifin yhteiskunnan tasolla. Tämän teoreettisen aukon kuromiseen tarvitaan ymmärrystä erilaisista pääoman kasautumisen sääntelykonteksteista sekä niistä kulttuurisista ja sosiaalisista käytännöistä, joiden kautta näitä sääntelykonteksteja rakennetaan ja haastetaan yhteiskunnallisissa kamppailuissa. (Mt. 39–40.)

Pääoman kasautumisen sääntelykonteksteja on teoreettisesti jäsennetty regulaatiokoulukunnan jaotteluihin pohjaavassa tutkimuskirjallisuudessa. Regulaatioteoria lähestyy kapitalistisen talouden kasvun edellytyksiä kasautumisregiimien ja sääntelytapojen kautta. Lähtökohtana tässä on pääomasuhteen ristiriidat ja markkinoiden tarve ulkoisille edellytyksille (Jessop 2013, 6). Tämä tarkastelu konkretisoi institutionaalisella tasolla sitä, miten Offen kuvaama järjestelmän itseintressi rakentuu. Teorian mukaan pääoma yhteiskunnallisena suhteena koostuu uusintamista vaativista rakenteellisista muodoista (mt. 11). Toisen maailmansodan jälkeisiä Yhdysvaltoja tutkinut Michel Aglietta (2015) on lukenut tällaisiksi muodoiksi palkkamuodon, kulutusmuodon, kilpailun saaman muodon, rahajärjestelmän sekä valtion. Näiden muotojen historiallisen kontekstisidonnaisuuden vuoksi on oleellisempaa keskittyä pääomasuhteen ristiriitojen vertailevaan tutkimukseen kuin kiinnittyä juuri mainittuihin muotoihin (Jessop 2013, 11).

Kasautumisregiimin käsite on peräisin pyrkimyksistä ymmärtää läntisten kapitalististen demokratioiden sodanjälkeistä mallia sekä sen 1970-luvulla kohtaamaa

stagflaatiokriisiä.³ Kasautumisregiimi voidaan nähdä pääoman kasautumisen kanalta relevanttien instituutioiden historiallisena kokonaisuutena, jossa regulaatioteorian erottelemat rakenteelliset muodot ovat keskiössä (Vidal 2013). Regiimin suhteellisen tasapainon ylläpito vaatii valtiollisen politiikan sopeutumista osaksi rakenteellisista muodoista muodostuvaa kokonaisuutta. Regiimien institutionaaliset järjestelyt ja vakiintuneet käytännöt sekä niistä käytävät hegemoniakamppailut määrittävät sitä, miten edellä esitetty finanssipolitiikan liikkumavara muodostuu poliittisesti vaikuttavaksi tosiasiaksi. Valtion toiminnan rahoitus ja legitimizeetti törmäävät tässä edellisessä osiossa esitettyihin rajoituksiin.

Kasautumisregiimi vaatii pääomafraktioiden tai arkisemmin teollisuudenalojen kasautumisen turvaamista ja koordinoitua. Eri regiimeissä on tapana korostaa tiettyjä sektoreita toisten kustannuksella. Esimerkiksi Suomea on pienenä avotaloutena kuvastanut vientivetoisuus: vientisektori on ollut keskeisin pääomafraktio, jonka uusintaminen on ollut ensisijainen pyrkimys ja muiden sektorien merkitys on korostunut vientisektorin syötteiden tarjoajana esimerkiksi halpojen kulutushyödykkeiden tai raaka-aineiden muodossa. Sotienjälkeinen taloudellinen kehitys Suomessa on ollut sidoksissa vientisektoriin, jonka kilpailukyvyille muut taloudelliset tavoitteet ja julkinen kulutus ovat olleet alisteista (Kosonen 1998, 48–49). Myös Euroopan taloushallinta on tukenut osaltaan kustannuskilpailukykyyn panostavaa mallia, koska talouskurin heikentämä työläisten neuvotteluasema on edesauttanut palkkamallitien perustuvaa kilpailukykyä (Shaikh 2016, 740–742). Nämä institutionalisoidut intressit ovat rakenteellisesti ylläpitäneet budjettikurin merkitystä kansallisessa päätöksenteossa.

Regulaatioteoreettisen käsitteistön avulla läntisen kapitalismin kehitystä voidaan periodisoida sotienjälkeiseen fordistiseen kasautumisregiimiin ja tätä seuranneisiin post-fordismin variantteihin. Fordismi kuvaa etenkin toisen maailmansodan jälkeen länsimaissa vakiintunutta massatuotantoon ja -kulutukseen perustuvaa mallia. Fordismille ominaista oli täystyöllisyystavoite ja kysyntävetoinen ajattelutapa, jossa palkat ymmärrettiin kotimaista kysyntää tukevana tekijänä eikä kilpailukykyä heikentävänä kustannuksena. Fordistisen mallin legitimizeetti perustui pyrkimykseen sovittaa työvoiman ja pääoman intressejä yhteen kasvumallissa, joka mahdollisti pääomien jatkuvan lisäarvon realisoinnin, täystyöllisyyden ja työvoiman elintason kasvun. Osaltaan tämän mahdollisti kansantalouksien vähäisempi kansainvälinen avoimuus ja valuutan devalvaatiopolitiikka, jossa kilpailukykyä parannettiin tarvittaessa valuutan ulkoista arvoa sääntelemällä.

3 Regulaatioteorian historiasta ja eri variaatioista ks. Jessop 2006.

Fordismi merkitsi vahvaa materiaalisen elintason nousua, minkä ennennäkemätön työn tuottavuuden kasvu mahdollisti. (Jessop 2013, 14–15.) Esimerkiksi Suomen tapauksessa tiukat pääomakontrollit estivät 1980-luvulle asti pääomien maastavientiä sekä ulkomaista omistusta yrityksissä ja vähensivät täten kansainvälisten rahoitusmarkkinoiden asemaa valtiollisen politiikan reunaehtona.

Tuotannon organisoinnin lisäksi kasautumisregiimit kuvaavat kulutuksen organisointia yhteiskunnassa. Kysymys ei ole pelkästään orgaanisesti kehittyvistä mauista ja mieltymyksistä, vaan erilaisten elämäntapojen mahdollisuuksista ja rakenteellisista edellytyksistä. Fordismissa kasvavat palkat olivat keskeinen kysynnän lähde, ja kestokulutushyödykkeiden kulutus kasvoi vahvasti. Näistä ikonisin ja uutta kulutusnormia parhaiten vastaava hyödyke oli henkilöauto, joka mahdollisti esikaupunkialueiden kasvun ja teollisten työläisyhteisöjen hajaantumisen (Koch 2011, 72). Autot, automarketit ja nukkumalähiöt muodostavat keskeisen osan useimpien kehittyneiden teollisuusmaiden infrastruktuuria. Autoliikenteelle perustuva infrastruktuuri vaikuttaa investointipäätöksiin, koska se sitoo taloudellista toimintaa osaksi fossiilivetoista logistista järjestelmää.

Fordismin ajaututtua läntisessä kapitalismissa 1970-luvulla stagflaatiokriisiin työttömyys ja inflaatiolukemat mahdollistivat otollisen maaperän uusliberalisaationa tunnetulle yhteiskunnalliselle prosessille, jossa pääomien voitontavoittelua rajoittavia instituutioita alettiin sovittamaan markkinaehtoisen kasautumisen tarpeisiin (ks. Harvey 2005). Regulaatioteoriaan nojaten Jessop on kutsunut uusliberalisaatiota seurannutta kasautumismallia finanssivetoiseksi malliksi. Mallissa pääoman merkitys korostuu etenkin kansainvälisesti liikkuvana sijoituspääomana, ja palkasta on tullut yhä vahvemmin kustannus kysynnänlähteen sijaan. Rahoitusmarkkinoiden maailmanlaajuinen avautuminen ja valtiososialistisen blokin romahtaminen ovat johtaneet maailmanmarkkinoiden yhä syvenevään valtaan: investointipäätöksissä maailmanmarkkinoiden voitto-odotuksista tulee normi ja paikallisen tuotannon tulee olla kilpailukykyisempää yhä globaaleimmilla markkinoilla. (Jessop 2013, 18–19.) Finanssivetoisessa mallissa kulutuksen tärkeäksi rahoittajaksi on tullut yksityinen ja julkinen velkaantuminen. Yksityinen velka lisää entisestään talouden kasvuriippuvuutta, koska velanmaksukyky vaatii työllisyyden ylläpitämistä. Myös valtion rahoitus on finanssivetoisessa mallissa entistä velkavaltaisempaa. Tässä on taustalla Streeckin (2015, 106–107) mukaan kehitys, jossa pääomaa omistavan luokan rooli on vaihtunut verotuksen kohteesta valtion velantajaksi. Valtionvelka toimii yhtä aikaa pääomien kasautumisen lähteenä ja valtion toiminnan rajoitteena.

Toisena fordismin kriisistä syntyneenä talouden mallina voidaan Jessopin mukaan erottaa niin sanottu tietotalous, jossa etenkin talouden digitalisaatiosta ja

immateriaalioikeuksista on haettu uutta tuottavuuslähdettä (Jessop 2013.) Ajatus tietotaloudesta on kuitenkin tässä varsin ideaalityyppinen, eikä sitä voida erottaa täysin finanssivetoisesta mallista, koska siitä on yhtäältä sekä vahvemmin markkinavetoisia että toisaalta valtiota korostavia variaatioita. Ajatusta vähäpäästöisestä tietotaloudesta on haastanut kasvava tietoisuus tietotekniikan vaatimien kaivannaisten ja energian tuotannon ympäristövaikutuksista. Samoin lupaus suuresta tuottavuusloikasta on toistaiseksi jäänyt lähinnä mainospuheiden tasolle, eikä digitalisoitumisesta seurannut tuottavuuskehitys ole yltänyt lähellekään sotienjälkeistä teknis-tieteellistä vallankumousta. (Summers 2013; Backhouse & Boianovsky 2016; Kilponen, Kinnunen & Mäki-Fränti 2014, 67–68.)

Kohti vihreää kasautumista?

Kapitalismin ekologisen sääntelyn tarve on noussut alati merkittävämmäksi poliittiseksi kysymykseksi. 2010-luvun aikana perinteiset valtiolliset toimijat, tiedeinstituutiot ja yksityiset liikeyritykset ovat enenevässä määrin ottaneet agendalleen aiemmin kansalaisyhteiskunnan tasolla toimineiden ympäristöliikkeiden argumentteja ja aloitteita (Brand & Wissen 2015). Euroopan unionin ja sen jäsenvaltioiden sekä Yhdysvaltojen ja Kiinan vihreän talouskasvun ohjelmat osoittavat, että ajatus kapitalismin ekologisesta sääntelystä on tullut olennaiseksi osaksi maailman talousimperiumien talouspoliittisia ohjelmia, vaikka ohjelmien puitteissa toteutettavien vihreiden investointien mittakaava on jäämässä alimitoitetuksi.

Kysymys vihreän kasautumisregiimin ja täten kasvumallin mahdollisuuksista vaatii valtion sekä demokraattisten instituutioiden tutkimista osana kapitalismia sääntelevien yhteiskunnallisten rakenteiden kokonaisuutta. Artikkelin ensimmäisen osion perusteella taloudellisen toiminnan suoriin rajoituksiin pyrkivien talouspoliittisten projektien menestymismahdollisuudet ovat kapitalismin ekologisessa ohjauksessa heikot, sillä niillä on taipumus kriisiyttää työmarkkinat ja demokraattisten instituutioiden edellytykset rahoittaa toimintaansa. Kapitalismia sääntelevien regiimien muutokset ovat historiallisesti olleetkin vastauksia kapitalismin sisäisiin kasautumiskriiseihin, eivätkä niinkään pääomien kasautumisen kannalta ulkoisiin ongelmiin, jollaista ekologinen kriisi edustaa. Talouden rakenteellisen kasvupakon vuoksi ekologisen regiimin on joko oltava sopusoinnussa kasvupolitiikan kanssa tai sen täytyy sisältää hallittu siirtymä postkapitalistiseen tulevaisuuteen. Näiden tulevaisuuden näkymien hahmottelu vaatii, samoin kuin olemassa olevan regiimin ymmärtäminen, politiikan kapitalismin kontekstissa saamien muotojen tutkimusta. Tässä tullaan hegemonian tematiikan alueelle.

Kasautumisregiimin ylläpito ja vakauttaminen vaatii sitä tukevaa valtiollista valtaa. Pääoma ei aja itsenäisesti kasautumista edistävää politiikkaa. Kasautumista tukevan politiikanteon kokonaisuuden saavuttaminen vaatii eriävien intressien mukaan saamista, koalitioiden muodostamista ja intressiryhmien välisten kompromissien työstämistä. Tätä Jessop lähestyy hegemonisen projektin käsitteellä. Hegemonia ei viittaa tässä vain yleiseen mielipideilmastoon, vaan johtavien ryhmittymien harjoittamaan johtajuuteen ja organisointikapasiteettiin yhteiskunnassa (ks. Gramsci 1979, 129–130). Hegemonian harjoittaminen voi olla enemmän tai vähemmän tietoisesti suunnattua ja laadittua, jolloin sitä voi luonnehtia hegemoniseksi projektiksi. Tämä on keskeistä kasvuregiimin muuttamiseen pyrkivissä proaktiivisissa poliittisissa ohjelmissa. Hegemonisissa projekteissa olennaista on valtion institutionaalisen koherenssin tavoittelu, jossa osin ristiriitaiset intressiryhmät ja politiikan voimatekijät saadaan osaksi ryhmittymää, joka hyväksyy hegemonisen projektin yleiset tavoitteet. (Jessop 1990, 209–210.)

Valtioneoreettinen kehys mahdollistaa ilmastopoliittisten linjausten tutkimisen osana laajempia hegemonisia projekteja. Valtion kasvusidonnaisuus aiheuttaa poliittiselle päätöksenteolle kasautumisregiimin institutionaalisten järjestelyjen välittämiä reunaehtoja. Vaikka suuri osa valtioiden institutionaalisesta rakenteesta on kansallista, päätöksenteon skaalat eivät ole ennalta annettuja, vaan kuvaavat poliittisen valloittamisen ja regulaation alueita (Hein ym. 2018). Yksittäisten poliittisten aloitteiden ja toimenpiteiden tutkimus vaatii empiiristä tarkastelua, jossa otetaan huomioon päätöksenteon konkreettinen rakenne sekä spesifisti vaikuttavat pyrkimykset ja intressit mutta yleisen tason periodisoinnista on tässä hyötyä heuristisena välineenä ja tapaustutkimusten kontekstina.

Käymme seuraavaksi lävitse, miten ilmastopolitiikan liikkuma-ala nähdään finanssisektorivetoisessa mallissa ja keynesiläisessä mallissa. Tarkastelemme, miten Euroopan unionin ja Suomen ilmastopolitiikka on jäsentynyt talouspolitiikan ohjelmissa osaksi välillä uusliberaalia, tietotaloudellista ja välillä valtiovetoisempaa hegemonista taloudellista imaginaaria. Käytämme tässä aineistona Euroopan komission ohjelmia ja Suomen hallitusohjelmia sekä valtiovarainministeriön ja komission valmistelevia dokumentteja, koska niitä voidaan pitää korkeimman tason politiikkaa ohjaavina teksteinä, joissa tiivistyy politiikassa mahdollisimman laajasti jaettu ja siten hegemoninen taloudellinen imaginaari. Tätä esimerkinomaista tarkastelua laajemman analyysin aineistona olisi mahdollista tutkia myös muiden toimijoiden, kuten ammattiliittojen, järjestökentän ja työnantajajärjestöjen tekstejä ja ohjelmia, minkä kautta päästäisiin vahvemmin analysoimaan taloudellisesta imaginaarista käytäviä kamppailuita, jotka ovat tässä tarkasteltavissa ohjelmissa lähinnä implisiittisesti läsnä niissä esiintyvien sisäisten ristiriitojen muodossa.

Ilmastopoliitiikan hegemoniset imaginaarit

Uusliberalistinen ilmastopoliitiikka nojaa luottamukseen yksityisten markkinoiden kyvystä ohjautua ekologisesti kestäviin kohteisiin luomalla tarvittavat kannustinjärjestelmät. Poliittikkatoimenpiteissä päähuomio on markkinoiden luomisessa ja ohjaamisessa etenkin päästökaupalla ja verotuksella. Päästökauppa tuli johtavaksi EU:n ilmastopoliitiikan mekanismiksi aikana, jolloin EU-politiikassa vallitsi uusklassiseen teoriaan nojaava markkinaoptimismi ja usko markkinoiden kykyyn luoda oikealla kannustinjärjestelmällä matalapäästöinen talous (Gonçalves & Costa 2022). Markkinaluottamusta täydentää julkinen kuripoliitiikka, jolla pyritään tekemään tilaa yksityisten investointien vaatimalle rahoitukselle ja työvoimalle. Investoinneista vihreään tuotantoinfrastruktuuriin ja tuotteisiin pyritään tekemään kannustimien avulla tarpeeksi houkuttelevia finanssimarkkinoilla liikkuvalla pääomalle. Uusliberalismissa laajamittainen julkisten investointien politiikka nähdään paitsi julkistalouden kestävyydelle haitallisena myös hyödyttömänä, koska markkinoiden uskotaan ohjaavan sekä tuotantopääoman että kulutustavara-tuotannon tehokkaimmalla tavalla kestäväan suuntaan.

Eurokriisin aikana unionin talous- ja ilmastopoliitiikassa oli näkyvissä vahvan uusliberaali visio. Ilmastopoliitiikkaa ohjaavan Euroopan ilmasto- ja energia-paketin perusteella kestävien investointien oli tarkoitus syntyä valtaosin yksityisellä sektorilla. Investointien vihreyttä edistettiin päästökauppajärjestelmällä, joka tarkoittaa markkinoita, joilla ”yritykset voivat myydä päästöoikeuksiaan, jos ne vähentävät omia päästöjään, tai ostaa päästöoikeuksia, jos päästöoikeudet eivät riitä kattamaan niiden päästöjä” (Euroopan komissio 2008). Julkisen politiikan rajoitettua alaa seurasi myös Jean-Claude Junckerin komission investointisuunnitelma, joka perustui ajatukseen siitä, että Euroopan strategisen investoinnin rahaston muutaman miljardin rahoituksella saadaan aikaan satojen miljardien kestävyysinvestointeja muun muassa pienissä ja keskisuurissa yrityksissä (Euroopan parlamentti 2019, 4).

Pyrkimykset sopeuttaa julkistaloutta, vahvistaa vientisektorin kilpailukykyä ja ylläpitää finanssisektorin luottamusta olivat keskiössä myös vuonna 2008 alkaneen talouskriisin jälkeisessä suomalaisessa talouspolitiikan ohjauksessa. Valtiovarainministeriön (2010, 41) ennen vuoden 2011 eduskuntavaaleja julkaisemassa *Julkinen talous tienhaarassa* -raportissa julkiset ilmastopoliittiset investoinnit esitetään tarpeellisuudestaan huolimatta vain kustannuksena, joka syventää entisestään julkisen sektorin kestävyysvajetta. Investoinneissa tulee tästä syystä panostaa kustannus-tehokkuuteen. Samalla keskeisimpänä investointeja ohjaavana mekanismina nähdään päästökauppa. (Mt.) Myös vuonna 2011 julkaistussa Jyrki Kataisen hal-

lituksen ohjelmassa toistuu uusiutuvan energian lisäämisen yhteydessä pyrkimys kustannustehokkuuteen (Valtioneuvoston kanslia 2011, 41). Ohjelmaan oli kirjattu myös pyrkimys energiaintensiivisten toimialojen energiaveron alentamiseen Suomen kansainvälisen kilpailukyvyyn ylläpitämiseksi (mt. 13). Ohjelma onkin ristiriitainen kokonaisuus ekologisia, tietotalouteen pyrkiviä ja vientisektorin kilpailukykyä korostavia pyrkimyksiä. Julkisen talouden menokuria ohjelmassa perustellaan pitkän aikavälin velkaantumista arvioivalla kestävyysvajelaskelmalla (mt. 7). Finanssipolitiikan ala pysyy kuripoliittisen talousohjauksen puitteissa ahtaana.

Katsomme, että edellisten politiikkadokumenttien perusteella finanssikriisiä seuranneen taloudellisen imaginaarin keskiössä on uusliberaali hegemoninen projekti, jossa ratkaisuja talouden ja ilmaston ongelmiin haetaan ensisijaisesti markkinoilta. Tämä kuvastaa pyrkimystä vahvistaa finanssivetoisen kasautumisen mallia ja täten rahoitussektorin asemaa poliittisessa päätöksenteossa. Mallin ongelmiksi voivat kasvun kannalta koitua suppenevat yksityiset investointinäkyvät ja heikosti kehittyvä tuottavuus. Saturoidut markkinat vaativat nollakorkorahaa kannattavuuden ylläpitämiseen ja toimialojen uudistaminen voi johtaa laajaan työttömyyteen, mikä heikentää entisestään julkisen talouden liikkumavaraa toteuttaa muiden menoerien rinnalla investointeja vähäpäästöiseen energiaan ja infrastruktuuriin sekä ohjata yksityistä tuotantoa sääntelyllä, koska tämä heikentää entisestään olemassa olevia investointiväyliä. Näiden ristiriitojen tutkimus ja politiikan käytännön toteutumien arviointi vaatisivat kuitenkin tällaisen dokumenttiaineiston ylittävää empiiristä tarkastelua.

Keynesiläisen finanssipolitiikan paluu koronakriisin hoidossa on avannut kuripolitiikan kontekstissa rajoitettua investointipolitiikan alaa. Eurooppalaisen talouspolitiikan muutos on ollut merkittävä verrattuna vuoden 2008 finanssikriisiä seuranneisiin vuosiin, jolloin korostettiin rahapolitiikkaa ja julkista menokuria velkaantuneiden julkisten talouksien vakauttamiskeinoina. Investoinnit kestävään infrastruktuuriin eivät silti ole ensisijaisia kohteita julkiselle elvytykselle. Finanssipolitiikan paluu on toistaiseksi kohdistunut pitkälti olemassa oleviin hiili-intensiivisiin rakenteisiin (IMF 2021). Elvytys on pääosin ohjautunut olemassa olevaan infrastruktuuriin perustuvan talouskasvun tukemiseen, ja korona-elvytyksestä huomattava osa on tukenut fossiiliteollisuutta. Elvytys on ylläpitänyt matalakorkoiselle rahalle perustuvaa kasautumismallia, vaikkakin keynesiläisemmillä sävyillä.

Julkisten investointien kasvava liikkumavara avaa mahdollisuuksia ekologisesti kestävämmän infrastruktuurin rakentamiseen, mikäli muuttuva hegemonia suosii sitä. Muutoksen merkkejä on havaittavissa von der Leyenin komission ohjelmassa, jossa esitetään vihreää elvytystä, jonka tarkoituksena on päästövähennysten lisäksi ylläpitää biodiversiteettiä. Ohjelman keskiössä on ajatus ekologisessa eturintamassa

toimimisesta uutena talousprojektina, johon tulee panostaa reilusti sekä julkista rahaa että yksityisiä varoja (von der Leyen 2019, 6–7.) Finanssipolitiikan liikkumavaran avaamiseksi aiotaan “hyödyntää vakaus- ja kasvusopimuksen sallimaa joustoa täysimääräisesti” (mt. 10). Samalla tässä uudessa suuntauksessa keskiössä ovat talouden digitalisaation tavoitteet, joista haetaan datan hyödyntämiseen perustuvaa kasvua, sekä koulutukseen panostaminen osana laajempaa innovaatioperustaista kasvumallia (mt. 15). Niin ikään komission vuonna 2019 julkaisemassa vihreän kehityksen ohjelmassa tavoitteena on digitalisaatiota ja päästövähennyksiä yhdistävä uusi kasvumalli. Tehokkaan hiilen hinnoittelun lisäksi taloutta pyritään ohjaamaan vähäpäästöiseksi informaatio-ohjauksella ja yksityisen sektorin investointeja ohjaavilla pitkän aikavälin signaaleilla, “joilla rahoitus- ja pääomavirtoja ohjataan ympäristösijoittamiseen” (Euroopan komissio 2019b, 5–6, 18). Julkisten investointien tarve esitetään merkittävänä, ja ilmastokriteerit aiotaan ottaa talousohjauskehyksessä mukaan julkisen talouden laadun arvioimisen kriteereiksi (mt. 16–17, 19).

Koronakriisi nosti entisestään esille Euroopan investointivajetta ja pikaista tarvetta Euroopan talouksien kasvavien juopien umpeenkuromiseen, mikä käy ilmi komission laatimasta elvytysrahaston taustadokumentista (Euroopan komissio 2020, 8). Investointivaje nähtiin sekä akuuttina että rakenteellisena tekijänä, minä vuoksi julkisten investointien alaa tulisi kasvattaa mittavasti. Yksityisen ja julkisen sektorin kokonaisinvestointitarpeen arvioitiin olevan vuosina 2020 ja 2021 puolitoista biljoonaa euroa (mt. 18–21).

Investointipolitiikan paluu ja regulaatiomallin siirtymä keynesiläisempään suuntaan näkyy myös Suomen politiikassa, vaikka Suomi onkin ajanut eurooppalaisessa päätöksenteossa nuukaa talouskurilinjaa. Antti Rinteen hallituksen ohjelman pohjalta laaditussa Sanna Marinin hallituksen ohjelmassa aiemmin talouskuripolitiikan kulmakivenä nähty kestävyysvaje esitetään vain ohimennen julkisen talouden kestävyyttä mittaavana, epävarmuustekijöitä sisältävänä painelaskelmana (Valtioneuvosto 2019, 15). Julkisen talouden tasapainottamiseksi ajetaan menoleikkausten sijaan korkeampaa työllisyysastetta (mt. 16). Keskeisinä pyrkimyksinä talouden ohjauksessa näyttäytyvät ilmastomuutos ja teknologinen kehitys, joihin kumpaankin tulee pystyä sopeutumaan samanaikaisesti (mt. 21).

Tarkkailemienne dokumenttien perusteella sekä Euroopan unionissa että Suomessa on eurokriisin jälkeen tapahtunut siirtymä tiukan uusliberaalista markkinaratkaisuja hakevasta taloudellisesta imaginaarista enemmän julkisia investointeja ja tietotalouden ratkaisuja korostavaan suuntaan. Keskiössä on yhä yksityisten investointien tukeminen, mutta julkistalous nähdään esteen sijasta mahdollistajana. Tämä näkyy myös pyrkimyksenä muovata kasautumisregiimiä enemmän tieto-

taloutta tuottavuuslähteenä hyödyntävään malliin, joka mahdollistaisi fordisminkin aikaa määrittäneen tuottavuuskasvun tavoin suuremman julkistalouden liikkumavaran. Tavoitteena on siis hegemoninen projekti, jolla valtion roolia kasvatetaan ennen muuta tietotalouden avittajana, minkä luomaa ylijäämää aiotaan hyödyntää ilmastotavoitteiden ajamisessa. Tällaisen ilmastopolitiikan toimivuuden kannalta keskeistä on nähdäksemme se, millaiset edut politiikanteon linjoissa artikuloidut hallitsevina. Fossiilienergiayhtiöiden ja päästöintensiivisten alojen pääomista täytyy joissain määrin olla valmis luopumaan, mikä ei ole helppoa, koska yrityksillä on vahva rooli valtion kasvustrategioiden muotoilussa, minkä lisäksi valtion toimintakapasiteettia sitovat edellä esitetyt rakenteelliset rajoitteet. Onkin mahdollista, että finanssivetoinen regiimi onnistuu tekemään paluun uuden uusliberalisaatioprojektin kautta, mikä jälleen heikentää heikentää talouden julkisen sääntelyn mahdollisuuksia. Vihreän kehityksen imaginaari rakentuu yhäkin kasautumisregiimin ympärille, vaikka regiimi on saanut ainakin ohjelmatasolla keynesiläisempiä piirteitä. Kasvutaloudelle vaihtoehtoinen taloudellinen imaginaari on jäänyt yhä lähinnä järjestökentälle ja degrowth-teoriasta kiinnostuneiden tutkijoiden kehiteltäväksi.

Vihreän kasautumismallin mahdollisuuksia ja ristiriitoja

Ekonomistisesta tarkastelukulmasta katsottuna vihreän kapitalismin haasteena on, kuinka ylläpitää työllisyyden ja taloudellisen vakauden kannalta riittävää talouskasvua ja investointiastetta, joka kohdistuisi päästöjä vähentäviin tuotannonaloihin. Fossiilienergiiaan kohdistetut investoinnit voivat edelleen tarjota sijoituskohteina vihreää energiaa korkeampia voittoasteita (esim. Christophers 2021). Vihreän energian investoinnit eivät tällöin toteudu markkinaehtoisesti ja niiden osuutta on edistettävä julkisesti tuetulla investointiohjelmalla, joka edellyttää riittävää finanssipolitiikan liikkumavaraa. Vihreät investoinnit korvaavat jo olemassa olevia fossiiliseen energiaan perustuvia tuotantomuotoja, eivätkä ne kohdennu suoraan työn tuottavuutta parantaviin kohteisiin. Vihreä kasautumismalli eroaa näin ollen esimerkiksi fordisminkin muodoista, joiden keskeisenä elementtinä on ollut työn tuottavuuskasvu ja uusien tuottavuuskasvun lähteiden etsiminen. Mikäli vihreät investoinnit eivät realisoitu riittävänä talouskasvuna, finanssipolitiikan inflatoriset riskit voivat toteutua, mikä voi edelleen heikentää vihreän kasautumismallin legitimitettiin ja vahvistaa fossiilisiin tuotantomuotoihin tukeutuvien ilmastodenialististen poliittisten projektien asemaa.

Vihreän kasautumismallin tulevaisuus riippuu osaltaan myös siitä, kuinka perinteiset poliittiset toimijat, kansalaisyhteiskunta, ammattiliitot ja pääomasektorit

onnistutaan sitouttamaan hegemoniseen projektiin, joka haastaa fossiilitaloutteen sidotut tuotantomuodot ja materiaaliset intressit. Tämä edellyttää poliittista vastakkainasettelua vihreän siirtymän kannalta keskeisten uusiutuvan energian pääomasektoreiden sekä fossiilitaloutteen sidoksissa olevien sektorien välillä. Vakaan taloudellisen kehityksen lisäksi mallin demokraattinen legitimitetti edellyttää kamppailua kansalaisyhteiskunnassa hallitsevista ajattelutavoista ja taloudellisesta imaginaarista.

Vaikka vihreään kasvuun nojaavat kasautumismallit onnistuisivat vakiinnuttamaan hegemonisen aseman osana kapitalismin hallintaa kehittyneissä teollisuusmaissa, talouskasvuun perustuvien ympäristöohjelmien epäonnistumisen riski on huomattava, sillä maailmantalouden tasolla tuotannon ja päästöjen kasvun irtikytkennästä ei edelleenkään ole empiiristä näyttöä. Jatkuvaan kasvuun perustuvan talouden haastaminen taas edellyttää taloudellisen tuotannon laajempaa demokraattista sääntelyä ja omistusratkaisuja, jotka eivät perustu yksityiselle voitontavoittelulle. Yksityisen tuotannon kannattavuuden ylläpitäminen vaatii kasvua, jota on vaikea yhdistää ilmastotavoitteisiin ja resurssien kestävään käyttöön (Vadén ym. 2020). Mikäli vihreää siirtymää ei onnistuta tekemään energia- ja resurssitalouden tuottavuutta parantavalla tavalla, talouden kasvuriippuvuutta on välttämätöntä purkaa päästövähennysten saavuttamiseksi. Tämä vaatisi siirtymää markkinariippuvaisesta tuotannosta erilaisiin voittoja tavoittelemattomiin tuotannon muotoihin, joissa julkisella tuotannolla olisi yhä vahva roolinsa suurten infrastruktuurihankkeiden ja palveluiden tarjoajana. Tässä keskeiseksi nousee kysymys osuuskuntatuotannon ja muun dekommodifikoidun tuotannon roolista ja suhteesta julkiseen tuotantoon (Phillips & Rozworski 2019). Mikäli valtion toimintaa aiotaan materiaalisesti ylläpitää muilla kuin markkinaehtoisilla tuotannon muodoilla, tulee näiden tuotantomuotojen olla tarpeeksi vahvassa asemassa suhteessa kapitalistiseen tuotantoon. Tuotanto-osuuskunnat ja muut ei-yksityiset tuottajat voivat syrjäyttää yksityisiä tuottajia, mikä vähentäisi valtiollisen työvoiman uusintamisen sekä valtion infrastruktuurihankkeiden vaatimien raaka-aineiden riippuvuutta yksityisistä pääomista.

Kysymys tuotannon ja kulutuksen järjestämisestä tulee olemaan jo nykyisten hiilidioksidipäästöjen aiheuttaman lämpenemisen seurauksena hankala tulevaisuudessa hallitsevasta tuotantomuodosta riippumatta. Jatkuvan kasvun tavoitteesta irrottautuminen voi kuitenkin auttaa tätä tavoitetta, jos tuotantopäätöksiä voidaan tehdä paremmin resurssitalouden rajoissa. Kapitalistinen tuotanto vahvistaa omistavan luokan suhteellista asemaa ja täten eriarvoisuutta. Tämä kasaa vaikutusvaltaa niille ihmisille, joilla on eniten varaa suojautua ilmastonmuutoksen vaikutuksilta. Materiaalisen niukkuuden maailmassa tämä tarkoittaa yhä syveneviä

globaaleja ja kansallisia yhteiskunnallisia juopia. Koska ilmastokriisin vaikutukset tulevat viiveellä suhteessa ne aiheuttaneisiin päästöihin, on tärkeää, että tietoisuus ilmastokriisin vaaroista motivoi jo nyt tehtäviä päätöksiä ja politiikkaa. Tämä vaatii sellaista politiikan tekemisen kokonaisuutta, jossa mahdollisimman monien toimeentulo ja varmuus tulevaisuudesta pystytään yhdistämään ilmastopolitiikkaan tavalla, joka kykenee haastamaan luonnonvarojen kasvavaan käyttöön sitoutuneita materiaalisia intressejä edustavan hegemonian.

Johtopäätökset

Artikkelimme alussa huomio kiinnittyi talouskasvun ja yhteiskunnallisten instituutioiden välisiin vaikutussuhteisiin, jotka osoittavat talouskasvun olevan kapitalismin perustila, jolla on keskeinen vaikutus työmarkkinoiden toimintaan, talousjärjestelmän legitimitettiin ja demokraattisten instituutioiden veroperustaiseen rahoitukseen. Verotulot eivät kuitenkaan muodosta absoluuttista budjettirajoitetta valtioinstituutioille, sillä budjetin liikkumavaraa on mahdollista laajentaa kysynnänsäätelyn keinovalikoimalla, kuten alijäämäisellä budjetoinnilla tai keskuspankkirahoituksella. Kysynnänsäätelyn nimenomaisena pyrkimyksenä on kuitenkin talouden tuotantopotentialin täyskäyttö, eikä se näin toimi talouden kasvuriippuvuudelle vastakkaisena voimana. Kysynnänsäätelyä voidaan kuitenkin potentiaalisesti hyödyntää talouden ekologisessa sääntelyssä, jos sen avulla rahoitetaan ekologisen siirtymän edellyttämää infrastruktuuria. Täydensimme kasvuriippuvuusnäkökulmaa regulaatioteoreettisella lähestymistavalla, joka auttaa hahmottamaan sitä, minkälaisiin institutionaalisiin järjestelyihin, eli kulloinkin vallalla oleviin talouden regulaatiomuotoihin, harjoitettu politiikka nojaa.

Valtioteoreettisessa kirjallisuudessa olennainen hegemonian tematiikka auttaa ymmärtämään, kuinka poliittisten ohjelmien organisaatiokapasiteetti edellyttää osin ristiriitaisten yhteiskunnallisten voimien saamista osaksi hegemonista projektia, jotta se pystyisi toteuttamaan keskeisiä tavoitteitaan. Ekologista sääntelyä tavoittelevan projektin kehyksessä kyse voi konkreettisesti olla esimerkiksi vihreän energian pääomasektoreiden ja nykyistä laajempaa talouden ekologista sääntelyä edustavien poliittisten toimijoiden liittoutumisesta fossiilitalouteen sidoksissa olevien pääomasektoreiden intressejä vastaan. Hegemonia kansalaisyhteiskunnan tasolla edellyttää kamppailua politiikan diskurssien ilmatilaa hallitsevista argumenteista, jotka vaikuttavat siihen miten laaja hyväksyntä nykyistä laajempiin päästövähennyksiin pyrkiville talouspoliittisille ohjelmille on mahdollista saavuttaa. Vihreän sääntelyn näkökulmasta olennaista on vaikuttaa myös talouspolitiikkaa ohjaaviin ajattelutapoihin, sillä talouskuripolitiikkaan ja markkina-

ehtoisuuteen tukeutuminen jättää talouden demokraattisen ohjauksen ja julkisten investointien liikkumavaran vähäiseksi.

Viittaukset empiirisiin aineistoesimerkkeihin osoittavat, että artikkelissa kehitetty teoreettinen tulokulma on jalkautettavissa talouspolitiikkaa ohjaavien dokumenttien empiiriseen aineistoanalyysiin, jossa tulevat esille talouspolitiikan kiinnittyminen talouskasvuun ja talouspolitiikkaa ohjaavat käytännöt sekä hegeoniset projektit. Hyödynsimme tässä kulttuurintutkimuksellista taloudellisen imaginaarin käsitettä, joka soveltuu tekstiaineiston tutkimukseen, etenkin politiikkaa ohjaavissa ohjelmissa muotoiltujen hegeonisten pyrkimysten analysointiin. Lähestymistapaa soveltavassa jatkotutkimuksessa olisi syytä tarkastella etenkin ilmastopoliittisten vaatimusten roolia teollisuuspolitiikan ja finanssipolitiikan laatimisessa sekä eri yhteiskunnallisten voimatekijöiden intressejä, konflikteja ja kompromisseja ilmastopoliitiikan kannalta. Teoreettinen jäsenyksenämme auttaa selvittämään erityisten tutkimuskohteiden yhteiskunnallisia kiinnityskohtia niihin projekteihin, joilla hallitsevia regulaatiomuotoja pyritään muotoilemaan tai haastamaan. Tällaisen tutkimuksen avulla on mahdollista hahmotella niitä muutoksia, joita kasautumisregiimiin tulisi tehdä, jotta talouspolitiikan reunaehdot voitaisiin muuttaa ilmastopoliittisten tavoitteiden edistämiseksi. Tällainen tutkimus auttaa myös ilmastopoliitiikan vakavasti ottavia toimijoita käsitteellistämään päästövähennyksiin tarvittavan ilmastopoliittisen koalition mahdollisia ääriiviivoja.

DOI – <https://doi.org/10.55294/tk.119451>

Tutkimus & kritiikki on lisensoitu Creative Commons Nimeä-EiKaupallinen-EiMuutoksia 4.0 Kansainvälinen -lisenssillä.

LÄHTEET

- AGLIETTA, M. (2015). *A Theory of Capitalist Regulation. The US Experience*. Lontoo: Verso.
- ASLANI, A., HELO, P. & NAARANOJA, M. (2013). Evaluation of renewable energy development in power generation in Finland. *Journal of Renewable and Sustainable Energy*, 5(6).
<https://doi.org/10.1063/1.4855095>
- BACKHOUSE, R. E. & BOIANOVSKY, M. (2016). Secular stagnation: The history of a macroeconomic heresy. *History of Economic Thought*, 23(6), 946–970.
<https://doi.org/10.1080/09672567.2016.1192842>
- BANK OF ENGLAND (2021). How has growth changed over time. Noudettu 19.1.2023 osoitteesta
<https://www.bankofengland.co.uk/knowledgebank/how-has-growth-changed-over-time>.

- BRAND, U. & WISSEN, M. (2015). Strategies of a Green Economy, contours of a Green Capitalism. *Handbook of the International Political Economy of Production*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- CHRISTOPHERS, B. (2022). Fossilised Capital: Price and Profit in the Energy Transition. *New Political Economy*, 27(1), 146–159. <https://doi.org/10.1080/13563467.2021.1926957>
- EUROOPAN KOMISSIO (2008). Kaksi kertaa 20 vuonna 2020. Ilmastomuutostoimet – mahdollisuus Euroopalle. KOM (2008) 30 lopullinen. Noudettu 24.4.2023 osoitteesta <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FI/ALL/?uri=CELEX:52008DC0030>.
- EUROOPAN KOMISSIO (2019a). Communication from the commission to the european parliament, the council, the european economic and social committee and the committee of the regions empty. Noudettu 24.3.2023 osoitteesta <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52019DC0285>.
- EUROOPAN KOMISSIO (2019b). Euroopan vihreän kehityksen ohjelma. Komission tiedonanto, COM(2019) 640 final. Noudettu 24.4.2023 osoitteesta <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FI/TXT/?uri=celex:52019DC0640>.
- EUROOPAN KOMISSIO (2020). Identifying Europe's recovery needs. COM(2020) 456 final. Noudettu 24.4.2023 osoitteesta [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020SC0098\(01\)&qid=1632480138899&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020SC0098(01)&qid=1632480138899&from=EN).
- EUROOPAN KOMISSIO (2021). Euroopan vihreän kehityksen ohjelma: Euroopasta ensimmäinen ilmastonutraali maanosa. Noudettu 24.4.2023 osoitteesta https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_fi.
- EUROOPAN PARLAMENTTI (2019). The Juncker Commission's ten Priorities. An end-of-term assessment. European Parliamentary Research Service. Noudettu 24.4.2023 osoitteesta [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_IDA\(2019\)637943%20](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_IDA(2019)637943%20).
- GRAMSCI, A. (1979). *Vankilavihkot. Valikoima*. Toim. M. Böök. Suom. M. Berger, M. Böök & L. Talvio. Helsinki: Kansankulttuuri.
- GREENPEACE (2019). European Green Deal misses the mark. Noudettu 13.1.2023 osoitteesta <https://www.greenpeace.org/eu-unit/issues/climate-energy/2517/european-green-deal-misses-the-mark/>.
- GONÇALVES, J. & COSTA, M. (2022). The political influence of ecological economics in the European Union applied to the cap-and-trade policy. *Ecological economics*, 195. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2022.107352>
- HABERL, H., WIEDENHOFER, D., VIRÁG, D., KALT, G., PLANK, B. ym. (2020). A systematic review of the evidence on decoupling of GDP, resource use and GHG emissions, part II: synthesizing the insights. *Environmental Research Letters*, 15(6). <https://doi.org/10.1088/1748-9326/ab842a>
- HARVEY, D. (2005). *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.
- HEIN, J., HEIKO, F., KUNZ, Y. & RINA, M. (2018). The Transnationalisation of Competing State Projects: Carbon Offsetting and Development in Sumatra's Coastal Peat Swamps. *Antipode*, 50(4), 953–975. <https://doi.org/10.1111/anti.12381>
- HICKEL J. & KALLIS, G. (2019). Is Green Growth Possible? *New Political Economy*, 25(4), 469–486. <https://doi.org/10.1080/13563467.2019.1598964>
- HOLAPPA, L. (2016). Wolfgang Streeck ja talouspolitiikan pakot. *Poliittinen talous* 4(1), 57–62. <https://doi.org/10.51810/pt.96132>
- HONKANEN, P. (2007). *Työttömyys ja arvoteoria – tutkielma työttömyydestä, talusteorioista ja sosiaalipolitiikasta*. Turun yliopiston julkaisuja. Väitöskirja. Sarja C. Osa: 252.
- IMF (2021). Still Not Getting Energy Prices Right: A Global and Country Update of Fossil Fuel Subsidies. Noudettu 29.4.2022 osoitteesta <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2021/09/23/Still-Not-Getting-Energy-Prices-Right-A-Global-and-Country-Update-of-Fossil-Fuel-Subsidies-466004>.

- JAKOB, M., STECKEL J. C. & EDENHOFER, O. (2014). Consumption- Versus Production-Based Emission Policies. *Annual Review of Resource Economics*, 6(1), 297–318.
<https://doi.org/10.1146/annurev-resource-100913-012342>
- JESSOP, B. (1990). *State Theory: Putting the Capitalist State in Its Place*. Cambridge: Polity Press.
- JESSOP, B. (2009). Cultural political economy and critical policy studies. *Critical Policy Studies*, 3(3–4), 336–356. <https://doi.org/10.1080/19460171003619741>
- JESSOP, B. (2013). Revisiting the regulation approach: Critical reflections on the contradictions, dilemmas, fixes and crisis dynamics of growth regimes. *Capital & Class*, 37(1), 5–24.
<https://doi.org/10.1177/0309816812472968>
- JIBORN, M., KANDER, A., KULIONIS, V., NIELSEN, H. & MORANC, D. (2018). Decoupling or delusion? *Global Environmental Change*, 49, 27–34. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2017.12.006>
- KELLOKUMPU, V. (2021). The bioeconomy, carbon sinks, and depoliticization in Finnish forest politics. *Environment and Planning E: Nature and Space*, 5(3), 1164–1183.
<https://doi.org/10.1177/25148486211049322>
- KEYNES, J. (1930). Economic Possibilities for our Grandchildren. Teoksessa *Essays in Persuasion*, 358–373. New York: Harcourt Brace.
- KILPONEN, J., KINNUNEN, H. & MÄKI-FRÄNTI, P. (2014). Suomen pitkän aikavälin kasvunäkymät heikentyneet. *Euro & talous*, 22(5), 67–78.
- KOCH, M. (2011). *Capitalism and Climate Change: Theoretical Discussion, Historical Development and Policy Responses*. Lontoo: Palgrave Macmillan.
- KORTESOJA, M. (2021). Marxismi versus ekonomismi. *Tutkimus & kritiikki*, 1(1), 43–66.
<https://doi.org/10.55294/tk.95213>
- KOSONEN, P. (1998). *Pohjoismaiset mallit murroksessa*. Tampere: Vastapaino.
- KRUGMAN, P. & WELLS, R. (2015). *Economics*. New York: Worth Publishers.
- LE QUÉRÉ, C., JACKSON, R., JONES, M., SMITH, A., ABERNETHY, S. ym. (2020). Temporary reduction in daily global CO₂ emissions during the COVID-19 forced confinement. *Nature Climate Change*, 10, 647–653. <https://doi.org/10.1038/s41558-020-0797-x>
- MITCHELL, W., WRAY, R. & WATTS, M. (2019). *Macroeconomics*. Lontoo: Red Globe Press.
- OFFE, C. (1984). *Contradictions of the Welfare State*. Lontoo: Hutchinson & Co.
- OUGAARD, M. (2018). The Transnational State and the Infrastructure Push. *New Political Economy*, 23(1), 128–144. <https://doi.org/10.1080/13563467.2017.1349085>
- PHILLIPS, L. & ROZWORSKI, M. (2019). *The People's Republic of Walmart. How the World's Biggest Corporations are Laying the Foundation for Socialism*. Lontoo: Verso.
- POHJOLA, M. (2019). *Taloustieteen oppikirja*. Helsinki: Sanoma Pro.
- RUGGIERO, S., VARHO, V. & RIKKONEN, P. (2015). Transition to distributed energy generation in Finland: Prospects and Barriers. *Energy Policy*, 86, 433–443.
<https://doi.org/10.1016/j.enpol.2015.07.024>
- SHAIKH, A. (2016). *Capitalism, Competition, Conflict, Crises*. New York: Oxford University Press.
- SHAIKH, A. (2018). Capital as a Social Relation. Teoksessa *The New Palgrave Dictionary of Economics*, 1272–1277. Lontoo: Palgrave Macmillan.
- STRECK, W. (2015). *Ostettua aikaa: Demokraattisen kapitalismin bykätty kriisi*. Suom. M. Kukkonen. Tampere: Vastapaino.
- SUMMERS, L. (2013). U.S. Economic Prospects: Secular Stagnation, Hysteresis, and the Zero Lower Bound. *Business Economics*, 49(2), 65–73. <https://doi.org/10.1057/be.2014.13>
- TILASTOKESKUS (2022). Kasvihuonepäästöt vuonna 2021 pienessä nousussa. Noudettu 19.12.2022 osoitteesta <https://www.stat.fi/julkaisu/cktlfoi203azmoa519to5exzc>.
- YHDISTYNEET KANSAKUNNAT (1987). Our Common Future. Report of the World Commission on Environment and Development. UN Document. Noudettu 10.4.2021 osoitteesta <http://www.ask-force.org/web/Sustainability/Brundtland-Our-Common-Future-1987-2008.pdf>

- VADÉN, T., MAJAVA, A., TOIVANEN, T., JÄRVENSIVU, P., HAKALA, P. ym. (2019). To continue to burn something? Technological, economic and political path dependencies in district heating in Helsinki, Finland. *Energy Research & Social Science*, 58. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2019.101270>
- VADÉN, T., LÄHDE, A., MAJAVA, P., JÄRVENSIVU, P., TOIVANEN, T. ym. (2020). Raising the bar: on the type, size and timeline of a 'successful' decoupling, *Environmental Politics, online*, 30(3), 462–476. <https://doi.org/10.1080/09644016.2020.1783951>
- VALTIONEUVOSTO (2019). *Pääministeri Sanna Marinin hallituksen ohjelma 10.12.2019. Osallistava ja osaava Suomi: sosiaalisesti, taloudellisesti ja ekologisesti kestävä yhteiskunta*. Valtioneuvoston julkaisuja 2019:31. Noudettu 24.4.2023 osoitteesta <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-287-808-3>.
- VALTIONEUVOSTON KANSLIA (2011). *Pääministeri Jyrki Kataisen hallituksen ohjelma. Avoin oikeudenmukainen ja rohkea Suomi*. Noudettu 24.4.2023 osoitteesta <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201704256255>.
- VALTIOVARAINMINISTERIÖ (2010). *Julkinen talous tienhaarassa. Finanssipolitiikan suunta 2010-luvulla*. Valtiovarainministeriön julkaisuja 8/2010. Noudettu 24.4.2023 osoitteesta <https://vm.fi/documents/10623/456829/Julkinen+talous+tienhaarassa+2010.pdf/ccd9427d-219e-4268-b1d8-ac0b96a3e39d/Julkinen+talous+tienhaarassa+2010.pdf?version=1.0&t=1426598880000>.
- VIDAL, M. (2013). Postfordism as a dysfunctional accumulation regime: a comparative analysis of the USA, the UK and Germany. *Work, Employment and Society*, 27(3), 451–471. <https://doi.org/10.1177/0950017013481876>
- VON DER LEYEN, U. (2019). Ohjelma Euroopalle. Poliittiset suuntaviivat seuraavalle Euroopan komissiolle 2019–2024. Noudettu 24.4.2023 osoitteesta <https://op.europa.eu/s/yBXb>.
- WOOD, E. M. (2002). *The Origin of Capitalism: A Longer View*. Lontoo: Verso.
- WWF (2019). European green deal: Five tests it must pass. Noudettu 13.1.2022 osoitteesta https://d2ouvy59podg6k.cloudfront.net/downloads/european_green_deal_wwf_briefing_oct_2019.pdf.
- YLÄ-ANTTILA, T., GRONOW, A., KARIMO, A., GOODMAN, J. & DA RIMINI, F. (2020). Breaking the Treadmill? Climate Change Policy Networks and the Prospects for Low Carbon Futures in Australia and Finland. *Society & Natural Resources*, 33(11), 1380–1398. <https://doi.org/10.1080/08941920.2020.1802540>

Antroposeeni, kapitaloseeni, fossiilikapitalismi

*Miksi antroposeenitutkimuksessa pitäisi puhua
fossiilikapitalismista?*

SAKARI SÄYNÄJOKI

Antroposeenin käsitteen on kritisoitu syyllistävän universaalia ”ihmiskuntaa” ekokatastrofista ja samalla häivyttävän ympäristötuhojen yhteiskunnallista taustaa. Ihmiskunnan sijaan syylliseksi on esitetty kapitalismia, ja keskustelua käydään siksi useimmiten antroposeenin ja kapitaloseenin käsitteiden välillä. Artikkelissa esitetään, että kapitaloseenin näkökulmasta esitetty kritiikki antroposeenia kohtaan ohittaa liiaksi aikamme ekokatastrofin kannalta ratkaisevan tekijän, fossiilienergian ja siihen kytkeytyneen kapitalismin eli fossiilikapitalismin. Artikkelin pääväite on, ettei fossiilikapitalismia kannata analysoida pelkästään kapitalismina yleensä, vaan sitä tulee tutkia myös suhteessa itse fossiilisiin polttoaineisiin. Artikkelissa esitetään fossiilisten polttoaineiden ja kapitalismin erityisestä suhteesta alustava analyysi, joka perustelee väitteen fossiilikapitalismin erityisluonteesta. Ellei erityisluonnetta huomioida, jää tutkimus helposti joko yhteiskunnalliseksi tai tekniseksi eikä yhdistä näitä kahta puolta. Antroposeeni *vs.* kapitaloseeni -debatin tulisi siksi keskittyä tarkemmin juuri fossiilikapitalismiin.

Antroposeenilla tarkoitetaan maapallon nykyiseksi geologiseksi eopookiksi ehdotettua, toistaiseksi epävirallista aikakautta, jota oleellisesti määrittää ihmistoiminta. Edeltävästä eopookista, holoseenista on käsitteen kannattajien mukaan siirrytty antroposeeniin, koska ihmisen aikaansaamat laajat muutokset ovat perusteellisesti ja pysyvästi muuttaneet planeettamme olosuhteita ja

toimintaa (Zalasiewicz, Waters, Williams & Summerhayes 2019b). Keskeisimpinä planetaarisina muutoksina pidetään ilmastonmuutosta (erityisesti ilmakehän kohonneita CO₂ ja CH₄ pitoisuuksia), kuudetta sukupuuttoaaltoa sekä biogeokemiallisten kiertojen häiriintymistä (esim. Zalasiewicz ym. 2008). Kronostratigrafisen¹ määritelmän mukaan epookki alkoi noin 1900-luvun puolivälissä (SQS 2019).

Yhteiskunta- ja ihmistieteellisessä tutkimuksessa antroposeenin käsitettä on ehdotettu korvattavaksi *kapitaloseenin* käsitteellä.² Syynä on tiivistetysti se, että planetaaristen muutosten (eli pääasiassa ympäristötuhojen) aiheuttajana ei ole ”ihmiskunta” sinänsä, vaan kapitalistinen talousjärjestelmä, toisin kuin ihmistä tarkoittavasta *anthropos*-sanasta (ἄνθρωπος) johdettu ”antroposeeni” antaisi ymmärtää.

Tarkastelen tässä artikkelissa antroposeeni *vs.* kapitaloseeni -debatin suhdetta *fossiilikapitalismiin* ja fossiilienergian yhteiskunnalliseen analyysiin. Pääväitteenäni on, ettei antroposeenista ja kapitaloseenista käytävässä keskustelussa yleensä riittävästi huomioida fossiilikapitalismin *erityisluonnetta*, joka juontuu fossiilienergiasta itsestään. Laiminlyönti johtaa (I) puutteelliseen käsitykseen kapitalismin ja ekokatastrofin suhteesta ja historiasta sekä siten (II) hankaluuksiin kritiikin ja yhteiskunnallisten muutosten suuntaamisessa. Kun fossiilienergian ohittamattoman tärkeä rooli kapitalismin perustana jää huomaamatta, kapitaloseeni-analyysin järjestelmäkritiikki ja ympäristöpoliittiset ratkaisuehdotukset jäävät helposti fossiilienergian ehdollistaman logiikan vangiksi. Fossiilienergian ja kapitalismin olemuksellisen yhteyden huomioiminen ja tarkempi analyysi fossiilikapitalismin käsitteen avulla voi siksi edistää ekokatastrofin yhteiskunnallista tutkimusta avaamalla paremmin fossiilienergian rooliin kohdentuvia näkökulmia.

Luon ensin katsauksen argumenttini pääkäsitteisiin ja niistä käytyyn yhteiskuntatieteelliseen keskusteluun. Pyrin osoittamaan seuraavaksi fossiilikapitalismin erillisen analyysin tarpeen erittelemällä, miten aiemmassa tutkimuksessa on paneuduttu sen ja antroposeenin suhteisiin. Tutkimuksesta erottuu kolme päälinjaa: antroposeenin ja kapitalismin historiallisia yhteyksiä ja kehityskulkuja kartoittava analyysi, kapitalismin sisäistä, epäekologista dynamiikkaa tutkiva systeemianalyysi sekä fossiilienergian keskeiseen rooliin asettava fossiilikapitalismin systeemianalyysi. Osoitettuani tarpeen fossiilikapitalismin systeemianalyysille hahmottelen sen

¹ Kronostratigrafia luokittelee ja järjestää ajallisesti maankuoren geologisia kerrostumia planeetan geologis-historiallisen kehityksen mukaan (Zalasiewicz ym. 2019a).

² Ks. esim. Crist 2016; Moore 2017; 2016a; Haraway 2015; yleiskatsaukseksi keskusteluun ks. Merchant 2020, 19–24.

päälinjoja erittelemällä fossiilienergian ja kapitalismin suhdetta ja vastaamalla siten kysymykseen, mikä fossiilikapitalismista tekee erityislaatuisen. Lopuksi luon katsauksen niihin ongelmiin, joita fossiilikapitalismin erityisluonteen sivuuttamisesta usein koituu. Ongelmat ovat keskeisiä kapitaloseenikritiikin tarkemman suuntaamisen lisäksi fossiilienergiasta irrottautumaan pyrkivän yhteiskunnallisen muutoksen kannalta.

Käsitteistä: antroposeeni vs. kapitaloseeni ja fossiilikapitalismi

Antroposeenin käsitettä on kritisoitu muistakin kuin kapitalismia painottavista näkökulmista (ks. Toivanen & Peltari 2017) ja sen vaihtoehdoksi on kapitaloseenin ohella tarjottu useampia muitakin ”-seeneja” (ks. Autin 2016; Toivanen ym. 2017). Vaihtoehtokäsitteiden logiikka on kuitenkin pääasiassa sama kuin kapitaloseenissa: ekokatastrofin ja planetaarisen aikakauden pääaiheuttajaksi sekä siten aikakauden tarkastelukulmaksi nostetaan jokin tietty tekijä, jonka mukaan epookki nimetään (Sharp 2020). Antroposeenia on kritisoitu laajasti, milloin perusteettomasta universalismista (esim. Baskin 2015) ja harhaisesta luonto–ihminen–dualismista (esim. Moore 2016a; 2015), milloin ympäristötuhojen kaunistelusta (esim. Crist 2016) ja kapitalismin sivuuttamisesta (esim. Malm & Hornborg 2014). Antroposeenin ja kapitalismin suhteesta on kuitenkin kirjoitettu paljon, ja kapitaloseeni todennäköisesti onkin yleisin vaihtoehdoksi tarjottu käsite (Merchant 2020, 19). Jason W. Moore lienee äänekkäimmin vaatinut antroposeenin käsitteen korvaamista ”kapitaloseenilla”, minkä vuoksi keskityn tässä artikkelissa pääasiassa hänen argumentteihinsa kapitaloseenin puolesta. Koska syypää ympäristötuhoihin ei ole universaali ”ihminen” vaan kapitalismi, nimi pitää vaihtaa (esim. Moore 2017; 2022). Mooren mukaan kapitaloseenin käsite myös ylittää antroposeeniin väitetysti sisältyvän dualismin yhdistämällä luonnon ja kapitalismin historiat (Moore 2016a).

Vaihtoehtoisten käsitekehittelyjen lisäksi itse antroposeenin käsitteestä on erityisesti viimeisen vuosikymmenen aikana kirjoitettu niin paljon ja yhteismitattomasti, että sen populaarin levinneisyyden kartoittamisesta (Zottola & De Majo 2022), erilaisten merkitysten analysoinnista (esim. Autin 2016; Toivanen ym. 2017; Zalasiewicz ym. 2021) ja jopa bibliometriikasta (Brondizio ym. 2016) on muotoutunut lähes omia tutkimusalojaan. Antroposeenin käsitteen vetovoima perustuu sen poikkeukselliseen synteettisyyteen: se summaa yhteen niin ilmastonmuutoksen, kuudennen sukupuuttoaallon kuin muovisaasteenkin ja niputtaa ne kaikki samalla ”ihmisen” aikaansaannokseksi. Siten käsite tarjoaa keinon yhdistää lähes

mitä tahansa aikamme ympäristöongelmiin niiden koko kirjossa.³ Samalla se asettaa ekokatastrofin mukanaan tuomat ympäristömuutokset erittäin pitkän geologisen ajan (vuosimiljoonat) kontekstiin (Davies 2016, 2).

Antroposeenin käsitettä tai sitä erittelevää mittavaa tutkimuskirjallisuutta en tässä artikkelissa analysoi tarkemmin, vaan viittaan seuraavassa ”antroposeenilla” vain ihmistoiminnan aikaansaamaan ekokatastrofiin, joka alkoi kiihtyä erityisesti 1950-luvulta alkaen ja joka järkyttää koko planeetan toimintaa. Käytössäni on siis antroposeenin *minimalistinen* määritelmä. En artikkelissa myöskään ota kantaa antroposeenille tarjottuihin vaihtoehtokäsitteisiin enkä antroposeeni *vs.* kapitaloseeni -debattiin sinänsä.

Vaikka antroposeenia on etenkin kapitaloseenin näkökulmasta kritisoitu paljon, eivät suinkaan kaikki kapitalismin keskeistä roolia ekokatastrofissa korostavat tutkijat ehdota antroposeenin käsitteen hylkäämistä. Esimerkiksi kanadalainen ekososialisti Ian Angus torjuu vaihtoehtokäsitteet ja valtaosan antroposeenin käsitettä vastaan esitetyistä kritiikeistä. Hän katsoo antroposeenin käsitteen mahdollistavan ”planeettamme ajattelemisen aivan uudella tavalla” (Angus 2016, 29). Kyseinen ajattelutapa on ratkaisevasti tärkeämpi kuin kiista aikakauden nimestä (mt., 232). Antroposeenin ihmiseen viittaavasta nimestä huolimatta myös Angus pitää *fossiilikapitalismin* roolia aikakauden taustalla niin merkittävänä, että kirjoitti asiasta kirjan. Hänen tavoitteenaan teoksessa *Facing the Anthropocene* (2016) on, että luonnontieteilijät – erityisesti *maapallojärjestelmätieteen* (Earth System Science, ESS)⁴ edustajat – ymmärtäisivät fossiilikapitalismin merkityksen antroposeenin aikaansaajana (ks. mt., 20).

Fossiilikapitalismin on kenties tarkimmin määritellyt Andreas Malm (2016). Käsite tarkoittaa yksityisomisteiseen lisäarvon tuotantoon ja haltuunottoon perustuvaa itseään ruokkivan kasvun järjestelmää (kapitalismia), jonka toiminta ja laajentuminen rakentuvat niin tuotannon, kiertokulun kuin kulutuksenkin sfääreissä laajamittaisen sekä jatkuvasti kasvavan fossiilienergian kulutuksen varaan. Malmin tarkemman määritelmän mukaan fossiilikapitalismia leimaavat erityisesti

3 Tätä ilmentää muun muassa teosten otsikoissa toistuva nimeämismuoto ”[X] in the Anthropocene”, jossa X:n kohdalle voi sijoittaa melkein mitä tahansa, kuten arkkitehtuurin (Turpin 2013), kapitalismin (Foster 2022), koralliriutat (Hughes ym. 2017), kaupunkisuunnittelun (Shane 2021) tai inhimillisen kohtalon (Hamilton 2015). Muoto on ollut akateemisessa otsikoinnissa suosittu ainakin viime vuosikymmenen.

4 Antroposeenin käsite otettiin laajemmin käyttöön juuri ESS:n piirissä. ESS tutkii nimensä mukaisesti planeettaamme monitieteisen järjestelmätieteen keinoin kokonaisuutena (ks. esim. Castree 2018).

lisäarvon tuotantoon elimellisesti sisältyvä CO₂-ylijäämä, joka kertyy ilmakehään tuotantokierron mukana, sekä fossiilienergia osana tuotantovälineitä (Malm 2016, 11–12; 289–290).⁵ Energiatutkija Vaclav Smil on tutkimuksissaan nimittänyt nykyaikaisista, fossiilienergialle vielä Malmin määritelmääkin laajemmassa mielessä perustuvaa yhteiskuntamuotoa ”fossiilikäyttöiseksi sivilisaatioksi” (fossil-fueled civilization, esim. Smil 2017). Näiden määritelmien valossa tarkastelen seuraavaksi kapitalismin ja antroposeenin keskinäisiä suhteita fossiilienergian kontekstissa.

Kapitalismin ja antroposeenin suhteesta: kolme näkökulmaa

Riippumatta aikakaudellemme valitusta nimestä ja antroposeenin käsitettä koskevista debateista ovat kirjoittajat yli tiederajojen yleensä yhdestä seikasta samaa mieltä: maapallon biogeokemiallisten kiertokulkujen ja ilmaston tasapainon järkkymisen taustalla on vahvimmin yksi tekijä, fossiilisten polttoaineiden polttaminen massiivisessa mittaluokassa. Keskityn siksi seuraavassa fossiilienergian rooliin antroposeeni *vs.* kapitaloseeni -keskustelussa.

Fossiiliset polttoaineet asetetaan keskeisimpien tekijöiden joukkoon tietenkin myös luonnontieteellisessä ympäristötutkimuksessa (esim. Zalasiewicz ym. 2021, 6; IPCC 2023). Kriittisen yhteiskuntatieteen näkökulma keskusteluun voidaan puolestaan yksinkertaistaen summata näin: luonnontieteellinen tutkimus kertoo, mitä fossiilisten polttoaineiden käytöstä biofysikaalisesti seuraa, ja yhteiskuntatieteiden tehtävä on selittää, *miksi* niitä käytetään niin paljon. Yhteiskuntatieteellisistä selityksistä tarkastelen kolmea jaottelemani ryhmää: historiallisia analyyseja, kapitalismin systeemanalyyseja ja fossiilikapitalismin analyyseja. Pyrin jaottelulani selkeyttämään aiheesta käytyä keskustelua, eikä ehdottamiani rajoja voi pitää tarkkoina tai toisiaan poissulkevinä. Päinvastoin: ryhmittelyssä on päällekkäisyyttä, ja esimerkiksi kapitaloseeni-analyytit pohjautuvat usein vähintään osittain historialliseen tutkimukseen.

Historiallinen analyysi tarkastelee rinnakkain antroposeenin, fossiilienergian ja kapitalismin (tai fossiilikapitalismin) historiallista kehitystä suhteessa ympäristö-

5 Malmin määritelmän mukaan fossiilikapitalistista pääomaa leimaava yleinen kaava on

$$M - C (L + MP[F]) \dots P \cdot^{CO_2} \dots C' - M'$$

jossa M = raha, C = tavara, joka ensi vaiheessa koostuu L = työvoimasta ja MP = tuotantovälineistä (jotka muodostuvat osin fossiilienergiasta F), P = tuotanto, josta aiheutuu hiilidioksidipäästöjä (\cdot^{CO_2}) ja ' = lisäys Δ (Malm 2016, 289). Fossiilienergia on siis tuotannon välttämätön edellytys ja sivuseuraus. On syytä huomata, ettei fossiilikapitalistinen pääoma ole ainut pääoman muoto fossiilikapitalismissa, vaan dominoiva. (Ks. mt., 288–292.)

tuhoihin ja kertoo, miten esimerkiksi siirtymä fossiilienergiaan ja myöhemmin kulutusyhteiskuntaan tapahtui. Kapitalismin systeeminen analyysi puolestaan on useimmiten kapitaloseeni-argumentin pohjana. Tällöin pyritään kapitalismin sisäisen logiikan analyysilla selittämään, miksi sen kehitys on johtanut nykyiseen ekokatastrofiin ja kapitaloseeniin (esim. Altvater 2016; vrt. Merchant 2020, 19–25). Kapitaloseeni-analyysissa kuitenkin yleensä sivuutetaan erillinen fossiilikapitalismin käsite, sillä fossiilienergian oletetaan olevan ”vain” sopiva polttoaine, jonka kapitalismi on ottanut käyttövoimakseen oman perustavamman logiikkansa ajamana (esim. Moore 2018). Fossiilienergian ja kapitalismin olemuksellista yhteyttä ei tällöin tunnusteta tai erikseen tutkita.

Kolmas erittelemäni tarkastelumuoto lähteekin fossiilienergian ja kapitalismin olemuksellisesta liitosta – fossiilikapitalismista – ja pyrkii sen kautta täydentämään kapitalismin systeemiaalyseja selittämällä, miksi fossiilienergia on sulautunut yhteen kapitalismin kanssa ja noussut siten ekokatastrofin tärkeimmäksi ajuriksi. Fossiilikapitalismin käsite on kriittisen yhteiskuntatieteen piirissä pysynyt toistaiseksi sivuroolissa, minkä vuoksi fossiilikapitalismin ja antroposeenin suhteen analyysi ei ole noussut avainasemaan.⁶

Historiallinen analyysi

Kapitalismin ja antroposeenin suhteen historiallisella analyysillä viitataan ekologisten muutosten ja tuhojen – eli antroposeenin ekologisen historian – ja kapitalismin yhteiskunnallisen historian rinnakkaistarkasteluun. Esimerkiksi yllä mainitsemani Ian Angusin teos *Facing the Anthropocene: Fossil Capitalism and the Crisis of the Earth System* (2016) sekä ranskalaishistorioitsijoiden Christophe Bonneuil’n ja Jean-Baptiste Fressoz’n *The Shock of the Anthropocene* (2017) edustavat tätä historiallisen analyysin suuntausta. Myös jäljempänä hyödyntämäni Malmin tutkimus on laajalti historiallinen ja edustaa tätä ryhmää, vaikkei keskitykään antroposeeniin käsitteellisellä tasolla (Malm 2013; 2016).

Historiallinen analyysi osoittaa, että fossiilikapitalismin synty osuu ajallisesti samaan kohtaan kuin 1880-luvun ”pieni suuri kiihdytys” ja fossiilikapitalismin val-

6 Vrt. kuitenkin esim. Toivanen & Peltari 2017. Fossiilikapitalismi ei ole yleistynyt avainkäsitteeksi asti, vaikka se onkin esiintynyt tutkimuksessa satunnaisesti ainakin 1980-luvulta alkaen. On kuitenkin syytä huomata, että muitakin, sisällöltään yhteneväisiä käsitteitä on esitetty (esim. ”carbon capitalism”, ks. Di Muzio 2015; vrt. Mitchell 2011). Antroposeenin ja energian suhdetta puolestaan on tutkittu enemmän, esimerkiksi humanistisen energia-tutkimuksen piirissä (Linthicum 2022).

tava laajentuminen puolestaan samaan kohtaan kuin 1950-luvun *suuri kiihdytys* (Bonneuil & Fressoz 2017; Pirani 2018). Suuri kiihdytys (*the Great Acceleration*) tarkoittaa 1900-luvun puolivälissä alkanutta ihmistoiminnan planetaaristen ympäristövaikutusten ennennäkemätöntä globaalia kasvua (Steffen ym. 2015).⁷ Niin hiilidioksidipäästöt kuin (erityisesti Britannian) BKT alkoivat 1880-luvulla kasvaa paljolti 1950-luvun varsinaista suurta kiihdytystä vastaavalla tavalla, tosin vielä tyystin eri mittaluokassa (Bonneuil & Fressoz 2017, 54).

Tarkasteltaessa kapitalismin historiaa esimerkiksi teollisuuden, koneiden, poliittisten päätösten, työväenliikkeen ja muun vastaavan valossa käy näkyväksi, ettei yhteys suurten kiihdytysten ja fossiilikapitalistisen tuotantotavan synnyn, vakiintumisen ja kasvun välillä ole suinkaan ajallinen yhteensattuma (Angus 2016). Niin 1800-luvun jälkipuolella kuin toisen maailmansodan jälkeen suurten kiihdytysten aikaansaajana (etenkin CO₂-päästöjen kannalta) oli fossiilienergialla toimivan kapitalistisen tuotannon räjähdysmäinen kasvu (Pirani 2018; Zalasiewicz ym. 2019).

Historiallisen tutkimuksen havainnot ovat ansiokkaita ja tärkeitä, sillä ne osoittavat, miten tietyt poliittis-taloudelliset kehityskulut ja muutokset muodostavat antroposeenin yhteiskunnallisen taustan. Kulutusyhteiskunnan luominen, sotateollisuuden kehitys ja suhde maatalouskemikaaleihin, imperialismi sekä kolonialismi ovat keskeisessä roolissa antroposeenin historiassa (Bonneuil & Fressoz 2017). Historialliset havainnot ovat ohittamattomia tarkasteltaessa nykytilannetta ja etenkin tulevia yhteiskunnallisia murroksia eettis-poliittisesti. Vain kiinnittämällä huomiota antroposeenin ajan ympäristötuhojen konkreettiseen historiaan on nykyhetkessä mahdollista suunnata oikein poliittisia strategioita, eettisiä vaatimuksia ja käytännön ehdotuksia (ks. Bonneuil & Fressoz 2017; vrt. Chakrabarty 2009). Tarkentamalla katse historian kehityskuluihin ja niiden aikaansaajiin voidaan kumota myös monta antroposeenin käsitteeseen liitettyä ongelmaa, kuten väitetty universalismi ja luonto–yhteiskunta-dualismi (Angus 2020).

7 Kansainvälinen Anthropocene Working Group (AWG), joka vastaa kansainvälisen stratigrafian järjestön (International Commission on Stratigraphy, ICS; Kansainvälisen geotieteiden liiton International Union of Geological Sciences, IUGS alajaosto) alaisuudessa antroposeenin virallisesta stratigrafisesta määrittelystä, päätti 2019 sitovasti, että jos antroposeeni nimitetään viralliseksi kronostratigrafiseksi aikakaudeksi, sen alkuketki sijoittuu 1950-luvun paikkeille suuren kiihdytyksen aikaan. (Ks. SQS 2019.) Antroposeeni alkoi siis geologisesti katsoen suuresta kiihdytyksestä.

Kapitalismin systeeminen analyysi: kapitaloseeni

Kapitalismin systeemiaanalyysi suhteessa antroposeeniin tarkoittaa kapitalistisen järjestelmän immanentin logiikan ympäristöä tuhoavan luonteen osoittamista. Tarkastelu keskittyy tällöin siihen, mikä kapitalismin toiminnassa ajaa maapalloa kohti ekokatastrofia: miksi kapitalistinen tuotanto on välttämättä sidottu ympäristötuhoihin? Lopputuloksena on usein kapitaloseeni-argumentti.⁸ Kuten mainitsin, J. W. Moore on todennäköisesti tunnetuin kapitaloseenin käsitteen kannattaja. Paitsi antroposeenin vaihtamista kapitaloseeniin on hän vaatinut myös aikakauden alun siirtämistä 1950-luvulta 1450-luvulle, jolloin hän katsoo kapitalismin syntyneen (ks. esim. Moore 2016b, 94; 2017). Palaan Mooren vaatimukseen jäljempänä.

Moore sekä monet *ekologisen marxismin* edustajat (ks. Chen 2017; Hornborg 2018) tarkastelevat kapitalismin dynamiikkaa suhteessa ympäristötuhojen leviämiseen. Heidän johtopäätöksensä voidaan tiivistää yhteen virkkeeseen: ”Ellei mikään sitä pysäytä, pääoma pyrkii laajentumaan äärettömästi – mutta maapallo ei ole äärettömä.” (Angus 2016, 115.) Ristiriita on intuitiivinen, ja sen toteaminen kelpaa yksinkertaisuudessaan iskulauseeksikin. Väite on myös empiirisesti paikkansapitävä: voidakseen olla olemassa *pääomana* on pääoman välttämätöntä kasvaa (ks. esim. Jackson 2009, 62–63; Magdoff & Foster 2011).

Analyysia voi laajentaa ja tarkentaa paljon, kuten esimerkiksi John Bellamy Foster, Brett Clark ja Paul Burkett ovat tehneet. Foster ja Burkett lienevät kaksi niin sanotun ”metabolisen repeämän” (engl. *metabolic rift*) teorian keskeisintä edustajaa (ks. erit. Burkett 1999; Foster 2000; Foster, Clark & York 2010; Foster & Burkett 2016; Foster 2022; York 2018). He ovat osoittaneet kiitettävällä tarkkuudella, miten kapitalismin sisäinen toimintalogiikka on luonnon toimintaan sopimaton ja sen vastainen. Mitä enemmän pääoma kasvaa, sitä enemmän se luo ympäristötuhoa. Foster on kumppaneineen nimennyt tämän ”kapitalismin absoluuttiseksi ympäristötuhon yleiseksi laiksi” (Foster ym. 2010, 207–211).

Marxilta lainattu metabolisen repeämän käsite⁹ kuvaa tätä kapitalismin yleistä tendenssiä aiheuttaa vahingollisia katkoksia (tai repeämiä) luonnon biokemial-

8 Tämä ei ole lopputulos kuitenkaan aina. Esimerkiksi John Bellamy Foster ja Brett Clark eivät ehdota antroposeenin käsitteen korvaamista – vaan antroposeeni-epookin ensimmäisen *vaiheen* (epookin alatasoa pienempi osa) nimeämistä kapitalismin mukaan (englanninkielinen nimiehdotus *Capitalinian*) (Foster & Clark 2021). Yhdistän tässä artikkelissa kuitenkin myös Fosterin ja Clarkin (sekä laajemmin metabolisen repeämän) tutkimuksen kapitaloseeni-analyysin alle, sillä kyse on joka tapauksessa kuvailemani kaltaisesta systeemiaanalyysistä, jossa pyritään asettamaan kapitalismi antroposeenin välittömäksi taustaksi.

9 Repeämän käsitteestä ks. Marx 1894/2015, 801.

lisiin kiertoihin. Marx analysoi pääasiassa maaperän ravinnekierron katkeamista maataloustuotteiden kulutuksen eriytyessä tuotannosta (Marx 1867/2013, 453–454), mutta metabolisen repeämän tutkijat ovat hyödyntäneet käsitettä laajemmin esimerkiksi maapallon hiili- ja typpikiertojen katkeamisen analyysiin (York 2018). Huolimatta metabolisen repeämän teorian mittavista ansioista, sekin keskittyy itse *kapitalismiin* – ei niinkään *fossiilikapitalismiin*.

Kapitalismin nimeäminen yleisellä tasolla antroposeenin ekokatastrofien aiheuttajaksi (kapitaloseeni-argumentti) voi kuitenkin jättää auki yhtä paljon kysymyksiä kuin fossiilikapitalismin ja antroposeenin historiallisen korrelaation osoittaminen. Metabolisen repeämän teoriassa ei yleensä kiinnitetä huomiota fossiilienergiaan muuna kuin yhtenä tuotannon energialähteenä muiden joukossa, vaikkakin keskeisimpänä. Energiamuotoja ja -tuotantoa käsitellään lähinnä teknisenä kysymyksenä tai yhtenä tuotannon alana muiden joukossa näkemättä energiakysymyksen yhteiskunnallista merkitystä. Myös esimerkiksi Moore väittää fossiilikapitalismin ja -pääoman olevan vain ”yksi narratiivi useampien joukossa” (Moore 2017, 621). Hänen tapansa korostaa fossiilienergiaa ”perustavampia” tekijöitä kapitalismin kehityksessä on myös taipuvainen oletamaan, että synnyttyään kapitalismi välttämättä muotoutuu oman logiikkansa vuoksi fossiilikapitalismiksi (ks. esim. Moore 2018, 252). Näin ei historiallisesti ole aina käynyt (Altvater 2007b, 42).

Erottelu fossiilikapitalismin ja ”pelkän” kapitalismin välillä on keskeinen, koska kaikki fossiilikapitalismi on kapitalismia, mutta kaikki kapitalismi ei ole fossiilikapitalismia. Pelkästään kapitalismia – ylätasoa käsite – tarkastelemalla ei päästä käsiksi fossiilikapitalismin erityisluonteeseen ja siihen, *miksi* fossiilienergia on kapitalismin tärkein polttoaine. Fossiilikapitalismissa on jotakin *sui generis*, jota on tarkasteltava itsessään. Kapitalismin sitoutuessa fossiilienergiaan ei ole kyseessä pelkkä siirtyminen tehokkaampaan ja tiheämpään energialähteeseen. Muutos on myös laadullinen.

Fossiilikapitalismin analyysi: kapitaloseenin ongelmista

Antroposeenin ja fossiilikapitalismin suhdetta on syytä tarkastella kolmannelta näkökulmasta: fossiilikapitalismin sisäisen dynamiikan ja erityisesti fossiilienergian kautta. Tällainen analyysi lähtee fossiilienergian ja kapitalismin perustavasta liitosta. Fossiilikapitalismia tarkastellaan kapitalismin erityisenä muotona, jonka sisäinen logiikka on elimellisesti sitoutunut fossiilienergiaan (vrt. Malm 2016, 289). Siten analyysi ei ainoastaan yhdistä historiallisesti kapitalismin ja antroposeenin kehitystä tai keskity yleisesti pääoman kasautumislogiikan yhteiskunnallisiin ja

ekologisiin vaikutuksiin, vaan avaa lisäksi mahdollisuuksia ymmärtää fossiilienergian, kapitalismin ja ympäristötuhojen välisen suhteen tarkempaa luonnetta. Kaksi edellistä näkökulmaa eivät suhdetta vielä tyydyttävästi selvitä seuraavista syistä.¹⁰

Toisinaan historiallinen tarkastelu vain olettaa, että fossiilienergiaan siirryttiin jonkinlaisen ”teknologisen imperatiivin” vuoksi, tai koska se oli ”halvempaa” (esim. Zalasiewicz, Williams, Waters, Barnosky & Haff 2014, 38; Rosen 2010, 316). Kuitenkin kun fossiilienergiaan siirryttiin 1800-luvun puolivälin Britanniassa, oli kivihiili selkeästi *kalliimpaa* kuin vaihtoehtoinen ja aiemmin eniten hyödynnetty primäärienergia, vesivoima. Fossiilikapitalismia ei siis lähdetty rakentamaan halvan energian vuoksi, vaan kalliista energiasta huolimatta. (Malm 2016, 91.)

Kapitalismin systeeminen analyysi puolestaan päättyy helposti *petitio principii*-virhepäätelmään. Tällöin johtopäätös otaksutaan todeksi ja johdetaan siitä alkupremissit eikä toisinpäin: fossiilienergiaan siirtymisen toteutuneista seurauksista (muun muassa valtava taloudellinen kasvu) johdetaan siirtymän syyt, vaikka tietenkään seuraukset eivät paljasta syytä (ks. mt., 259–260). Samalla oletetaan teleologisesti, että siirtymä fossiilienergiaan toteutettiin, koska vain sen avulla oli lopulta mahdollista vuosisatojen saatossa saavuttaa nykyisen laajuinen tuotantokoneisto (mt.). Energiamurroksen lopputulos ei kuitenkaan paljasta sen syitä.

Kapitaloseeni-argumentin ongelmaksi jää myös fossiilienergiaan siirtymisen ajankohta. Jos kapitaloseeni todella alkoi jo 1450-luvulla (kuten Moore väittää, 2016b), mutta kuitenkin juuri fossiiliset polttoaineet ovat antroposeenin suuren kiihdytyksen takana, mikä selittää fossiilienergiaan siirtymisen vasta noin neljä-sataa vuotta aikakauden alun jälkeen? Tässä artikkelissa en paneudu tarkemmin kysymykseen fossiilikapitalismin historiasta ja siirtymän syistä. Mooren kuitenkin olisi syytä tarjota selitys sille, miksi kapitalismi alkoi lähestyä ja ylittää planetaarisia rajoja *vasta* muututtuaan fossiilikapitalismiksi, mikäli fossiilikapitalismi itsessään ei ole kapitalismista merkittävällä tavalla poikkeava ilmiö.

Moore pitää fossiilienergiää vain yhtenä kapitalismin energialähteenä muiden joukossa ja varoittaa siksi *yliarvioimasta* fossiilisiirtymän merkitystä kapitalismin kehityksen kannalta (Moore 2018, 267), mikä tosin alempana seuraavan analyysini valossa vaikuttaa käytännössä mahdottomalta. Hän siis kiistää fossiilikapitalismin

¹⁰ On kuitenkin syytä edelleen korostaa, etteivät erotteleman kolme näkökulmaa ole toisensa poissulkevia, vaan päinvastoin toisiaan täydentäviä. Fossiilikapitalismin erillisen analyysin sisällyttäminen ekomarxismih ohjelmaan olisi aihe jatkotutkimukselle.

erillisen analyysin tarpeellisuuden. Vaikkei kapitalismin alkua asetettaisikaan yhtä kauas menneisyyteen kuin Moore, on selvää, että kapitalismi edelsi fossiilikapitalismia vähintään vuosisadalla, ellei useammalla, eikä siirtymää fossiilienergiiaan voi näin ollen selittää vain jonkinlaisilla sisäisillä ”kehityslaeilla”. Auki jäävä kysymys on nykyhetkemme kannalta keskeinen, sillä fossiilienergian rooli ekokatastrofin taustana on ratkaiseva (Zalasiewicz ym. 2021, 6).

Fossiilikapitalismin omalaatuisen luonteen ymmärtäminen on erityisen tärkeää pohdittaessa tulevaisuutta, jossa fossiilienergiasta yritetään irrottautua. Kapitaloseeni-argumentista näyttää olevan helppo päätyä johtopäätökseen, jonka mukaan kapitalismin *yhteiskunnallinen logiikka* on ekokatastrofin yksinkertainen aikaansaava syy. Esimerkiksi Foster toteaa monesti suoraan kapitalismin aiheuttaneen ekokatastrofin sekä koko antroposeenin ja toistaa monesti dikotomiaa ”*joko yhteiskunnallinen vallankumous tai ekokatastrofi*” (Foster 2022, 14 *et passim*; 2017); vastaava oletus on Mooren *maailmanekologisen* (World-Ecology, ks. Moore 2015) tutkimussuuntauksen ydin: ”Ilmastokriisiä ei aiheuta ’ihmiskunta’, vaan kapitalismin maailmanekologia.” (Moore 2022, 20)¹¹

Fossiilienergian ja -kapitalismin analyysi tuo kuitenkin esiin sen, että kyseinen logiikka (tai ”maailmanekologia”) on elimellisessä liitossa fossiilisen energiaperustan kanssa. Tämän tosiasian havaitseminen auttaa syventämään käsitystä paitsi tuon logiikan toiminnasta itsestään myös tulevaisuuden vaihtoehtoista ja poliittisen toiminnan suunnasta. Sen sivuuttaminen taas on historiallisen ja kapitalismin systeemisen analyysin keskeisin puute.

Fossiilienergian käytön ja siitä luopumisen kannalta olisi syytä huomata, että ”kapitalismin ylittäminen on välttämätön, muttei riittävä ehto” (Jackson & Jensen 2022, 22). Siksi on hyödyllistä analysoida tarkemmin fossiilienergian luonnetta ja sitä, mitkä piirteet siinä tukevat kapitalistista taloutta. Voidaksemme ymmärtää, miksi fossiilikapitalismi (erotuksena ylipäättään kapitalismista eli kapitaloseeni-argumentista) on antroposeenin kannalta tärkeä tekijä, on vastattava kysymyksen: *mikä tarkalleen ottaen on fossiilienergian ja kapitalismin suhde?*

Fossiilikapitalismin erityisluonne: fossiilienergian olemuksesta

Tarjoan seuraavaksi alustavan hahmotelman edellä kuvaillusta kolmannelta näkökulmasta eli antroposeenin ja fossiilikapitalismin suhteen analyysistä. Tätä varten

¹¹ Mooren aiheena on ko. artikkelissakin kapitaloseeni *vs.* antroposeeni, ja sama väite pätee läpi tekstin koko ekokatastrofiin, ei vain ilmastonmuutokseen.

on paneuduttava fossiilisten polttoaineiden olemukseen ja tarkasteltava sitä, mikä niistä tekee juuri kapitalismiin sopivia energialähteitä.

Luokittelen energiamuodot tarkastelua varten kahteen joukkoon: varastoituneisiin (*stock*) ja virtaaviin (*flow*) (Malm 2016; Altvater 2007b). Virtaavan energian muodot, kuten tuuli, vesi ja suora auringon säteily, ovat auringon aikaansaamia, ja ne sananmukaisesti virtaavat varastoitumattomina maapallon järjestelmissä. Varastoituneet puolestaan ovat menneen virtauksen muodostamia keskittymiä, kuten kivihiihi, öljy ja maakaasu – toisin sanoen fossiiliset energiamuodot. Luokittelun ulkopuolelle jäävät lähinnä geoterminen sekä osittain ydin- ja bioenergia, joihin palaan jäljempänä.¹²

Varastoituneilla energiamuodoilla eli fossiililla polttoaineilla on ainutlaatuisia piirteitä, jotka tekevät niistä erityisen sopivia kapitalismiin verrattuna virtaukseen. Ne tukevat ja jopa mahdollistavat tiettyjä kapitalismin perustana olevia yhteiskunnallisia suhteita. Nämä piirteet ovat olemuksellinen osa fossiilisia polttoaineita, ja ne mahdollistavat kapitalismin muotoutumisen fossiilikapitalismiksi.

Jaottelen fossiilienergian kapitalismin kannalta hyödylliset piirteet erityisesti Andreas Malmin (2016; 2013), Elmar Altvaterin (2007b; 2007a; 2009) ja Matthew Huberin (2009) tutkimusten avulla neljään luokkaan: (I) kilpailullisiin, (II) spatioalisiin, (III) temporaalisiin ja (IV) vallankäyttöisiin etuihin. Kapitalistiset edut juontuvat suoraan fossiilienergian itsensä konkreettisista, *fyysisistä ominaisuuksista*. Altvater (2007b, 41) toteaa:

Yksi fossiilienergian keskeisimpiä etuja kapitalistisen [pääoman, SS] kasautumisen kannalta on sen fyysisten ominaisuuksien *yhtenevyys* kapitalistisen kehityksen sosioekonomisen ja poliittisen logiikan kanssa. Verrattuna muihin energialähteisiin fossiilienergia täyttää lähes täydellisesti kapitalistisen akkumulaatioprosessin vaatimukset.

Fossiilienergian edut juontuvat viime kädessä sen *energiatihydestä* ja perusolemuksesta *ulottuvaisena materiana*: kivihiihen palasella, öljybarrelilla ja maa-

12 Bioenergia (biomassana) tosin on virtauksen lyhytaikainen varastoituma. Ydinenergia tavallaan on varastoitunutta, joskaan ei menneen virtauksen tuottamaa. Jätän ydinenergian ja geotermisen tarkastelun ulkopuolelle pääasiassa siksi, ettei niillä näytä olevan edes periaatteessa mahdollista korvata fossiilienergiaa (ks. esim. Smil 2017, 284; 2008, 88–89; Friedemann 2021, 66–67; Ayres 2021). Niihin pätee osa samoista rajoitteista kuin virtauksen muotoihin, mutta rajoitteiden tarkempi analyysi olisi aihe laajemmalle tutkimukselle. Käytännössä vain virtaavia energiamuotoja on saatavilla tarpeeksi helposti riittävässä määrin, sillä ne ovat inhimillisen energiankulutuksen kulmasta loputtomia.

kaasutankilla on massa ja tilavuus. Niitä voi siksi koskea ja siirrellä. Massaan ja tilavuuteensa nähden fossiiliset polttoaineet sisältävät paljon energiaa, eli ne ovat *tihkeitä* energiamuotoja (Smil 2015). Tähän perusolemukseen perustuvat fossiilienergian hyödylliset fyysiset ominaisuudet: atomistisuus, kuljetettavuus, helppo säilöttävyys ja komennettavuus (Altwater 2007a, 22). Näistä fyysisistä ominaisuuksista taas juontuvat edellä mainitsemani neljä kapitalistista etua, joita seuraavaksi käsittelen yksitellen.

Kilpailulliset edut

Kapitalististen toimijoiden (yritykset, tuotantolaitokset ym.) yhteiskunnallisten suhteiden perusluonne on kilpailussa. Kunkin yrityksen täytyy pyrkiä pärjäämään vähintään yhtä hyvin ja mieluiten paremmin kuin kilpailijoidensa, muuten yritys ei kauaa säily olemassa. Kilpailu taas on perusluonteeltaan konfliktuaalista: toisen yrityksen tappio kääntyy monesti toisen eduksi. (Esim. Hahnel 2014.) Tähän malliin yksituumainen yhteistyö tai ylätason sääntely sopii huonosti, fossiilienergian sijaan hyvin.

Jokainen toimija voi ostaa itselleen fossiilisia polttoaineita (tai yleisemmin niistä tuotettua sähköä) sen verran kuin haluaa, sieltä mistä haluaa ja tehdä sillä mitä haluaa. Sen ei tarvitse neuvotella asiasta kenenkään muun kanssa, koska fossiiliset polttoaineet ovat atomistisia. Yhdellä öljybarrelilla ja siitä saatavalla energialla ei ole mitään olemuksellista yhteyttä toiseen öljybarreliin. Virtaus sitä vastoin ei ole samalla tapaa atomistista, vaan välttämättä kollektiivista ja laajalle levittäytymää (Malm 2020, 228).

Jos keskenään kilpailevien yritysten tuotanto toimisi virtauksen varassa, tarvitsisi toimijoiden välttämättä joko yhdessä neuvotella energian järjestämisestä taikka alistaa ylätason sääntelyn ohjattavaksi: kenen maille tuulivoimat rakennetaan, mihin vesivoimala tehdään, miten tuotantolaitokset kytketään verkkoon, paljonko energiaa kullekin riittää, kuinka paljon kukin voi tuotantoaan laajentaa (vrt. Altwater 2009, 87). Mitään tästä yritys ei voisi päättää toisista välittämättä. Virtaavaa energiaa ei nimittäin voi tuoda rajattomasti lisää tankkereilla tai putkilla maailman ääristä – fossiilienergiaa sen sijaan voi. Siten fossiilienergian atomistinen olemus mahdollistaa kapitalismiin sopivan ja suorastaan tarpeellisen taloudellis-yhteiskunnallisen atomisaation: kukin yritys voi periaatteessa toimia yksittäisenä atomina muista välittämättä. (Malm 2016, 295–296.) Lyhyesti tiivistäen: kapitalistiset kilpailusuhteet ovat anarkistisia; virtauksen hyödyntäminen taas vaatii koordinoitua yhteistyötä, yleensä laajan ylätason sääntelyn muodossa.

Fossiilienergian atomistisuudella ja anarkistisuudella oli tärkeä rooli fossiilikapitalismin synnyssä. Kuten Malm (2016, 120; 2013) on osoittanut, halvemmas- ta vesivoimasta siirryttiin kalliimpaan hiileen muun muassa siksi, että vesivoima- järjestelmät vaativat kapitalisteilta sitoutumista laajaan keskitettyyn sääntelyyn ja keskinäiseen luottamukseen. Kykyä tällaisiin sitoumuksiin ei kapitalisteilta löyty- nyt sen enempää 1800-luvulla kuin nykyäänkään.

Spatiaaliset edut

Fossiiliset polttoaineet tarjoavat kapitalismissa myös spatiaalisia eli tilallisia etuja. Ka- pitalistisella tuotannolla on taipumuksena keskittyä tiettyihin paikkoihin enemmän kuin levittäytyä tasaisesti kaikkialle. Syitä tähän on monia, kuten tuotannon skaala- edut ja tuotantontekijöiden saatavuus (ks. esim. Smith 2008, 165–166). Lisäksi tuo- tannon on usein kannattavaa siirtää paikasta toiseen: jos esimerkiksi paikallinen työ- voima alkaa käydä liian kalliiksi ja järjestäytyneeksi tai ympäristömääräykset liian rajoittaviksi, yrityksen kannattaa siirtää tuotanto jonnekin muualle, jossa työvoima on kurinalaisempaa ja sääntely vähäisempää (ks. Malm 2016, 347–351).

Koska fossiiliset polttoaineet ovat ulottuvaista materiaa, niitä voi siirrellä pai- kasta toiseen, varastoida ja polttaa missä tahansa (Altvater 2007a, 22). Virtausta ei voi ottaa mukaan: joki on siinä missä se on, kaikkialla ei tuule eikä kaikkialla paista yhtä usein aurinko.

Teoreettisemmin seikan voi ilmaista *abstraktin* ja *konkreettisen tilan* käsitteillä. Konkreettinen – tai Henri Lefebvren (1991) sanoin absoluuttinen – tila on sidottu osaksi ympäristöään, se on ympäristönsä konstituoima kokonaisuus. Abstrakti tila puolestaan on kaikesta muusta irrallaan. Sitä eivät määritä ympäristön biofyysiset ominaisuudet, vaan se on ikään kuin itseriittoinen, ympäristöstään itsenäistynyt (Lefebvre 1991, 120). Kapitalistinen tuotanto luo fossiilienergian avulla itselleen abstraktia tilaa: tuotannon ei tarvitse välittää sen enempää energiavirtojen paikal- lisesta saatavuudesta kuin säästä tai päivän pituudestakaan (Malm 2016, 301; ks. myös Altvater 2013, 76; 1989; 2009, 86). Fossiilienergian avulla se ”itsenäistyy” ympäröivästä luonnosta.¹³

13 Voitaneen väittää tässä olevan laajemminkin yksi tärkeimmistä syistä sille yleiselle (usein implisiittiselle) käsitykselle, jonka mukaan modernilla ajalla ihmiset ja yhteiskunta ovat ”itsenäistyneet luonnosta” tai jollain tapaa ”ylittäneet” sen (ks. esim. Foster ym. 2010, 93–94; Malm 2020, 202–205; Vadén 2021, 167). Luonnosta ”tultiin riippumattomaksi” vain ja ainoastaan sen tarjoamien fossiilisten polttoaineiden avulla (Vadén & Salminen 2018, 41; Altvater 2009, 86).

Fossiilienergia mahdollistaa abstraktin tilan luomisen, mutta virtaus kulkee aina konkreettisessa tilassa. Abstrakti tila on kapitalistiselle tuotannolle tarpeen, koska tuotannon tahti, sijainti ja mittakaava on voitava päättää riippumatta säätilasta, paikallisen joen mutkittelusta tai vuodenaajasta. Useimpien tuotteiden kysyntä ei noudata säävaihteluja, joten ei pidä noudattaa tuotannonkaan. Fossiilienergian takia tuotannon ei tarvitse välittää myöskään etäisyyksistä tuotannon ja kulutuksen välillä, sillä fossiilienergian varaan on rakennettu nopea, globaalisti kattava kuljetusjärjestelmä (Huber 2009; ks. myös Vadén & Salminen 2018, 37–39).

Temporaaliset edut

Samaan tapaan kuin tilan kanssa, fossiilienergia helpottaa ratkaisevasti myös *abstraktin ajan* tuottamista *konkreettisen* kustannuksella (ks. Malm 2016, 303–304; Altvater 2009, 86).¹⁴ Myös merkitys on pääosin sama: siinä missä konkreettinen aika muodostuu suhteessa ympäristöön (esimerkiksi säähän, vuodenaikoihin jne.) on abstrakti aika siitä irrallaan. Se on ikään kuin aikaa tyhjiössä, vailla suhdetta mihinkään (Postone 2006, 202). Tunnit, minuutit ja sekunnit ovat aina samantuisia, riippumatta päivän pituudesta tai sääolosuhteista. Kapitalistisessa tuotannossa abstrakti aika määrittää tahdin. Tuotannon ei voi antaa rytmittyä vaikkapa päivän pituuden mukaan, vaan sitä on voitava hallita kokonaisuudessaan tarkasti (Simpson 2019).

Tuotanto kyetään täydellisesti siirtämään abstraktiin aikaan vain fossiilienergian avulla (Altvater 2007b, 41; Folkers 2021; ks. myös Altvater 1989). Virtaus on vaihtelevaa. Välillä tuulee, välillä on tyyntä; toisinaan paistaa, sitten taas ei. Virta kulkee konkreettisessa ajassa. Virtauksen vaihtelevuutta on toki teknisillä ratkaisuilla mahdollista vähentää, ja pyrkimys sen vakiinnuttamiseen – eli abstraktiin aikaan sovittamiseen – onkin yksi kiivaimmin tutkituista teknologisista kysymyksistä (ks. esim. Guerra 2021; Sepulveda, Jenkins, Edington, Mallapragada & Lester 2021; Shan, Reagan, Castellanos, Kurtz & Kittner 2022). Ainakin toistaiseksi virtauksen vaihtelevuutta on saatu kitketyksi riittävässä mittakaavassa lähinnä fossiilienergian avulla (Smil 2016; Emblemståg 2022; Friedemann 2021) eikä tarpeeksi mittavia virtauksen varastointiratkaisuja ole vielä olemassa (Schlögl 2021). Jos tuuli tyyntyy väärällä hetkellä, on se korvattavissa pääasiassa fossiililla polttoaineil-

¹⁴ Malm lainaa erottelun abstraktiin ja konkreettiseen aikaan Moishe Postonelta (2006), joka vuorostaan perustaa analyysinsä brittistihistorioitsija E. P. Thompsonin (1924–1993) klassikkoartikkeliin (1967). Samankaltainen analyysi löytyy tosin jo Marxilta.

la. Ne tottelevat käskyjä aina yhtä luotettavasti, mikä johdattaa neljänteen fossiilienergian hyötyyn.

Vallankäytölliset edut

Historiallisesti kapitalistisessa tuotannossa on aina pyritty siirtymään enemmän autonomisista tuotantovoimista vähemmän autonomisiin (ks. Malm 2020, 201; Huber 2009). Marx kuvaa kehitystä *formaalin* ja *reaalisen subsumtion* (*formelle und reelle Subsumtion*) eli muodollisen ja tosiasiallisen alistamisen käsitteillä (Marx 1863–1867/1988, 91–96). Koneistamalla ja automatisoimalla tuotantoa ei ainoastaan nopeutettu, vaan siitä poistettiin epäluotettavuustekijä: inhimillinen autonomia (Malm 2016; Keefer 2010; Huber 2009, 110; vrt. Marx 1867/2013, 392). Koneet eivät myöhästy töistä tai mene lakkoon.

Koneiden tosin on toimittava luotettavasti ja niiden tahti on saatava päättää ylhäältäpäin, jotta ne voivat pysyvästi eliminoida inhimilliset oikut tuotannosta. Tätä varten tarvitaan luotettava energialähde, joka tekee aina sen mitä käsketään (Malm 2016, 313; Altvater 2009, 87). Vain fossiilienergia on täydellisesti polttajansa komennettavissa. Kuten olen edellä monesti tuonut ilmi, virtaus ei tottele ketään (Malm 2020, 228). Hiilivoimala käynnistyy, kun se päätetään käynnistää; tuulivoimala käynnistyy, kun sattuu tuulemaan. Tuuli menee murtamattomaan lakkoon tyyntymällä. Tosiasiallisen alistamisen (reaalisubsumtion) on ulotuttava työvoiman lisäksi energialähteeseen. Vain silloin pääomalla voi olla täydellinen kontrolli tuotantoon (Malm 2016, 313; ks. myös Malm 2020, 197–204). Valtaa ei kannata luovuttaa sen enempää työntekijöiden kuin luonnon ailahteluille.

Fossiilisisissa polttoaineissa on näin ollen olennaisia piirteitä, jotka tekevät niistä erinomaisen hyvin kapitalismiin sopivia. Kaikki ne perustuvat viime kädessä fossiilisten polttoaineiden fyysiseen olemukseen. Esittämäni nelikantainen erotelu on alustava ja osittain päällekkäinen. Muunkinlaisia voisi epäilemättä tarjota (esim. Altvater 2009, 86–88; vrt. Malm 2016).¹⁵ Nämä neljä etua kuitenkin selittävät, mikä on fossiilienergia ja kapitalismin suhde: fossiilienergia on olemuksensa

15 Käsillä olevassa artikkelissa en ole edes maininnut öljyn erityistä asemaa nykyisessä fossiilikapitalismissa. Tarkistelemani edut pätevät fossiilienergiaan yleisellä tasolla, mutta öljyllä on vähintään yhtä tärkeitä omalaatuisia ja -lakisia erityisominaisuuksia, jotka entisestään ovat muotoilleet kapitalismia ja koko yhteiskuntien kehitystä merkittävästi. Öljyn erityisiä etuja on tutkittu laajalti (ks. esim. Huber 2013; Salminen & Vadén 2013; Ortiz 2020; Auzanneau 2018; Barrett & Worden 2014; Wilson, Carlson & Szeman 2017; LeMenager 2014; Wissen 2016).

vuoksi kapitalististen yhteiskunta- ja tuotantosuhteiden materiaallinen tukipilari sekä tärkeä rakennuspalikka. Fossiilienergian erityispiirteet mahdollistavat tuotannon ajan ja tilan abstrahoitumisen ja kapitalismin toiminnalle tärkeiden yhteiskunnallisten suhteiden ylläpitämisen.

Lopuksi: fossiilivapaa fossiilikapitalismi?

Neljä yllä eriteltyä fossiilienergian etua ovat fossiilisten polttoaineiden olemuksellisia piirteitä ja kapitalismin logiikan kannalta korvaamattoman tärkeitä. Niistä muodostuu fossiilikapitalismin erityisyys. Kapitalismin systeeminen logiikka, jota metabolisen repeämän teoriassa ja Mooren maailmanekologiassa tutkitaan, on nykymuodossaan olennaisesti fossiilienergian muotoilema ja mahdollistama. Kapitaloseeni-analyyseissä (erit. Moore) ja ekologisessa marxismissa ei kuitenkaan yleensä kiinnitetä energiaperustaan erityistä huomiota. Vastaavasti ympäristöpolitiikassa edellisen kaltaista, fossiilienergian itsensä yhteiskunnalliseen luonteeseen keskittyvää pohdintaa ei juuri näe. Fossiilikapitalismin erityisluonne jää siis useimmiten sivurooliin tai kokonaan huomiotta. Siitä huolimatta fossiilienergiasta *luopumisen* tarpeellisuus tunnustetaan niin ympäristöpolitiikan kuin kapitaloseeni-kritiikin piirissä. Sikäli kuin fossiilienergian jo selvästi tunnustetaan olevan ongelma, miksi fossiilikapitalismin erityisluonne silti olisi syytä huomioida kummassakin?

Syynä on, että erityisluonne sivuuttamalla voi jäädä *sen vangiksi*. Jos fossiilisten polttoaineiden ja virtausenergian muotojen yhteiskunnallisia eroja ei nähdä, fossiilienergian korvaaminen virtauksella näyttäytyy pääasiassa teknisenä haasteena. Esimerkiksi monet kapitaloseeni-analyyysiin perustuvat ekososialistiset ohjelmat olettavat – vallitsevan ympäristöpolitiikan tavoin – että energialähteen vaihtaminen on ennen kaikkea tekninen kysymys (Jackson & Jensen 2022, 39). Energiaperustan yhteiskunnallista merkitystä ei juurikaan pohdita, vaan poliittisten kysymysten kuvitellaan koskevan lähinnä ”energiasiirtymän” rahoittamista, työllistämisaikutuksia ja vastaavaa. Tällöin energiaperustaan liittyvien muutosten laajuus ja syvyys jää ymmärtämättä. Tyylipuhtaimpana esimerkkinä tästä voisi kenties pitää ympäristöpoliittisen keskustelun paikoin pakkomielletttä lähestyvää keskittymistä sähköautoihin: itse autoyhteiskunta yritetään pitää ennallaan vaihtamalla ainoastaan autojen käyttövoima johonkin suorasti vähemmän haitalliseen, ikään kuin autoilun varaan rakennetun yhteiskunnan ainoa tai ainakin suurin ekologinen ongelma löytyisi pakoputken päästä.

Fossiilienergiaa pyritään usein verrattain pienin muutoksin poistamaan järjestelmästä, joka olemuksellisesti seisoo fossiilienergian varassa (ks. Johnson ym.

2020).¹⁶ Jos taas fossiilienergia asetetaan analyysissä lähtökohtaisesti yhteiskunnallisen järjestelmän ytimeen ja sen erityiseksi tukipilariksi – eli avainkäsitteinä ovat fossiilikapitalismi ja fossiilikäyttöinen sivilisaatio (ks. Smil 2017) – asettuvat myös tarpeelliset muutokset uuteen valoon.

Tekninen tutkimus, jossa ei huomioida fossiilienergian yhteiskunnallista luonnetta, jää helposti vaille käytännön merkitystä, jos sen ehdotukset ovat ristiriidassa kapitalistisen logiikan kanssa. Esimerkiksi eräässä tuoreessa teollisuuden nettollapäästöjen mahdollisuuksia ja muotoja analysoivassa tutkimuksessa (Bataille, Nilsson & Jotzo 2021, 2) ennustetaan ohimennen, että tulevaisuudessa tuotannon saattaa olla kannattavinta toimia siellä, missä on helposti saatavilla halpaa uusiutuva energiaa ja hiilen talteenottoinfrastruktuuria.¹⁷ Ennusteen skenaario on vastakkainen fossiilienergian spatiaalisiin etuihin nähden.

Teknisessä tutkimuksessa ei siis monesti suoraan tiedosteta, ettei virtauksella ole niitä yllä tarkastelemiani etuja, jotka tekevät fossiilienergiasta kapitalismiin niin hyvin sopivan. Näitä virtauksen ”puutteita” pyritään kiihtyvästi teknisesti ylittämään. Ratkaisemattomia ongelmia on kuitenkin paljon niin energian varastoinnin, siirron kuin vakaudenkin suhteen. Merkittäviä ongelmia tuottaa lisäksi virtausenergian matala energiatiheys verrattuna fossiilienergiaan (Friedemann 2021; Smil 2015). Lienee avoin kysymys, voidaanko virtauksella edes *periaatteessa* tuottaa kulutusyhteiskunnan kysyntä- ja tuotantomuotoihin nähden tarpeeksi nettoenergiaa.¹⁸ On syytä myös huomata, että nykymuotoinen virtausenergian tuotantoinfrastruktuuri ”vaatii fossiilisia polttoaineita elinkaarensa joka askeleella” (Friedemann 2021, 192). Suunnitelmat uusiutuvaan energiaan (tai ydinenergiaan) siirtymiseksi perustuvat lähes yksinomaan sähköön, sillä virtausenergia on helpoimmassa ja tehokkaimmassa muodossaan sähköä. Teollisuuden, liikenteen ja kaiken muun infrastruktuurin sähköistäminen kuitenkin on ehkä jopa mahdoton, mutta vähintään erittäin vaikea tehtävä (Friedemann 2021; Michaux 2021).

16 ”Vihreän” tai ”hiilineutraalin” kapitalismin mahdollisuutta on tutkittu laajalti, eikä esittämästäni voi päätellä mitään sen mahdollisuudesta (ks. esim. Brand & Wissen 2015; Hickel & Kallis 2020; Goldstein 2018; vrt. myös Wainwright & Mann 2018; vrt. Bosch & Schmidt 2019).

17 Talteenottoinfrastruktuuri (engl. ”Carbon Capture and Storage”) lyhennetään usein CCS. Laajamittainen CCS on yhä pitkälti hypoteettisella tasolla (ks. esim. Buck 2019, 122–123; Haikola, Anshelm & Hansson 2021; Carton 2021, 34)

18 Ks. aiheen keskeisimmästä tutkimuksesta esim. Friedemann 2021; Trainer 2021; 2018; 2007; Capellán-Pérez, De Castro & Miguel González 2019; Delannoy, Longaretti, Murphy & Prados 2021; vrt. kuitenkin esim. Delucchi & Jacobson 2011; Jacobson & Delucchi 2011.

Myöskään yllä sivuuttamani ydinenergia tai bioenergia eivät ratkaise monia virtauksen ongelmia (kuten sähköinfrastruktuurin edellytyksiä), ja ne tuovat lisäksi mukanaan omat ongelmansa. Ydinvoiman ongelmat, kuten ydinjäte ja -turvallisuus, ovat yhä ratkaisematta ja ne ”saattavat olla mahdottomia ratkaista” (Ayres 2021, 603; ks. myös Altwater 2014). Biopolttoaineet tarjoavat sinänsä samoja etuja kuin fossiiliset, mutta ne eivät skaalaltaan riitä vaihtoehdoksi fossiilisille. Fossiilisia polttoaineita käytetään yksinkertaisesti niin paljon,¹⁹ ettei bioenergian tuotantoa ole mahdollista laajentaa läheskään korvaaviin määriin (Smil 2017, 286; 2018; Giampietro & Mayumi 2009; Erb & Gingrich 2022; Majava ym. 2022).

Pelkät uudet teknologiat eivät siis riitä. Olemuksellisten etujensa ohella fossiilienergialla on jo tukenaan kolossaalinen infrastruktuuri, jota ei helposti voida kesken elinkaaren poistaa käytöstä (Michaux 2021; Gras 2017). Käsillä on sivilisaatio-luokan polkuriippuvuus (vrt. esim. Tong ym. 2019). Toistaiseksi vielä milloinkaan ei ole toteutettu varsinaista energiasiirtymää, sillä vanhoja energiamuotoja ei ole poistettu käytöstä siirryttäessä uusiin, vaan energian kokonaisuutena on yksinkertaisesti kasvatettu lisäämällä uusia vanhojen päälle (Bonneuil & Fressoz 2017, 101; ks. myös York & Bell 2019). Kivihiltä poltettiin vuonna 2014 enemmän kuin koskaan sitä ennen ihmiskunnan historiassa (IEA 2021).

Teknisen energiatutkimuksen kontekstissa fossiilikapitalismin logiikan huomiointi voisi paljastaa, että monet luettelemistani virtauksen ”puutteista” ovat ennen kaikkea puutteita kapitalistisen logiikan kannalta. Kun tätä ei huomata, yritetään usein tutkimuksella ja teknisillä ratkaisuilla tehdä fossiilikapitalismista fossiilivapaata. Virtauksen ”puutteet” eivät välttämättä olisi puutteita jollekin toiselle tuotantotavalle. Vastaavasti yhteiskunnallisen tutkimuksen ja kapitaloseeni-kritiikin kannalta olisi hyödyllistä hahmottaa, minkälaisia yhteiskunnallisia vaikutuksia energiaperustan luonteella tosiasiaissa on. Näin myös kuva tarvittujen yhteiskunnallisten muutosten laajuudesta tarkentuisi kenties ratkaisevasti.

Johtopäätöksenä voidaan todeta, ettei kapitaloseeni-analyysi riittävästi huomioi fossiilienergian roolia kapitalismissa, kun taas nimenomaan fossiilienergiaan ja energijärjestelmiin keskittyvä (yleensä tekninen) tutkimus ei riittävästi huomioi kapitalismin roolia fossiilienergiassa. Kapitaloseeni-analyysi sivuuttaa energiamuotojen ratkaisevan merkityksen, energiatutkimus kapitalismin yhteiskunnallisen logiikan. Kysymys fossiilienergiasta nyky-yhteiskunnassa ei kuitenkaan ole vain

¹⁹ Fossiilienergian osuus maailman primäärienergiasta on yhä noin 80 %.
Ks. <https://ourworldindata.org/energy-mix>

tekninen tai vain poliittinen kysymys, vaan samanaikaisesti molempia. Fossiilikapitalismin analyysin lähtökohtana onkin näiden puolien yhdistäminen.

DOI – <https://doi.org/10.55294/tk.116874>

Tutkimus & kritiikki on lisensoitu Creative Commons Nimeä-EiKaupallinen-EiMuutoksia 4.0 Kansainvälinen -lisenssillä.

LÄHTEET

- ALTVATER, E. (1989). Ecological and economic modalities of time and space. *Capitalism Nature Socialism*, 1(3), 59–70. <https://dx.doi.org/10.1080/10455758909358384>
- ALTVATER, E. (2007a). The Capitalist Energy System and the Crisis of the Global Financial Markets: the Impact on Labour. *Labour, Capital and Society*, 40(1/2), 18–34.
- ALTVATER, E. (2007b). The Social and Natural Environment of Fossil Capitalism. *Socialist Register*, 43, 37–59.
- ALTVATER, E. (2009). *Das Ende des Kapitalismus wie wir ihn kennen: Eine radikale Kapitalismuskritik*. Münster: Westfälisches Dampfboot Verlag.
- ALTVATER, E. (2013). Wachstum, Globalisierung, Anthropozän: Steigerungsformen einer zerstörerischen Wirtschaftsweise. *Emanzipation – Zeitschrift für sozialistische Theorie und Praxis*, 3(1), 71–88.
- ALTVATER, E. (2014). Der nukleare Dreck muss weg oder: Ohne Externalitäten keine kapitalistische Moderne. Teoksessa A. Brunnengräber & M. R. Di Nucci (toim.), *Im Hürdenlauf zur Energiewende*, 401–412. Wiesbaden: Springer VS.
- ALTVATER, E. (2016). The Capitalocene, or, Geoengineering against Capitalism's Planetary Boundaries. Teoksessa J. W. Moore (toim.), *Anthropocene or Capitalocene? Nature, History, and the Crisis of Capitalism*, 138–152. Oakland, CA: PM Press.
- ANGUS, I. (2016). *Facing the Anthropocene: Fossil Capitalism and the Crisis of the Earth System*. New York: Monthly Review Press.
- ANGUS, I. (2020). Facing the Anthropocene: An Update. *Monthly Review*, 72(6), 50–54. https://doi.org/10.14452/MR-072-06-2020-10_5
- AUTIN, W. J. (2016). Multiple dichotomies of the Anthropocene. *The Anthropocene Review*, 3(3), 218–230. <https://dx.doi.org/10.1177/2053019616646133>
- AUZANNEAU, M. (2018). *Oil, Power and War: A Dark History*. Lontoo: Chelsea Green Publishing.
- AYRES, R. U. (2021). *The History and Future of Technology: Can Technology Save Humanity from Extinction?* Cham: Springer Academic. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-71393-5>
- BARRETT, R. & WORDEN, D. (2014). *Oil Culture*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- BASKIN, J. (2015). Paradigm Dressed as Epoch: The Ideology of the Anthropocene. *Environmental values*, 24(1), 9–29. <https://doi.org/10.3197/096327115X1418318233746>

- BATAILLE, C., NILSSON, L. J. & JOTZO, F. (2021). Industry in a net-zero emissions world: New mitigation pathways, new supply chains, modelling needs and policy implications. *Energy and Climate Change*, 2, 100059. <https://doi.org/10.1016/j.egycc.2021.100059>
- BONNEUIL, C. & FRESSOZ, J.-B. (2017). *The Shock of the Anthropocene: the Earth, History and Us*. Lontoo: Verso.
- BOSCH, S. & SCHMIDT, M. (2019). Is the Post-Fossil Era Necessarily Post-Capitalistic? – The Robustness and Capabilities of Green Capitalism. *Ecological Economics*, 161, 270–279. <https://dx.doi.org/10.1016/j.ecolecon.2019.04.001>
- BRAND, U. & WISSEN, M. (2015). Strategies of a Green Economy, contours of a Green Capitalism. Teoksessa K. van der Pijl (toim.), *Handbook of the International Political Economy of Production*, 508–523. Cheltenham, UK & Northampton, MA: Edward Elgar Publishing. <https://doi.org/10.4337/9781783470211.00043>
- BRONDIZIO, E. S., O'BRIEN, K., BAI, X., BIERMANN, F., STEFFEN, W. ym. (2016). Re-conceptualizing the Anthropocene: A call for collaboration. *Global Environmental Change*, 39, 318–327. <https://dx.doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2016.02.006>
- BUCK, H. J. (2019). *After Geoengineering: Climate Tragedy, Repair, and Restoration*. Lontoo: Verso.
- BURKETT, P. (1999). *Marx and Nature: A Red and Green Perspective*. New York: St. Martin's Press, Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9780312299651>
- CAPELLÁN-PÉREZ, I., DE CASTRO, C. & MIGUEL GONZÁLEZ, L. J. (2019). Dynamic Energy Return on Energy Investment (EROI) and material requirements in scenarios of global transition to renewable energies. *Energy Strategy Reviews*, 26, 100399. <https://dx.doi.org/10.1016/j.esr.2019.100399>
- CARTON, W. (2021). Carbon Unicorns and Fossil Futures: Whose Emission Reduction Pathways Is the IPCC Performing? Teoksessa J. P. Sapinski, H. J. Buck & A. Malm (toim.), *Has It Come to This? The Promises and Perils of Geoengineering on the Brink*, 34–49. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press. <https://doi.org/10.36019/9781978809390-003>
- CASTREE, N. (2018). Earth System Science. Teoksessa N. Castree, M. Hulme & J. D. Proctor (toim.), *Companion to Environmental Studies*, 399–408. Lontoo: Routledge.
- CHAKRABARTY, D. (2009). The Climate of History: Four Theses. *Critical Inquiry*, 35(2), 197–222.
- CHEN, X. (2017). *The Ecological Crisis and the Logic of Capital*. Engl. L. Wu & B. Liu. Brill. <https://doi.org/10.1163/9789004356009>
- CRIST, E. (2016). On the Poverty of Our Nomenclature. Teoksessa J. W. Moore (toim.), *Anthropocene or Capitalocene? Nature, History, and the Crisis of Capitalism*, 14–33. Oakland, CA: PM Press.
- DAVIES, J. (2016). *The Birth of the Anthropocene*. Oakland, CA: University of California Press. <https://doi.org/10.1525/9780520964334>
- DELANNOY, L., LONGARETTI, P.-Y., MURPHY, D. J. & PRADOS, E. (2021). Peak oil and the low-carbon energy transition: A net-energy perspective. *Applied Energy*, 304, 117843. <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2021.117843>
- DELUCCHI, M. A. & JACOBSON, M. Z. (2011). Providing all global energy with wind, water, and solar power, Part II: Reliability, system and transmission costs, and policies. *Energy Policy*, 39(3), 1170–1190. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2010.11.045>
- DI MUZIO, T. (2015). *Carbon Capitalism: Energy, Social Reproduction and World Order*. Lontoo: Rowman & Littlefield International.
- EMBLEMSVÅG, J. (2022). Wind energy is not sustainable when balanced by fossil energy. *Applied Energy*, 305, 117748. <https://dx.doi.org/10.1016/j.apenergy.2021.117748>
- ERB, K.-H. & GINGRICH, (2022). Biomass – Critical limits to a vital resource. *One Earth*, 5(1), 7–9. <https://doi.org/10.1016/j.oneear.2021.12.014>

- FOLKERS, A. (2021). Fossil Modernity: The Materiality of Acceleration, Slow Violence, and Ecological Futures. *Time & society*, 30(2), 223–246. <https://doi.org/10.1177/0961463X20987965>
- FOSTER, J. B. (2000). *Marx's Ecology: Materialism and Nature*. New York: Monthly Review Press.
- FOSTER, J. B. (2017). The Earth-System Crisis and Ecological Civilization: A Marxian View. *International Critical Thought*, 7(4), 439–458. <https://dx.doi.org/10.1080/21598282.2017.1357483>
- FOSTER, J. B. (2022). *Capitalism in the Anthropocene: Ecological Ruin or Ecological Revolution*. New York: Monthly Review Press.
- FOSTER, J. B. & BURKETT, P. (2016). *Marx and the Earth: An Anti-Critique*. Leiden & Boston: Brill. <https://doi.org/10.1163/9789004288799>
- FOSTER, J. B. & CLARK, B. (2021). The Capitalinian: The First Geological Age of the Anthropocene. *Monthly Review*, 73(4), 1–16. https://doi.org/10.14452/MR-073-04-2021-08_1
- FOSTER, J. B., CLARK, B. & YORK, R. (2010). *The Ecological Rift: Capitalism's War on the Earth*. New York: Monthly Review Press.
- FRIEDEMANN, A. J. (2021). *Life after Fossil Fuels: A Reality Check on Alternative Energy*. Cham: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-70335-6>
- GIAMPIETRO, M. & MAYUMI, K. (2009). *The Biofuel Delusion: The Fallacy of Large Scale Agro-Biofuels Production*. Lontoo: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781849770200>
- GOLDSTEIN, J. (2018). *Planetary Improvement: Cleantech Entrepreneurship and the Contradictions of Green Capitalism*. Cambridge, MA: The MIT Press. <https://doi.org/10.7551/mitpress/9780262037822.001.0001>
- GRAS, A. (2017). The Deadlock of the Thermo-Industrial Civilization: The (Impossible?) Energy Transition in the Anthropocene. Teoksessa E. Garcia, M. Martinez-Iglesias & P. Kirby (toim.), *Transitioning to a Post-Carbon Society: Degrowth, Austerity and Wellbeing*, 3–35. Lontoo: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/978-1-349-95176-5_1
- GUERRA, O. J. (2021). Beyond short-duration energy storage. *Nature Energy*, 6(5), 460–461. <https://dx.doi.org/10.1038/s41560-021-00837-2>
- HAHNEL, R. (2014). *The ABCs of Political Economy: A Modern Approach*. Lontoo: Pluto Press.
- HAIKOLA, S., ANSHELM, J. & HANSSON, A. (2021). Limits to climate action – Narratives of bio-energy with carbon capture and storage. *Political Geography*, 88, 102416. <https://dx.doi.org/10.1016/j.polgeo.2021.102416>
- HAMILTON, C. (2015). Human destiny in the Anthropocene. Teoksessa C. Hamilton, C. Bonneuil & F. Gemenne (toim.), *The Anthropocene and the Global Environmental Crisis: Rethinking modernity in a new epoch*, 32–43. Lontoo & New York: Routledge.
- HARAWAY, D. (2015). Anthropocene, Capitalocene, Plantationocene, Chthulucene: Making Kin. *Environmental Humanities*, 6(1), 159–165. <https://doi.org/10.1215/22011919-3615934>
- HICKEL, J. & KALLIS, G. (2020). Is Green Growth Possible? *New Political Economy*, 25(4), 469–486. <https://dx.doi.org/10.1080/13563467.2019.1598964>
- HORNBORG, A. (2018). Ecological Marxism. Teoksessa N. Castree, M. Hulme & J. D. Proctor (toim.), *Companion to Environmental Studies*, 388–392. Lontoo: Routledge.
- HUBER, M. T. (2009). Energizing historical materialism: Fossil fuels, space and the capitalist mode of production. *Geoforum*, 40(1), 105–115. <https://dx.doi.org/10.1016/j.geoforum.2008.08.004>
- HUBER, M. T. (2013). *Lifeblood: Oil, Freedom, and the Forces of Capital*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- HUGHES, T. P., BARNES, M. L., BELLWOOD, D. R., CINNER, J. E., CUMMING, G. S. ym. (2017). Coral reefs in the Anthropocene. *Nature*, 546, 82–90. <https://dx.doi.org/10.1038/nature22901>

- IEA (2021). World coal consumption, 1978-2020 [kaavio]. Osoitteessa <https://www.iea.org/data-and-statistics/charts/world-coal-consumption-1978-2020> (haettu 21.03.2022).
- IPCC (2023). Summary for Policymakers. Teoksessa H. Lee & J. Romero (toim.) (tulossa), *Climate Change 2023: Synthesis Report*. Contribution of Working Groups I, II and III to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. Geneva: IPCC. https://www.ipcc.ch/report/ar6/syr/downloads/report/IPCC_AR6_SYR_SPM.pdf
- JACKSON, T. (2009). *Prosperity Without Growth: Economics for a finite planet*. Lontoo: Earthscan.
- JACKSON, W. & JENSEN, R. (2022). *An Inconvenient Apocalypse: Environmental Collapse, Climate Crisis, and the Fate of Humanity*. Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press.
- JACOBSON, M. Z. & DELUCCHI, M. A. (2011). Providing all global energy with wind, water, and solar power, Part I: Technologies, energy resources, quantities and areas of infrastructure, and materials. *Energy Policy*, 39(3), 1154–1169. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2010.11.040>
- JOHNSON, E., ANDERSON, C., MANSFIELD, B., KRUPAR, S., CORWIN, J. ym. (2020). Planetary Improvement: Cleantech Entrepreneurship and the Contradictions of Green Capitalism. *The AAG Review of Books*, 8(2), 97–109. <https://dx.doi.org/10.1080/2325548x.2020.1722485>
- KEEFER, T. (2010). Machinery and Motive Power: Energy as a Substitute for and Enhancer of Human Labor. Teoksessa K. Abramsky (toim.), *Sparking a Worldwide Energy Revolution: Social Struggles in the Transition to a Post-petrol World*, 81–90. Oakland, CA: AK Press.
- LEFEBVRE, H. (1991). *The Production of Space*. Engl. Donald Nicholson-Smith. Oxford: Wiley-Blackwell.
- LEMENAGER, (2014). *Living Oil: Petroleum Culture in the American Century*. New York: Oxford University Press.
- LINTHICUM, K. (2022). Energy and the Anthropocene. Teoksessa T. Reno (toim.), *The Anthropocene: Approaches and Contexts for Literature and the Humanities*, 38–49. New York & Lontoo: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003095347>
- MAGDOFF, F. & FOSTER, J. B. (2011). *What Every Environmentalist Needs to Know about Capitalism: A Citizen's Guide to Capitalism and the Environment*. New York: Monthly Review Press.
- MAJAVA, A., VADÉN, T., TOIVANEN, T., JÄRVENSIVU, P., LÄHDE, V. ym. (2022). Sectoral low-carbon roadmaps and the role of forest biomass in Finland's carbon neutrality 2035 target. *Energy Strategy Reviews*, 41, 100836. <https://dx.doi.org/10.1016/j.esr.2022.100836>
- MALM, A. (2013). The Origins of Fossil Capital: From Water to Steam in the British Cotton Industry. *Historical Materialism*, 21(1), 15–68. <https://doi.org/10.1163/1569206X-12341279>
- MALM, A. (2016). *Fossil Capital: The Rise of Steam Power and the Roots of Global Warming*. Lontoo: Verso.
- MALM, A. (2020). *The Progress of this Storm*. Lontoo: Verso.
- MALM, A. & HORNBORG, A. (2014). The geology of mankind? A critique of the Anthropocene narrative. *The Anthropocene Review*, 1(1), 62–69. <https://doi.org/10.1177/2053019613516291>
- MARX, K. (1867/2013). *Pääoma. Poliittisen taloustieteen arvostelua. I osa. Pääoman tuotantoprosessi*. Suom. O. V. Louhivuori, Mauri Ryömä & Tuure Lehén. [Helsinki]: TA-Tieto.
- MARX, K. (1894/2015). *Pääoma. Poliittisen taloustieteen arvostelua. III osa. Kapitalistisen tuotannon kokonaisprosessi*. Suom. Antero Tiusanen. [Helsinki]: TA-Tieto.
- MARX, K. (1863–1867/1988). *Ökonomische Manuskripte 1863–1867. Teil I. MEGA 2/4*. Berlin: Dietz Verlag.
- MERCHANT, C. (2020). *The Anthropocene and the Humanities: From Climate Change to a New Age of Sustainability*. New Haven, CT & Lontoo: Yale University Press. <https://doi.org/10.2307/1.ctvzpv6xj>

- MICHAUX, P. (2021). *Assessment of the Extra Capacity Required of Alternative Energy Electrical Power Systems to Completely Replace Fossil Fuels*. GTK Open File Work Report 42/2021. Geologicalian tutkimuskeskus / Geological Survey of Finland. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.34895.00160>
- MITCHELL, T. (2011). *Carbon Democracy: Political Power in the Age of Oil*. Lontoo: Verso.
- MOORE, J. W. (2015). *Capitalism in the Web of Life: Ecology and the accumulation of capital*. Lontoo & New York: Verso.
- MOORE, J. W. (2016a). Introduction: Anthropocene or Capitalocene? Nature, History, and the Crisis of Capitalism. Teoksessa J. W. Moore (toim.), *Anthropocene or Capitalocene? Nature, History, and the Crisis of Capitalism*, 1–11. Oakland, CA: PM Press.
- MOORE, J. W. (2016b). The Rise of Cheap Nature. Teoksessa J. W. Moore (toim.), *Anthropocene or Capitalocene? Nature, History, and the Crisis of Capitalism*, 78–115. Oakland, CA: PM Press.
- MOORE, J. W. (2017). The Capitalocene, Part I: on the nature and origins of our ecological crisis. *The Journal of Peasant Studies*, 44(3), 594–630. <https://dx.doi.org/10.1080/03066150.2016.1235036>
- MOORE, J. W. (2018). The Capitalocene Part II: accumulation by appropriation and the centrality of unpaid work/energy. *The Journal of Peasant Studies*, 45(2), 237–279. <https://dx.doi.org/10.1080/03066150.2016.1272587>
- MOORE, J. W. (2022). Planetarische Gerechtigkeit im Kapitalozän. Saks. Britta Grell. *Luxemburg: Gesellschaftsanalyse und Linke Praxis*, 3/2022, 20–27.
- ORTIZ, R. J. (2020). Oil-Fueled Accumulation in Late Capitalism. *Critical Historical Studies*, 7(2), 205–240. <https://dx.doi.org/10.1086/710799>
- PIRANI, (2018). *Burning Up: A Global History of Fossil Fuel Consumption*. Lontoo: Pluto Press.
- POSTONE, M. (2006). *Time, Labor, and Social Domination: a reinterpretation of Marx's critical theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ROSEN, W. (2010). *The Most Powerful Idea in the World: A Story of Steam, Industry, and Invention*. New York: Random House.
- SALMINEN, A. & VADÉN, T. (2013). *Energia & kokemus: Naftologinen essee*. Tampere: niin & näin.
- SCHLÖGL, R. (2021). Chemical energy storage enables the transformation of fossil energy systems to sustainability. *Green Chemistry*, 23(4), 1584–1593. <https://dx.doi.org/10.1039/d0gc03171b>
- SEPULVEDA, N. A., JENKINS, J. D., EDINGTON, A., MALLAPRAGADA, D. & LESTER, R. K. (2021). The design space for long-duration energy storage in decarbonized power systems. *Nature Energy*, 6(5), 506–516. <https://doi.org/10.1038/s41560-021-00796-8>
- SHAN, R., REAGAN, J., CASTELLANOS, S., KURTZ, & KITTNER, N. (2022). Evaluating emerging long-duration energy storage technologies. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 159, 112240. <https://dx.doi.org/10.1016/j.rser.2022.112240>
- SHANE, D. G. (2021). Urban Design in the Anthropocene. Teoksessa A. Contin (toim.), *Metropolitan Landscapes: Towards a Shared Construction of the Resilient City of the Future*, 67–80. Cham: Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-74424-3_4
- SHARP, H. (2020). Not all Humans: Radical Criticism of the Anthropocene Narrative. *Environmental Philosophy*, 17(1), 143–158. <https://doi.org/10.5840/envirophil20202793>
- SIMPSON, M. (2019). The annihilation of time by space: Pluri-temporal strategies of capitalist circulation. *Environment and Planning E: Nature and Space*, 2(1), 110–128. <https://dx.doi.org/10.1177/2514848618817726>
- SMIL, V. (2008). *Global Catastrophes and Trends: The Next 50 Years*. Cambridge, MA: The MIT Press.

- SMIL, V. (2015). *Power Density: A Key to Understanding Energy Sources and Uses*. Cambridge, MA: MIT Press. <https://doi.org/10.7551/mitpress/10046.001.0001>
- SMIL, V. (2016). Examining energy transitions: A dozen insights based on performance. *Energy Research & Social Science*, 22, 194–197. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2016.08.017>
- SMIL, V. (2017). *Energy and Civilization: A History*. Cambridge, MA: MIT Press.
- SMIL, V. (2018). Biofuels. Teoksessa N. Castree, M. Hulme & J. D. Proctor (toim.), *Companion to Environmental Studies*, 491–494. Lontoo: Routledge.
- SMITH, N. (2008). *Uneven Development: Nature, Capital, and the Production of Space*. Athens, GA & Lontoo: University of Georgia Press.
- SQS (2019). Subcommission on Quaternary Stratigraphy. Working Group on the 'Anthropocene' [raportti]. Saatavilla: <http://quaternary.stratigraphy.org/working-groups/anthropocene/> (haettu 27.04.2022).
- STEFFEN, W., BROADGATE, W., DEUTSCH, L., GAFFNEY, O. & LUDWIG, C. (2015). The trajectory of the Anthropocene: The Great Acceleration. *The Anthropocene Review*, 2(1), 81–98. <https://dx.doi.org/10.1177/2053019614564785>
- THOMPSON, E. P. (1967). Time, Work-Discipline, and Industrial Capitalism. *Past & Present*, 38, 56–97. <https://doi.org/10.1093/past/38.1.56>
- TOIVANEN, T., LUMMAA, K., MAJAVA, A., JÄRVENSIVU, P., LÄHDE, V. ym. (2017). The many Anthropocenes: A transdisciplinary challenge for the Anthropocene research. *The Anthropocene Review*, 4(3), 183–198. <https://dx.doi.org/10.1177/2053019617738099>
- TOIVANEN, T. & PELTARI, M. (2017). Tämä ihmisen maailma? Planeetan hätätila, antroposeenikertomuksen kritiikki & antroposeenin vaihtoehtoinen historia. *Tiede & edistys*, 42(1), 6–35. <https://doi.org/10.51809/te.105245>
- TONG, D., ZHANG, Q., ZHENG, Y., CALDEIRA, K., SHEARER, C. ym. (2019). Committed emissions from existing energy infrastructure jeopardize 1.5 degrees C climate target. *Nature*, 572, 373–377. <https://doi.org/10.1038/s41586-019-1364-3>
- TRAINER, T. (2007). *Renewable Energy Cannot Sustain a Consumer Society*. Dordrecht: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-1-4020-5549-2>
- TRAINER, T. (2018). Estimating the EROI of whole systems for 100% renewable electricity supply capable of dealing with intermittency. *Energy Policy*, 119, 648–653. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2018.04.045>
- TRAINER, T. (2021). Degrowth: How Much is Needed? *Biophysical Economics and Sustainability*, 6(2). <https://doi.org/10.1007/s41247-021-00087-6>
- TURPIN, E. (toim.) (2013). *Architecture in the Anthropocene: Encounters Among Design, Deep Time, Science and Philosophy*. Ann Arbor, MI: Open Humanities Press.
- VADÉN, T. (2021). What Does Fossil Energy Tell Us about Technology? Teoksessa P. Heikkurinen & T. Ruuska (toim.), *Sustainability Beyond Technology*, 161–181. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198864929.003.0007>
- VADÉN, T. & SALMINEN, A. (2018). Ethics, Nafthism, and the Fossil Subject. *Relations: Beyond Anthropocentrism*, 6(1), 33–48. <http://dx.doi.org/10.7358/rela-2018-001-vade>
- WAINWRIGHT, J. & MANN, G. (2018). *Climate Leviathan: A Political Theory of Our Planetary Future*. Lontoo: Verso.
- WILSON, S., CARLSON, A. & SZEMAN, I. (2017). *Petrocultures: Oil, Politics, Culture*. Montreal: McGill-Queen's University Press.
- WISSEN, M. (2016). Zwischen Neo-Fossilismus und "grüner Ökonomie". *Prokla*, 46(184), 343–364. <https://doi.org/10.32387/prokla.v46i184.i19>

- YORK, R. (2018). Metabolic Rift. Teoksessa N. Castree, M. Hulme & J. D. Proctor (toim.), *Companion to Environmental Studies*, 219–222. Lontoo: Routledge.
- YORK, R. & BELL, E. (2019). Energy transitions or additions? Why a transition from fossil fuels requires more than the growth of renewable energy. *Energy Research & Social Science*, 51, 40–43. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2019.01.008>
- ZALASIEWICZ, J., SUMMERHAYES, C. P., HEAD, M. J., WING, S., GIBBARD, P. ym. (2019a). Stratigraphy and the Geological Time Scale. Teoksessa J. Zalasiewicz, C. N. Waters & C. P. Summerhayes (toim.), *The Anthropocene as a Geological Time Unit: A Guide to the Scientific Evidence and Current Debate*, 11–31. Cambridge: Cambridge University Press.
- ZALASIEWICZ, J., WATERS, C. N., ELLIS, E. C., HEAD, M. J., VIDAS, D. ym. (2021). The Anthropocene: Comparing Its Meaning in Geology (Chronostratigraphy) with Conceptual Approaches Arising in Other Disciplines. *Earth's Future*, 9(3). <https://dx.doi.org/10.1029/2020ef001896>
- ZALASIEWICZ, J., WATERS, C. N., WILLIAMS, M. & SUMMERHAYES, C. P. (toim.) (2019b). *The Anthropocene as a Geological Time Unit: A Guide to the Scientific Evidence and Current Debate*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108621359>
- ZALASIEWICZ, J., WILLIAMS, M., SMITH, A., BARRY, T. L., COE, A. L. ym. (2008). Are we now living in the Anthropocene? *GSA Today*, 18(2), 4–8. <http://dx.doi.org/10.1130/GSAT01802A.1>
- ZALASIEWICZ, J., WILLIAMS, M., WATERS, C. N., BARNOSKY, A. D. & HAFF, P. (2014). The technofossil record of humans. *The Anthropocene Review*, 1(1), 34–43. <https://dx.doi.org/10.1177/2053019613514953>
- ZOTTOLA, A. & DE MAJO, C. (2022). The Anthropocene: genesis of a term and popularization in the press. *Text & Talk*, 42(4), 453–473. <https://dx.doi.org/10.1515/text-2020-0080>

Kokoava ote teknologiaan Marxiin ja Heideggeriin pohjautuen

TONI RUUSKA JA PASI HEIKKURINEN

Johdanto teknologiikkaan

Teknologia on vahvasti läsnä nykyajassa. Monen saattaakin olla vaikea kuvitella vapaa-aikaansa, työtänsä tai yhteiskunnallista vaikuttamista ilman teknologiaa. Teknologiaan liittyy myös paljon odotuksia koskien sen mahdollisuuksia ratkaista aikamme sosiaalisia ja ekologisia ongelmia. Teknologian määritelmästä kuitenkin puhutaan vain harvoin ja teknologian mahdollisuuksista keskusteltaessa, niistä puuttuu usein kriittinen näkökulma (ks. esim. Takkinen ja Heikkurinen 2022). Kysymykset, kuten mitä teknologia on, mitä teknologia tekee, ja miten se vaikuttaa ihmisiin ja laajemmin luontoon, eivät ole samalla tavalla esillä kuin esimerkiksi diskurssit uudesta, paremmasta, nopeammasta ja puhtaammasta teknologiasta.

Ihmiset ovat esihistoriastaan tähän saakka käyttäneet ja kehittäneet työkaluja ja tekniikoita erilaisiin tarkoituksiin. Ihmisten ja kotieläinten lihastyö on toiminut näiden pääasiallisena liikevoimana ennen teollista vallankumousta. Veden liikevoiman ja sittemmin fossiilisen energian työksi valjastamisen myötä (ks. esim. Malm 2016; Vadén 2009) lihastyö, työkalut ja tekniikat saivat rinnalleen teollisen valmistusinfrastruktuurin ja käytännöt ensin erilaisina koneina, tehtaina ja rautateinä, ja myöhemmin, 1900-luvun loppupuolella, tietokoneiden ja -verkkojen sekä globaalien logistiikan ja tuotantoketjujen muodossa (Hornborg 2016; Arboleda 2020). Modernin tekniikan – eli teknologian – aikakauden voidaankin nähdä alkaneen

juuri teollistumisesta (mm. Skrbina ja Kordie 2021), jolloin fossiilisten energialähteiden hyödyntäminen, esimerkiksi hyödyketuotannossa, kaivannaistoiminnassa ja liikenteessä alkoi (Malm 2016; Arboleda 2020).

Teknologialla on siis historiallis-materiaalisia ja käytännöllisiä eroja verrattuna lihastyön voimalla käytettäviin työkaluihin ja tekniikkoihin. Myös esimerkiksi Ingold (2000) tekee vastaavan rajanvedon käsityökalujen ja tekniikan (τέχνη) sekä teknologian (τέχνη + λόγος) välillä. Teknologiaa määrittää aikanamme eri työvälineiden ja sosiaalisten suhteiden yhteenkietoutuneisuus, prosessien monimutkaisuus ja resurssi-intensiivisyys sekä työskentelyprosessien eriytyminen toisistaan ja työn ulkoistuminen moninaisille koneille, algoritmeille ja sovelluksille (ks. Ingold 2000, luku 16; Edwards 2017; Bridle 2018). Voidaan siis puhua teknologiateollisuuden järjestelmästä, teknosfääristä, jossa ”tekniikka” ja ”logiikka” ovat sekoittuneet laskelmoiduksi, ulkoistetuksi ja automatisoiduksi ”teknologiikaksi”, jota pitää liikkeessä ulkoiset resurssipanokset, kuten fossiiliset polttoaineet.

2020-luvulla eräs keskeinen teknologiaan kytkeytyvä teema on ilmastonmuutos tai laajemmin ekologinen kriisi. Tilanteen tekee eriskummalliseksi se, että osaltaan teknologian kehittämistä ja lisääntyvistä määrät johtuvaa kriisiä (Steffen ym. 2015; Hornborg 2016; Elhacman ym. 2021) pyritään ratkaisemaan nimenomaan teknologiavetoisesti, esimerkiksi ”uusiutuvalle” energiainfrastruktuurilla, ilmastonmuokkausteknologioilla ja ydinvoiman lisärakentamisella. Tämä on sinänsä paradoksaalista, sillä aivan yhtä hyvin vallitseva optimistinen teknologia-käsitys voisi olla empiiriseen todistusaineistoon perustuen pessimistinen. Koska ovathan laadultaan ja laajuudeltaan pahenevat ympäristöongelmat syntyneet juuri teknologisen kehityksen ja teollisen mittaluokan tuotannon ja kulutuksen kasvun myötä.

Hahmottelemme tässä kirjoituksessa kokoavan teknologiaotteen suuntaviivoja Marxin historiallis-materiaalisen ja Heideggerin eksistentiaalis-fenomenologisen teknologia-käsitysten pohjalta, jotka ovat inspiroineet filosofista teknologiantutkimusta ja -kriittikää laajalti. Vaikkakin olemme hyvin tietoisia Marxin ja Heideggerin suurista näkemyseroista ajattelijoina, näemme kuitenkin kriittiset näkemykset teknologiaa kohtaan heitä yhdistäväksi teemaksi.¹ Ennen kuin esittelemme Marxin

1 Mielestämme on olennaista sanoa Marxin ja Heideggerin tuotannon pohjalta jotakin siitä ristiriitaisesta tilanteesta, missä teknologian koetaan kehittyvän laadullisesti paremmaksi, vaikka sen mitattavat kielteiset vaikutukset ympäristöön ja myös ihmisten hyvinvointiin lisääntyvät jatkuvasti. Avain tämän paradoksin ymmärtämiseen piilee nähdäksemme huomiossa, että teknologian määrä lisääntyy jatkuvasti (ks. esim. Steffen ym. 2015; Elhacman ym. 2021) ja se on jatkuvasti laadullisesti monimutkaisempaa ja resurssi-intensiivisempää (ks. esim. Hornborg 2016; Edwards 2017; Arboleda 2020). Ongelmana on erityisesti se, että määrältään kasvavan ja laadullisesti monimutkaisemman teknologian negatiiviset vaikutukset näkyvät ja tuntuvat

teknologiakäsityksen ja sen jälkeen Heideggerin pessimistisemmän tulkinnan, otamme esiin joitakin yleiseen teknologisoitumiseen liittyviä seurauksia ja keskustelun katvealueita. Teknologisen optimismin, pessimismin ja neutralismin kuvausten ja kritiikin ohella luonnostelemme tässä kirjoituksessa vaihtoehdoksi siis kokoavaa otetta teknologiaan.

Teknosfäärin tuhovoima

Modernin tekniikan eli teknologian valmistaminen (esim. sähköautot ja muut äylälaitteet) ja käyttäminen (esim. tietoverkot ja sähkön kulutuksen kasvu) vaativat jatkuvasti lisää niin kutsuttuja luonnonresursseja, kuten fossiilisia polttoaineita, mineraaleja ja muita kaivannaisia, kuituja, betonia, kemikaaleja ja vettä (Salminen & Vadén 2013; Steffen ym. 2015; Hickel & Kallis 2019). Tämän ohella teknologia saavuttaa myös jatkuvasti uusia käyttäjiä, mikä on heijastunut kaupunkien ja logistisen infrastruktuurin lisärakentamisena sekä kulutuskeskeisen elämäntavan leviämisenä (Suarez-Villa 2013; Harvey 2016; Hornborg 2019).

Huolimatta teknologian keskeisyydestä modernille elämälle, jää sen tuhovoima useimmiten piiloon tai kokonaan sivuun päivänpolttavista keskusteluista. Yhtenä syynä tähän voi olla, että ihmiset eivät yleisesti yhdistä teknologian järjestelmätason tuhovoimaa yksittäisten teknologioiden käyttöön. Sen lisäksi, että teknologian kysymystä usein lähestytään yksittäisten teknologioiden kautta, joihin Georgescu-Roegen (1975) viittaa ”eksosomaattisina instrumentteina”, teknologia tulisi nähdä myös järjestelmätason ilmiönä, eli esim. toisiinsa kytkeytyneinä laitteina, koneina, sovelluksina, markkinoina, ideologiana, käytäntöinä, pääomavirtoina, tuotantoketjuina ja infrastruktuurina.

Yksittäinen teknologinen väline, kuten tietokone tai sähköauto, ei koskaan synny täysin paikallisesti, vaan se on aina teknologisen järjestelmän – teknosfäärin – tuotos. Varsinkaan monimutkaisia teknologisia tuotoksia ei yksinkertaisesti voi olla olemassa paikallisesti ilman globaalia teknosfääriä. Paikallisesti toki voi olla käytössä erilaisia käsityökaluja ilman globaaleja materiaalis-energeettisiä resursseja ja pääomavirtoja, mutta niiden valmistaminen, käyttö ja huolto kytkeytyvät usein tähän teknologisen kehityksen kokonaisuuteen, pois lukien esimoderniin tekniikkaan liittyvät perinnetyökalut, kuten esimerkiksi rukki.

Teknosfäärin olemassaoloon ja olemukseen vaikuttaa teknologian määrän ohella siis teknologian laatu, minkä voisi väittää olevan jatkumoa monimutkaisemman

ekosysteemeissä ympäri maailman (Steffen ym. 2015).

teknologisen instrumentin, kuten ydinvoimalan ja yksinkertaisemman instrumentin, kuten mekaanisen vesipumpun, välillä. Peukalosääntönä tässä jatkumossa voidaan pitää sitä, että mitä monimutkaisempaa teknologia on, sitä enemmän sen valmistaminen ja käyttäminen vaativat materiaaleja ja energiaa (Heikkurinen & Ruuska 2021). Toisin sanoen, teknologia on sitä resurssi-intensiivisempää, mitä monimutkaisempaa se on laadultaan. Tämän teknologiavaikutusten ”kompleksisuus-hypoteesin” ohella huomionarvoista on tunnistaa teknozfäärin sisällä olevia muita laadullisia ja käytännöllisiä eroja riippuen teknologiasta. Teknologian vaikutusten määrittely ei tietenkään pelkisty vain sen monimutkaisuuteen: eri teknologioihin kytkeytyy muun muassa erilaisia aikasyklejä, tempoja ja käytäntöjä (ks. Ellul 1954/1964; Heikkurinen 2018) – vertaa esimerkiksi toisiinsa Atlantin ylittämistä ylääänilentokoneella tai puisella kuunarilla.

Teknologiaan liittyvien muutosten ja uudistusten kiihtymisen on nähty juontuvan ennen muuta teknologian kehittämisen ja kapitalismin välisistä kytkennöistä (Suarez-Villa 2013; Ruuska 2021). Teknologian ja pääoman kerryttämisen välinen dynamiikka vauhdittaa talouden sykettä päämäärinään voiton tekeminen ja markkinakilpailussa pärjääminen, joita uudet teknologiat puolestaan edesauttavat. Markkinatoimijat taas yrittävät alinomaan saada enemmän irti vähemmästä, ja tämä jatkuva tehostaminen näkyy ja tuntuu ihmisten arjessa levottomuutena, stressinä, kiireenä, irtisanomisina ja loppuun palamisina. Markkinapaikoilla ja nykyihmisen arjessa pääoman kerryttämisen vaade yhdistettynä teknologian kehittämiseen näkyy tietenkin kasvavina määrinä uusia laitteita, sovelluksia ja trendejä, siis teknozfäärin laajentumisena.

Näkemyksemme mukaan eräs yleisen teknologiapuheen ongelma on se, ettei teknologiaa käsitteellistetä sekä yleistäen että spesifisti. Toisin sanoen, terminä ”teknologia” viittaa sekä yksittäiseen (eksosomaattiseen) instrumenttiin, kuten ruuvinvääntimeen tai älypuheliimeen, että koko teknologiseen järjestelmään, vaikka kyseessä on tosiasiaa kaksi yhteen kietoutunutta analyysitasoa tai -yksikköä. Ja kuten Salminen ja Vadén (2013; 2018) huomauttavat, teknologia on ilmiönä laaja, mutta myös historiallinen ja kontekstuaalinen. Moderniin tekniikkaan sisältyy esimerkiksi käytäntöjä, jotka ovat tiettyjen ihmisten ja organisaatioiden globalisoituneen toiminnan tuotos, mikä taas on saanut liikevoimansa erityisesti fossiilisista energialähteistä. Ilman teknologiaa liikuttavaa ja käynnissä pitävää energiaa, teknologia ei ole eikä tee juuri mitään, eikä myöskään toistaiseksi muodosta suurta uhkaa ihmisille, muunlaisille olennoille tai ympäristölle (ks. Vadén 2021). Yksittäisten laitteiden, koneiden tai muiden työvälineiden rooli suuressa teknologiakertomuksessa on joka tapauksessa melko pieni. Ongelmana on ennemmin teknozfäärin ylimalkainen käsittely tai sen sivuuttaminen kokonaan. Ja mikäli teknologia ym-

märretään kapeimmillaan vain välineinä, eikä sitä käsitellä reflektiivisesti eri kytkentöjen kokonaisuutena tai kriittisesti järjestelmänä, teknologian kasvava tuhovoima uhkaa kadota näköpiiristä (Heikkurinen & Ruuska 2021).

Osaltaan tätä soppaa hämmentävät tekno-optimistit eli he, jotka vakaumuksellisesti näkevät tai odottavat teknologian tulevan koko ajan paremmaksi, puhtaammaksi ja vihreämmäksi. Tekno-optimistien mukaan ei ole syytä olla huolissaan, vaikka asiat ovat nyt todistettavan huonosti, sillä teknologinen kehitys tulee johtamaan tulevaisuudessa pelastavan irtikytkennän aikaan. Tällöin ympäristötuhojen visioidaan vähenevän samalla kun talous kasvaa ja teknologia kehittyy edelleen paremmaksi (Ruuska & Heikkurinen 2021). Ratkaisuna teknologian tuomiin ja sen kehittämiseen liittyviin ongelmiin tarjotaan siis teknologian jatkokehittämistä. Kyseessä on uhkarohkea ja korkeiden panosten uskonhyppy. Mitään ongelmaa tietenkään ei olisi, mikäli teknologia olisi kehittynyt tai toiminut optimistien toivomalla tavalla. Asia ei kuitenkaan ole tällä tavalla, eritoten sen vuoksi, että kaikella teknologialla on materiaallinen jalanjälki – mikään tai mitään ei synny tyhjästä.²

Tekno-optimismin pohja on hatara niin empiirisesti kuin teoreettisestikin, minkä panivat merkille osaltaan myös Marx ja Heidegger. Kumpikaan heistä ei ollut tekno-optimisti ja molemmat nostivat esiin keskeisiä asioita teknologian luonteesta ja vaikutuksista. Vaikka Marx on monissa yhteyksissä tuomittu prometheuslaisuudestaan, on esimerkiksi Fosterin (1999; 2000) ja Saiton (2017; 2023) ekologinen luenta hänestä osoittanut ansiokkaasti Marxin tiedostaneen myös konetekniikkaan ja tuotantovälineiden kehittämiseen liittyviä ongelmia. Marxin teknologiakäsitys on näkemyksemme mukaan joka tapauksessa jokseenkin ongelmallinen, johtuen hänen – tulkintamme mukaan – neutraalista katsantokannasta, huolimatta siitä, että hänen kritiikkinsä teknologiaa ja sen mahdollisuuksia kohtaan kasvoi hänen myöhemmässä tuotannossaan (Saito 2023). Myöskään Heideggerin käsitykset eivät olleet aukottomia saati poliittisesti hyväksyttäviä (ks. Bambach 2003; Eerikäinen 2016). Seuraavaksi esittelemme Marxin ja Heideggerin teknologiakäsityksiä.

2 Keskeiset empiiriset perustelut voidaan esittää Georgescu-Roegenin (1971; 1975) termodynamiikan lakien soveltamisesta talouden ja tuotannon saralla, ja teoreettiset perustelut vaikkapa Severinin (1982/2016; 1997) uusparmenidelaisen filosofian pohjalta. Jätämme näiden perusteiden yksityiskohtaisen tarkastelun ja niiden keskinäisten suhteiden ruotimisen toiseen kertaan, sillä lienee riittävää todeta tässä yhteydessä, että tuoreiden monimenetelmällisten tutkimusten (esim. Wiedmann ym. 2015, Hickel ja Kallis 2019, Parrique ym. 2019 ja Vadén ym. 2020) valossa irtikytkentä on osoittautunut myyttiksi.

Ruumiin jatkeesta teknologiseen olemisentapaan

Marxin (1818–1883) sanotaan olevan ensimmäisiä henkilöitä, joka esitti huolensa teknologiasta järjestelmätasolla (Heiskanen 2015). Marxin huomio kiinnittyi *Pääoman* ensimmäisessä osassa (1867/2013) erityisesti kapitalistiseen tuotantotapaan ja konetekniikkaan. Marx kirjoitti työkaluista, tekniikasta ja koneista ennen teknologia-käsitteen vakiintumista ja modernia teknologiaa, mikä tulee luonnollisesti ottaa huomioon. Hän seurasi kehittyvän teollisuuden seurannaisvaikutuksia läheltä ja päätyi yhdistämään analyysissään toisiinsa pääoman, voiton tavoittelun ja koneistumisen, mutta myös fetisismin, vieraantumisen ja kontrollin menettämisen (Wendling 2009; Heiskanen 2015; Ruuska 2021; Saito 2023).

Marx katsoi, että työkalujen ja erilaisten työskentelytekniikoiden yhdistäminen abstraktiin suunnitteluun on ihmiselle luonteenomainen tapa toimia ja tehdä työtä (Foster 2000). Hän kirjoitti, että työvälineet ovat meille ihmisille ruumiimme jatkeita, mutta myös materiaalisen tuotannon ja sosiaalisen elämän perustoja (Marx 1867/2013, 338, alaviite 89). Tämän ohella Marx luonnehti *Pääomassa* työkaluja ja tekniikkaa työvälineinä, jotka asettuvat työntekijän ruumiin ja työstettävän asian ”väliin”, ja jotka määrittävät ihmisen tekemää työtä ja suhdetta hänen ympäristöönsä (Marx 1867/2013, ks. esim. s. 52, 168, 173, 397).

Käsityökalujen ja koneiden välillä on kuitenkin merkittävä laadullinen ero, jonka Marx noteerasi erityisesti kapitalististen koneiden ja koneellistumisen tapauksessa (Wendling 2009). Tässä mielessä voisi sanoa, että Marx teki aikanaan erotelun työkalujen ja työskentelytekniikoiden ja toisaalta kapitalististen koneiden välille (vrt. Ingold 2000, luku 16). Siinä missä seppä on vasaran ja alasimen sekä työskentelyprosessinsa suhteen tilanteen tasalla ja pitää sen tiukasti hallinnassaan, kapitalistinen teknologia koneineen on laadultaan työntekijöitä vieraannuttava ja syrjäyttävä (Wendling 2009; ks. myös Ruuska 2021). Nämä koneet ovat osa pääoman kerryttämisen prosesseja sekä kehityskulkua, jossa työntekijä on muuttunut aktiivisesta materiaalien työstäjästä ja työvälineiden hallitsijasta koneen tekemän työn seuraajaksi ja valvojaksi (vrt. Ellul 1954/1964; 1976; ks. myös Wendling 2009). *Grundrissessä* Marx (1857–1858/1993, 692–693) kirjoittaa, että kone ei missään nimessä ole työntekijän työväline: työntekijän toimijuus ja toiminta pelkistyvät koneenkäyttäjänä abstraktiksi seurantatyöksi, jota itseasiassa säätelee kone eikä niinkään työntekijä.

Marxin ajatuksista poiketen voisi väittää, että vastaava analyysi pätee yleisesti moderniin teknologiaan, eikä pelkästään ”kapitalistiseen teknologiaan”. Marx voisi tosin olla tästä asiasta osin toista mieltä, koska hän jätti oven vähintään raolleen edistysmieliselle tulkinnalle teknologiasta ja sen kehityksestä (ks. esim. Heiskanen

2015). Voisi väittää, että erityisesti nuori Marx katsoi tuotantovälineiden kehityksen olevan suotuisa asia ja prosessi, jota ihmiset pystyisivät kapitalismin kumoamisen jälkeen hallitsemaan, koska omistus- ja tuotantosuhteet määriteltäisiin uudelleen (esim. Wendling 2009, luku 3). Marx näki, että siinä missä kapitalistista teknologiaa kehitetään ja siihen investoidaan pääoman vaatimuksista käsin, kommunistisessa yhteiskunnassa teknologiaa kehitettäisiin pääoman sijasta tarveperustaisesti (mt.). Teknologia – tai sen kehittäminen – ei siis sinänsä ole Marxin mukaan ongelma, vaan ennemmin sen taustalla piilevät tuotanto- ja omistussuhteet sekä tavoitteet, kuten Heiskanen (2015) huomauttaa. Toisaalta viime aikoina tehty Marx-tutkimus on myös osoittanut, että Marxin ajatukset teknologian mahdollisuuksista ja ongelmista jäsenyivät vielä hänen myöhäistuotannossaan, mutta samalla on sanottava, että ei Saitonkaan (2023) luenta tee Marxista teknopessimistiä, vaan ennemminkin tarkentaa teknologiaan ja sen kehittämiseen liittyvää dialektiikkaa uhkien ja mahdollisuuksien välillä (ks. myös Traverso 2021).

Marxin teknologiaa koskevista kriittisistä huomioista huolimatta hänen teknologiakäsityksensä on mielestämme luonteeltaan *neutraali* (Ruuska & Heikkurinen 2021; Ruuska 2021; Wallgren & Toivakainen 2021). Neutraalissa katsantokannassa teknologiaa pidetään yleistä välineinä, joita voi käyttää eri tavoin (Wallgren & Toivakainen 2021), johon taas vaikuttavat vallitsevat normit, tuotantosuhteet ja kulttuuris-historialliset kehityskulut. On tietenkin totta, että teknologiaa voi käyttää ja kehittää eri tavoilla ja eri tarkoituksiin, mutta kyseinen tapa suhtautua teknologiaan ei tunnu ottavan riittäväällä tavalla huomioon teknosfääriin ylläpitoon liittyviä vaateita, kuten kasvavaa energiankulutusta ja luonnonresurssien hyödyntämistä. Lisäksi ihmisen kykyyn hallita teknologiakehitystä pannaan paljon painoarvoa, ottamatta kantaa teknologian laatuun, määrään tai kokonaisuuteen.

Marxin syyttäminen neutralistiksi on silti jokseenkin kyseenalaista, sillä voisi hyvin ajatella, että antroposeenin aikakaudella hän tulisi eri johtopäätelmiin kuin 150 vuotta sitten. Mutta näkemyksemme mukaan ongelmana eivät niinkään ole Marxin tulkinnat teknologiasta, vaan ennemmin hänen seuraajiensa tulkinnat hänen ajatuksistaan. Toisaalta voidaan väittää, että nuoren Marxin ja myös Engelsin positiivinen suhtautuminen tuotantovälineiden kehittämiseen selittää osittain sitä, miksi monet marxilaiset ajattelijat, poliitikot ja myös kansanliikkeet ovat suhtautuneet teknologian kehittämiseen pääosin myönteisesti (ks. esim. Benton 1989; Camatte 1995; Pylkkö 2011).

Toisaalta myös niin kutsutun ekologisen marxismin edustajat, etunenässä Foster (1998) ovat esittäneet, että Marxin käsitykset teknologiasta ja sen kehittämisestä olivat osittain linjassa valistuksen perintöön liitettävän edistysajattelun ja luonnonhallinnan pyrkimysten kanssa (ks. myös Biro 2005; Wendling 2009; Jokisalo

2015). Foster (1998) on kuitenkin tuonut esiin myös, että Marxilla ja Engelsillä oli yhtä lailla kriittisiä huomioita teknologiaa ja edistysajattelua kohtaan (ks. myös Foster 2000; 2020; Jokisalo 2015; Saito 2017). Historiallisesti on silti selvää, että tuotantovälineiden kehittämiseen liittyvissä kysymyksissä Marxin ja Engelsin optimistisemmat näkemykset teknologiasta ja sen kehittamisestä ovat lananneet yli heidän kriittisten huomioidensa esimerkiksi työväenliikkeen piirissä (Jokisalo 2015). Tämä ei tietenkään tarkoita sitä, että koko marxilainen tutkimusperinne tai poliittinen liike edustaisi neutraalia katsantokantaa teknologiaan; ennemmin väitteemme on se, että neutraali katsantokanta on ollut vallitseva marxilainen tapa suhtautua teknologiaan etenkin 1900-luvulla (ks. Traverso 2021).

Heideggerin (1889–1976) etu Marxiin nähden nykyteknologiaan liittyvien kysymysten jäsentäjänä on ainakin siinä, että hän eli myöhemmin. Hän syntyi kuusi vuotta Marxin kuoleman jälkeen ja ehti pitkän elämänsä aikana todistaa niin ensimmäisen kuin toisenkin maailmansodan sekä kokea läheltä Natsi-Saksan ja kansallissocialismin nousun ja tuhon. Heidegger kirjoitti teknologiasta vasta myöhäistuotannossaan, eikä siis ole ihme, että hän suhtautui Marxia kriittisemmin teknologiaan. Heideggerin (1949–1950/2007) mukaan teknologiaa ei voi pelkistää vain välineiksi, koneiksi ja/tai laitteiksi – eikä edes järjestelmiksi, joita voitaisiin käyttää ihmisten tahdonmukaisesti tarkoitukseen, olivat ne sitten ”hyviä” tai ”huonoja”. Tässä mielessä Heideggerilla on jonkinlainen kytkös neutraaliin teknologiakäsitykseen, sillä ei teknologia eikä myöskään filosofia ollut hänelle eettinen kysymys. Mutta kenties keskeisempää teknologian ymmärryksen kannalta Heideggerille oli se, että hänen käsityksensä teknologiasta haastaa tieteellisen ja objektiivisen sekä myös välineellisen näkemyksen teknologiasta.

Heideggerin tulkinnan teknologiasta voidaankin katsoa olevan linjassa hänen laajemman filosofisen viitekehityksensä kanssa, jota hän kehitti erityisesti pääteoksessaan *Oleminen ja aika* (1927/2000). Tämä ”Heideggerin menetelmä käy ymmärrettäväksi vain [...] kielellisessä ja henkisessä yhteydessä” – ja hänen kirjoituksissaan ”kulkee rinnakkain väkivaltainen eksistentiaalisuus suhteessa ihmisen ’heitettyyn maailmassa-olemiseen’ ja yhtä väkivaltainen valaistuksen, olevaisen takana olevan ’läsnäolon’ tunne” (Steiner 1997, 11). Jonkinlaisena Heideggerin taustapyrkimyksenä voidaan ajatella olevan juuri maailmassa-olemisen ymmärtäminen ihmisten kokemusrakenteen paljastumisten kautta, jolloin ilmiöitä tarkastellaan aina kytköksissä olevaan. Tämä selittäisi myös Heideggerin ontologisen suhtautumisen teknologiaan. Hänen mukaansa teknologian kautta *oleminen paljastuu* tietynlaiseksi.

Moderni tekniikka tai teknologia on siis tietynlaista paljastamista tai paljastumista, jossa ihmisen toimijuus ei määriyty selkeästi ”maailmaan heitetyyden”

vuoksi (Heidegger 1949–1950/2007, 18). Mitä tämä sitten tarkoittaa käytännössä? Lyhyesti ilmaistuna: silloin kun olemisen tapa on teknologinen, niin maailma paljastuu teknologisella tavalla, jota määrittää laskelmoiva ajattelu ja välineellinen lähestymistapa (Heikkurinen 2018; 2021a). Maailma siis avautuu tai näyttäytyy instrumentteina, kuten hyödykkeinä, työkaluina ja koneina, johtaen kapeaan teknologian käsitteellistämiseen eksosomaattisina instrumentteina. Näin teknologinen olemisentapa kehystää ja määrittää tapaa olla maailmassa: ”Se asettaa luonnolle vaatimuksen luovuttaa energiaa, jota voidaan sellaisenaan ottaa esiin ja varastoida” (Heidegger 1949–1950/2007, 19).

Teknologisen olemistavan vuoksi esimerkiksi ympäröivä luonto näyttäytyy monelle resurssivarastona tai virkistyskohteena, jota olisi mahdollista hyödyntää omilla teknis-taloudellisissa tavoitteissa tai hyvinvointipyrkimyksissä. Tässä kohdin Heideggerin voidaan nähdä myös haastavan kartesiolaisen subjekti-objektidualismin, jossa ilmiöt maailmassa olisi rajattuja objekteja subjektin kokemuksesta (Khong 2003). Teknologisessa olemistavassa tai yhteiskunnassa metsä ei siis ole ensisijaisesti metsä, vaan hyvinvointivaltion tukipilari, materiaalia vessapaperin valmistukseen, potentiaalinen rakennuspaikka maantielle tai vaikkapa sopiva sairaalan sijainti. Tämä tapa olla ylettyy myös ihmissuhteisiin: opiskelijat ovat välineitä yliopistojen rahoittamiseen, työkaverit välineitä uralla etenemiseen ja ystävien kestittämisen mahdollisuus jakaa kuvia Instagramissa. Heideggerin mukaan teknologia on siis se, joka pelkistää elämän ja olemisen välineellisyyden kautta hyötyyn (vrt. Horkheimer 2008).

Teknologisen neutralismin ja pessimismin karikot

Artikuloimalla kriittisiä näkökulmia siihen mitä teknologia on ja mitä se tekee, Heidegger ja Marx tarjosivat teknologiakeskusteluun tärkeän perustuksen. Tulkitamme mukaan Heideggerin teknologiakäsitys on Marxia kriittisempi, jopa pessimistinen. Hän jakaa samansuuntaisia näkemyksiä kuin muut teknopessimistit, kuten Jacques Ellul (1954/1964) ja Herbert Marcuse (1964/2002). Verrattuna moniin optimisteihin ja neutralisteihin, Ellulin, Marcusen sekä muiden teknopessimistien puolella on empiirinen todistusaineisto teknologiaan ja sen kehittämiseen liittyvistä ongelmista, kärsimyksestä ja epätoivotuista seurauksista. Siitäkin huolimatta pessimistisissä teknologiakäsityksissä piilee omat ongelmansa, koska ne tuppaaavat välittämään melko kapeakatseisen näkemyksen teknologiasta, joka on kenties myös tietyn historiallisen tilanteen, vaikkakin kohtalokkaan sellaisen, (yli)määrittämä (ks. esim. Ruuska & Heikkurinen 2021).

Kärjistäen voisi sanoa, että pessimismi on pahimmillaan vain optimismin vastakohta, eikä näin ollen suhtaudu teknologian määritelmään liittyviin haasteisiin

siihen tarvittavalla vakavuudella. Erityinen ongelma tuntuu piilevän siinä, että pessimistit määrittävät teknologian olemuksen ja sen kohtalon *vain* teknologian nykytilan mukaan ja yleistävät sen kokonaiskuvaksi teknologiasta historiallisena ilmiönä, jolloin tuhovoimainen tekno sfääri ikään kuin peittää kaiken muun näkyvistä (Severino 1982/2016, 282). Tämänkaltaisessa tarkastelussa teknologia ei siis voi olla mitään muuta kuin virhe, joka vie ihmiskunnan perikatoon (vrt. esim. Spengler 1918–1922/2002). Tämä jokseenkin hysteerinen ja vahvan essentialistinen johtopäätös kulkee myös teknologisen determinismin nimellä (ks. esim. Dusek 2006, luku 6; Skrbina 2014, luku 9).

Jokseenkin yllättävällä tavalla teknologinen determinismi tuntuu yhdistävä sekä optimisteja että pessimistejä. Optimisteille teknologia kehittyy paremmaksi, pessimisteille se on tuhon tie. Neutralistit taas eivät ole deterministejä vaan katsannoltaan jonkinlaisia ”teknagnostikkoja”, jotka ottamatta kantaa teknologian laatuun tai määrään lyövät roponsa peliin sen puolesta, että ihminen pystyy hallitsemaan tai pitämään kehittämänsä asiat hallinnassa tai ohjaamaan kehitystä toivottuun suuntaan.³ Neutraali suhtautuminen teknologiaan on mielestämme myös historian, tai vähintäänkin ilmentymä nykyajan hybriksestä, josta muun muassa Georg Henrik von Wright (1981) modernia ihmistä varoitti. Ehkäpä von Wrightin viittaus hybridiseen (ks. myös Vadén 2021) liittyy vähintäänkin osittain hänen itsekin arvostamaansa humanistiseen perinteeseen, johon myös Marxin voi katsoa kuuluneen (ks. esim. von Wright 1981; Oittinen 2018). Teknologian ja sen kehittämisen kysymys on jo itsessään jumalien uhmaamista liiallisen voimankäytön kautta (Vadén 2021), ja toisaalta hybris-syytös on kytkettävissä neutralistien hyvin ylimalkaiseen heittoon siitä, että teknologia pystyttäisiin valjastamaan hyvään tai että hyvä teknologia olisi erotettavissa huonosta (Ehrenfeld 1981, 260).

Alf Hornborg (2001; 2011; 2019) on pyrkinyt tieteellisessä työssään osoittamaan, ettei teknologian käyttöön ja kehittämiseen liittyvää ympäristökysymystä pystytä ratkaisemaan reilusti sosiaalisesti ja/tai taloudellisesti. Yksinkertaisuudessaan tämä johtuu siitä, ettei teknologian ilmiötä voida riittävästi irrottaa globaaleista poliittis-taloudellisista (valta)suhteista, eriarvoisuudesta tai paikallisista ympäristö-

3 Teknagnostikkona voidaan siis pitää sellaista henkilöä, joka uskoo, että teknologiaan liittyy jokin kohtalokas tendenssi, vaikkei sille ole varsinaista teoreettista tai empiiristä tiedollista perustaa. Näin ollen henkilö ei väitä tietävänsä pelastaako teknologia vai ei, koska sitä ei voida todistaa tai tietää etukäteen, mutta hänen esimerkiksi tunnepohjainen tai intuitiivinen suhteensa teknologiaan riittää perustelemaan sen käytön tai hylkäämisen. Teknagnostikko ei problematisoi saatikka kiellä teknologian pelastavaa tai tuhoavaa voimaa, jonka vuoksi neutraalia suhtautumista voidaan käyttää myös väistämään koko teknologian kysymys viittaamalla epistemologisiin rajoituksiin.

ongelmista. Vaikka teknologian yleisesti uskotaan ainakin osittain ratkaisevan globaaleja kestävyysongelmia ja lieventävän sosiaalis-taloudellista eriarvoisuutta, Hornborgin (1998; 2001) mukaan maailman teknologisoituminen on toistaiseksi johtanut juuri päinvastaiseen tilanteeseen: ympäristötuhot ovat laajentuneet ja ihmisten välinen eriarvoisuus on lisääntynyt. Hornborg on itse yrittänyt viimeisen 25 vuoden aikana tähdentää, että syy siihen miksi näin tapahtuu, on epäsuhtaisessa vaihdannassa (engl. *unequal exchange*). Tiivistäen, pääoman haltijat, määräävässä markkina-asemassa olevat yritykset sekä suurvallat ja heidän lakeijansa (esim. IMF, OECD, EU) pitkälti sanelevat maailmantalouden ja myös teknologian kehityksen suunnan. Ja tämä suunta on se, joka hyödyttää tätä valtakeskittymää, mikä ymmärrettävästi taas jatkojalostaa maailmanlaajuisia tuotantojärjestelmää tiettyyn suuntaan. Tuloksena on maailmanjärjestelmä, jossa rikkaat keskuksat imevät luonnonresursseja ja pääomaa maailmantalouden periferioista, jossa toiset hyötyvät ja rikastuvat toisten elinympäristöjen ja työn kustannuksella.

On helppo kuvitella, että monet marxistit sanoisivat tähän, että epäsuhtainen vaihdanta johtuu nimenomaan kapitalististen tuotanto- ja omistussuhteiden laadusta ja, että niiden muuttamisella on mahdollista päästä eroon (globaaleista) alistus- ja sortorakenteista. Olemme yhtä mieltä Marxin ja lukuisten marxistien kanssa kapitalistisen järjestelmän alistavasta, eriarvoistavasta luonnonantuhoja aiheuttavasta luonteesta sekä mainitusta muutoksen mahdollisuudesta (ks. Ruuska 2019; Heikkurinen ym. 2019b), mutta väitämme silti, että mikään tuotantosuhteiden muutos ei automaattisesti muuta modernia teknologiaa vähemmän ympäristöä kuormittavaksi tai pura epäsuhtaista vaihdantaa keskuksen ja periferian välillä, ennen muuta sen vuoksi, että luonnonresurssit ja niiden ekstraktivismi on aina myös paikallinen asia (esim. Kröger 2021). Resurssit revitään siis aina jonkun selkänahasta tai takapihalta ja useimmiten jonkun muun käyttöön. Esimerkiksi teknologiaa ja taloutta ei voida kokonaan erottaa toisistaan tai erotella niiden hyviä osatekijöitä huonoista (Hornborg 2021; ks. myös Vadén 2014). Pohjimmiltaan teknologian valmistaminen ja käyttäminen ovat eettisesti ja materiaalis-energeettisesti aina jännitteisiä ja kiistojen alaisia asioita.

Mikä siis ratkaisuksi? Toisin kuin jotkut, me emme suostu jäämään odottamaan *deus ex machina* -ratkaisua tähän tragediaan. Mikäli katsoisimme, ettei teknologiaa voida pysäyttää muulla kuin jumalallisella väliintulolla, niin silloin tietenkin olisi turha edes yrittää. Vaikka Ellul (1954/1964) väitti jo lähes 70 vuotta sitten, että moderni tekniikka on autonominen olio, oli hänen mukaansa vielä mahdollista vetää pistokkeet seinistä. Kenties paradoksaalisesti jälkideterministisessä jäsennyksessä teknologia ei ole koskaan ollut ennalta määrätty eikä tule sitä koskaan olemaan. Teknologian määritelmää ja reunaehtoja tulisi joka tapauksessa

tarkastella kokonaisvaltaisemmin, johon pyrimme seuraavaksi antamaan suunta-
viivoja tuomalla Marxin ja Heideggerin teknologiakäsitykset osittain yhteen.

Luonnos kokoavasta teknologiaotteesta

Teknologisen optimismin, neutralismin ja pessimismin keskeiset ongelmat on nyt tuotu esiin. Mikä olisi sitten se neljäs tie? Ehdotuksemme mukaan se on holistinen eli kokoava ote teknologiaan (*teknoholismi*), joka ottaa teknologian kritiikin ja mahdollisuudet tosissaan putoamatta teknologisen determinismin tai agnostismin sudenkuoppaan. Modernin tekniikan ongelmat ovat ilmeisiä, mutta ne eivät ole kaikki mitä teknologia on tai voisi olla. Jos tarkastelemme esimerkiksi antiikin Kreikan käsityksiä tekniikasta, kuten Zimmermann (1983), Dreyfus ja Kelly (2011), ja Bookchin (2005) ovat tehneet, tai vaikkapa sitä, miten lähellä tekniikan ja taiteen käsitteet ovat aikanaan olleet, kuten Ingold (2000, luku 19) nostaa esiin, ymmärryksemme teknologiasta saa huomattavasti vivahteikkaamman sävyn, ilman että siitä tulee ”aina hyvää”, ”aina neutraalia” tai ”aina paha”.

Eri aikoina ja eri ihmisyyhteisöillä on ollut erilaisia suhteita työväliseisiin ja niiden kehittämiseen sekä tekniikkaan järjestelmätason ilmiönä. Myös Marx lähestyi työväliseitä ja tekniikkaa ihmisille luonteenomaisina asioina. Hänellä ne kiinnittivät keskeisesti ihmisen toimijuuteen, eritoten ruumiilliseen työhön ja työstämiseen, jota työväliseet ja tekniikka edesauttavat sekä vauhdittavat. Työväliseiden ja työskentelytekniikoiden käyttö ja kehittäminen eivät kuitenkaan pelkisty pelkästään hyötöyn, vaan kyse on myös itsensä toteuttamisesta ja mielekkään suhteen etsimisestä suhteessa ympäristöön ja muihin eläviin olentoihin (ks. Mészáros 1970; Foster 2000). Jossain määrin myös Heideggerin ajatuksista voitaisiin johtaa paikallisuutta – ja kenties jopa sitä korostava – teknologiatulkinta.

Meille Heideggerin ja Marxin suotuisaa ja yhteistä teknologiakäsitys-perintöä edustavat nimenomaan heidän näkemyksensä teknologiasta osana laajempaa kulttuurista kontekstia (esim. Vadén 2014), tosin tietyin varauksin. Sekä Heidegger että Marx painottivat ihmisen kykyä ottaa kohtalonsa omiin käsiinsä – myös teknologian suhteen. ”Mutta kaikella on rajansa!”, Heidegger voisi voihaista Marxille. Toisaalta Marx voisi myös ojentaa Heideggeria tämän ajoittaisesta deterministisyydestään koskien teknologiaa, sillä Heideggerhan (1966/1995) lausui tunnetusti aikanaan, että ”enää vain Jumala voi meidät pelastaa”.

Jos esimoderni tekniikka muuntautui teollisen vallankumouksen aikana teknologiaksi, niin voisiko olla odotettavissa, että jälkimodernilla tai metamodernilla aikakaudella meitä odottaa jälleen metamorfoosin kokenut *tekhne*? Tällä kertaa kuitenkin sortumatta determinismiin ja yliarvioimatta kykyämme hallita mo-

nimutkaisten asioiden kehitystä ja suuntaa, voisi olla suotuisaa lähestyä tätä seuraavan tekniikan kysymystä aikamme ylilyönneistä viisastuneena, mutta samalla myös inspiroituneena menneestä ja siellä vallinneista vaihtoehtoista teknologia-käsityksistä ja työvälineiden käyttötavoista. Peräänkuulutamme siis varovaisuusperiaatteen mukaisesti tunnustelevaa toimijuutta, joka tiedostaa teknologian ongelmat, mutta myös ilmiön historiallisen moninaisuuden ja rikkauden sekä avautuvat mahdollisuudet.

Kokoavalla otteella teknologiaan emme kuitenkaan tarkoita, että teknosfääriin (potentiaalinen) tuhovoima tai nykyteknologian jumalia uhmaava tanssi kuoleman ja sukupuuton kanssa olisi katoamassa näköpiiristä. Kokoava ote ei myöskään tarkoita sitä, että teknologian kysymystä lähestyttäisiin vain itsensä toteuttamisen tai vieraantumisen näkökulmista. Ja sen sijaan, että teknologiakysymys pelkistyisi väittelyksi siitä, onko teknologia yleisesti ottaen hyvää vai huonoa tai vieraannuttavaa vai ei, holistiselta kannalta voitaisiin sanoa, että teknologia näyttää olevan jotakin sellaista mitä ihmiset tekevät, keksivät, valmistavat ja käyttävät, kuitenkin unohtamatta vahvasti kontekstuaalisia historiallisia, kriittisiä tai normatiivisia seikkoja.

Tekniikan ja teknologian rooli on vaihdellut ja vaihtelee edelleen suuresti eri tilanteissa. Toisin sanoen, luonteeltaan kuvailevia luonnehdintoja teknologiasta tulisi nähdäksemme aina tarkentaa muilla huomioilla. Voisimme esimerkiksi kysyä, olivatko Pielisjärven rannoilla Pohjois-Karjalassa 1500-luvulla hyödynnetyt työvälineet ja kalastustekniikat luonteeltaan (esim. määrä, laatu, tempo) kestävämpiä (ekologisesti, kulttuurisesti, sosiaalisesti, taloudellisesti jne.) suhteessa moderniin tekniikkaan, sen sijaan, että kysyisimme, olivatko ihmiskunnan käyttämät tekniikat ja työvälineet tuohon aikaan hyviä vai huonoja tai yksinkertaistetusti joko ongelmallisia tai ratkaisuja ongelmiin.

Toisaalta kokoavaan otteeseen pyrkivien on myös oltava varuillaan, sillä missä tahansa käsitteellisessä työssä piilee jonkinasteinen ”intellektuelliharha” (Ruuska & Heikkurinen 2021). Samoin kuin luontoa ei voi ajatella sitä kokematta, myöskään teknologian kysymystä ei voi tyhjentävästi ”ajatella läpi” eikä väittää ymmärtävänsä sitä riittävän hyvin kirjojen ja historian tutkimuksen perusteella. Kädet on siis liattava, kuten Pylkkö (2013) ohjeisti. Voitaisiin jopa sanoa, että jos teknologiasta haluaa puhua vakuuttavasti tai ottaa sitä ilmiönä haltuun, se pitää elää, mikä on tietysti paradoksaalista, koska nykyaikana on vaikea olla elämättä ilman teknologiaa. Joka tapauksessa, kokoava otteemme työntää meitä teknologian käyttäjiä, kokijoita ja tutkijoita kentälle ja takaisin, pyytäen tarttumaan teknologiaa ”sarvista”, kohtaamaan oletetun ”pimeyden”, ja sanomaan jotain siitä, miltä teknologia tuntuu eri olosuhteissa ja tarkoituksiperissä.

Heideggerin harjoittaman pedagogiikan pohjalta voidaan niin ikään ajatella, että ajatukset jäsenyvät arkisten koettelemusten ja tuntemusten lomassa – ajatus, johon myös Marx voisi suhtautua sympatisoivasti. Heideggerilla oli muun muassa tapana viedä jatko-opiskelijansa pitkille kävelyille maastoon. Ehkä hän myös tunsi niin kuin me, että abstraktilla ajattelulla on rajansa. Voimme toki lausua yleisesti monia asioita abstraktin ajattelun pohjalta, mutta koemme että niiden todeksi elämättömyys on keskeinen ongelma (teknologian) filosofiassa. Kokoavalla otteella emme kuitenkaan tarkoita teorian hylkäämistä, vaan ennemmin antautumista kokemukselliseen vuoropuheluun ja valpastumista eri ilmiöiden välissä olemiseen. Kokoava ote ei siis niinkään perustuisi yleistämiseen, vaan eri näkökulmien ”asuttamiseen” ja niiden keskusteluyhteydelle avautumiseen. Ote edellyttää lisääntyvää herkkyyttä toisaalta yksittäisiin paikalliskulttuureihin ja toisaalta niiden poikkipaikallisiin ominaispiirteisiin, joiden lomassa myös globaali-ilmiökenttä säilyttää relevanttiutensa. Tietoteoreettisesti otteemme asettunee subjektiivisen ja objektiivisen epistemologian välimaastoon (Ruuska ym. 2020, ks. myös Dreyfus 1991/2017; Ingold & Kurttila 2000).

Eksistentiaalis-fenomenologisena filosofina Heidegger edusti kokemuksellisuudessaan eri tietokäsitystä kuin Marx, mutta yhtäläisyyksiä on niin ikään löydetävissä. Molemmat ymmärsivät ajattelun ja ihmistoiminnan historiallisina asioina, ja tunsivat tarpeen porvarillisen ja liberalistisen yhteiskunnan perustavanlaatuiselle muutokselle (ks. esim. Vadén 2014). Mutta siinä missä Marx näki ongelmien ytimessä vallitsevat kapitalistiset tuotanto- ja omistussuhteet, Heidegger katsoi syvälle ihmisen kokemukseen: olentoon, joka kamppailee olemisen kanssa. Tämän perusteella tuomme Marxin ja Heideggerin ajattelua siltä osin yhteen, että päädyimme koonnin hengessä peräänkuuluttamaan sekä kapitalististen yhteiskuntarakenteiden ja tuotantosuhteiden perustavanlaatuisista muutosta että myös itseymmärryksen ja olemisen tavan metamorfoosia pois välineellisyydestä ja ihmiskeskeisyydestä. Teknologian osalta tämä synteesi johdattaa toteamaan, että yhteiskunnallisten suhteiden materiaalis-historiallinen uudelleen määrittely ei takaa muutosta teknologiakäsityksissä tai luontosuhteessa, muttei myöskään pelkkä keskittyminen eksistentiaalis-fenomenologiaan ulottuvuuksiin johda yhteiskuntasuhteiden muutokseen.

Myöhäistuotannossaan Heidegger saattoi olla tämänkaltaisin ajattelun jäljillä, kirjoittaessaan *silleen jättämisen* (saksaksi *Gelassenheit*, englanniksi *release*) eetoksesta, jonka mukaan teknologialle tulisi sanoa samalla kyllä ja ei (Heidegger 1944–1945/2005, 23; ks. myös Heikkurinen 2018):

Suhteemme tekniseen maailmaan tulee olemaan yksinkertainen ja tyyri. Päästämme tekniset objektit arkipäiväiseen maailmaamme ja pidämme ne samalla siitä ulkona, eli annamme niiden olla olioita, jotka eivät ole absoluuttisia, vaan jäävät korkeamman varaan.

On toki totta, ettei Heideggerin korostama meditatiivinen ajattelu takaa vaihtoehtoista suhdetta tai toimintaa suhteessa teknologiaan, mutta vähintään sen voi kuvitella ottavan etäisyyttä välineelliseen olemisen tapaan. Myös Marxin kuuluisan Feuerbach-teesin lausahduksen – koskien siis filosofien tehtävää maailman muuttajina eikä pelkästään sen selittäjinä – voidaan ajatella olevan askel kohti kokoavaa otetta. Tämän kirjoituksen kontekstissa lausahduksen voisi muotoilla uudelleen siten, että sekä suhde teknologiaan muuttuu refleksiivisemmäksi ja kriittisemmäksi samalla, kun toimimme kestävämmien ja eriarvoistavien yhteiskunnallisten reunaehto- ja muuttamisen puolesta.

Tiivistettynä kokoava ote nojaa tunnustelemaan toimijuuteen, joka pyrkii tiedostamaan vallitsevien teknologiakäsitysten ongelmat sekä teknologian materiaaliset ja eettiset ristiriidat. Se yhdistää lähestymistapaansa kuvailevia (esim. mitä teknologia tekee?), historiallisia (esim. miten tekniikkaa on hyödynnetty eri paikoissa ja eri aikoina?), kriittisiä (esim. teknologia hyödyttää toisia toisten kustannuksella) ja normatiivisia (esim. monimutkainen nykYTEknologia on ekologisesti kestävämpi, johtuen sen resurssi-intensiivisyydestä) näkökantoja. Ajatustyöhön liittyviä ”intellektuelliharjoja” kokoavassa otteessa yritetään lieventää kokemuksellisuuden ja omien käsien likaamisen kautta. Poliittisesti kokoava ote taas tunnistaa vallitsevien yhteiskuntarakenteiden ja tuotantosuhteiden muutostarpeet yhdistettynä olemisen tavan muutokseen.

Lopuksi reunamille

Käsitteet, kuten teknologia, luonto tai vaikkapa kestävyys, ovat tulvillaan eri merkityksiä. Ne kytkeytyvät osiksi aikamme suuria kertomuksia siitä, miten asiat ovat, miten ne voisivat olla, ja miten niiden mielestämme tulisi olla. Näiden niin kutsuttujen suurkäsitteiden mukana tulee tietenkin rutkasti ”taakkaa”, siis kiisteltyjä oletuksia, perusteluita ja väitteitä historiasta, nykyisyydestä ja tulevasta. Lisäksi nämä tulkinnat ovat eläväisiä, ne muuttuvat sekä ajassa että paikassa. Suuren historiallisen teknologiakertomuksen lisäksi kokoava ote pyrkii ottamaan mukaan monia pieniä teknologiatarinoita. Se pyrkii vaientamaan vallitsevaa ylimalkaista ”teknologiamelua” (Wallgren & Toivakainen 2021) ja tavoittelee sekä kriittisyyttä että refleksiivisyyttä, pyrkien samalla olemaan myös historiallinen ja johonkin koettuun aikaan kiinnittyvä.

Mikäli tahdomme saada tilaa ja etäisyyttä teknologiseen olemistapaan, on mielestämme käytävä ja oleskeltava myös teknosfäärin ulkopuolella tai vähintään sen reunamilla. On siis järjestettävä tilaa ja aikaa etsiä pääsyä ”teknologiattomiin” tai ”ateknologisiin” kokemuksiin (Heikkurinen 2021a), jotta maailmaa voi lähestyä ei-teknologisesti. Väitämme myös, että ilman teknologiattomuuden kokemusta, teknologian koonti ei ole myöskään mahdollinen. Moderni elämä on hyvin teknologiakeskeistä, joten astukaamme vähintään hetkeksi syrjään.

Kirjoituksen toteuttamiseen on käytetty Suomen Akatemian rahoitusta hankkeelle *Omavaraisuuden taidot maaseutuyhteisöissä* (hankenumero 343277).⁴

DOI – <https://doi.org/10.55294/tk.127559>

Tutkimus & kritiikki on lisensoitu Creative Commons Nimeä-EiKaupallinen-EiMuutoksia 4.0 Kansainvälinen -lisenssillä.

LÄHTEET

- ARBOLEDA, M. (2020). *Planetary mine: Territories of extraction under late capitalism*. Lontoo: Verso Books.
- BAMBACH, C. (2003). *Heidegger's Roots: Nietzsche, National Socialism, and the Greeks*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- BENTON, T. (1989). Marxism and Natural Limits: An Ecological Critique and Reconstruction. *New Left Review*, 178, 51–86.
- BOOKCHIN, M. (2005). *The Ecology of Freedom: The Emergence and Dissolution of Hierarchy*. Chico, CA: AK Press.
- BRIDLE, J. (2018). *New Dark Age: Technology and the End of Future*. Lontoo: Verso Books.
- CAMATTE, J. (1995). The Wandering of Humanity. Engl. F. Perlman ym. Teoksessa *This World We Must Leave and Other Essays*, 39–90. New York: Automedia.
- DREYFUS, H. (1991/2017). Heidegger's Hermeneutic Realism. Teoksessa Dreyfus, H., *Background Practices: Essays on the Understanding of Being* (toim. M. A. Wrathall), 94–108. Oxford: Oxford University Press.
- DREYFUS, H. & KELLY, S. D. (2011). *All Things Shining: Reading the Western Classics to Find Meaning in a Secular Age*. New York: Free Press.

4 Haluamme kiittää Kestävän talouden prosessitutkimuksen (PROSE) -tutkimusryhmää kollegiaalisesta yhteisöstä ja erityisesti väitöskirjatutkija Heini Salosta tämän kirjoituksen kommentoimisesta.

- DUSEK, V. (2006). *Philosophy of Technology: An Introduction*. Malden, Oxford & Carlton: Blackwell Publishing.
- EDWARDS, P. (2017) Knowledge Infrastructures for the Anthropocene. *The Anthropocene Review*, 4(1), 34–43. <https://doi.org/10.1177/2053019616679854>
- EERIKÄINEN, H. (2016). Autiomaa leviää - Heideggerin kansallissosialismi ja juutalaisvastaisuus Mustien vihkojen valossa. *Ajatus*, 73, 93–138.
- ELHACHAM, E., BEN-URI, L., GROZOVSKI, J., BAR-ON, Y. & MILO, R. (2020). Global human-made mass exceeds all living biomass. *Nature*, 588, 442–444. <https://doi.org/10.1038/s41586-020-3010-5>
- EHRENFELD, D. (1981). *The Arrogance of Humanism*. Oxford: Oxford University Press.
- ELLUL, J. (1954/1964). *The Technological Society*. Engl. J. Wilkinson. New York: Vintage Books.
- ELLUL, J. (1976). *Ethics of Freedom*. Lontoo & New York: Mowbrays.
- FOSTER, J. B. (1998). The Communist Manifesto and the Environment. Teoksessa L. Panitch & C. Leys (toim.), *The Socialist Register*, 169–189. Woodbridge: Merlin Press.
- FOSTER, J. B. (1999). Marx's Theory of Metabolic Rift: Classical Foundations for Environmental Sociology. *American Journal of Sociology*, 105(2), 366–405. <https://doi.org/10.1086/210315>
- FOSTER, J. B. (2000). *Marx's Ecology: Materialism and Nature*. New York: Monthly Review Press.
- FOSTER, J. B. (2020). *The Return of Nature: Socialism and Ecology*. New York: Monthly Review Press.
- GEORGESCU-ROEGEN, N. (1971). *The Entropy Law and the Economic Process*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- GEORGESCU-ROEGEN, N. (1975). Energy and Economic Myths. *Southern Economic Journal*, 41(3), 347–381.
- HARVEY, D. (2016). *The Ways of the World*. Oxford: Oxford University Press.
- HEIDEGGER, M. (1927/2000). *Oleminen ja aika*. Suom. R. Kupiainen. Tampere: Vastapaino.
- HEIDEGGER, M. (1949–1950/2007). *Tekniikka ja käänne*. Suom. V. Jaaksi. Tampere: Eurooppalaisen filosofian seura.
- HEIDEGGER, M. (1966/1995). ”Enää vain Jumala voi meidät pelastaa”: Martin Heideggerin *Spiegel*-haastattelu. Suom. T. Vadén. *niin & näin*, 4/1995, 6–16.
- HEIDEGGER, M. (1971). *On the Way to Language*. Engl. P. D. Hertz. New York: Harper & Row.
- HEIDEGGER, M. (1944–1945/2005). *Silleen jäitiäminen*. Suom. R. Kupiainen. Tampere: Eurooppalaisen filosofian seura.
- HEIKKURINEN, P. 2018. Degrowth by means of technology? A treatise for an ethos of releasement. *Journal of Cleaner Production*, 197, 1654–1665. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2016.07.070>
- HEIKKURINEN, P. (2021a). Atechnological Experience Unfolding: Meaning for the Post-Anthropocene. Teoksessa P. Heikkurinen & T. Ruuska (toim.), *Sustainability beyond Technology: Philosophy, Critique, and Implications for Human Organization*, 96–109. Oxford: Oxford University Press.
- HEIKKURINEN, P. (2021b). The Nature of Degrowth: Theorizing the Core of Nature for the Degrowth Movement. *Environmental Values*, 30(3), 367–385. <https://doi.org/10.3197/096327120X15973379803681>
- HEIKKURINEN, P. & RUUSKA, T. (2021) Technology and Sustainability: A Conclusion. Teoksessa P. Heikkurinen & T. Ruuska (toim.), *Sustainability beyond Technology: Philosophy, Critique, and Implications for Human Organization*, 279–282. Oxford: Oxford University Press.
- HEIKKURINEN, P., RUUSKA, T., KUOKKANEN, A. & RUSSELL, S. (2019a). Leaving Productivism Behind: Towards a Holistic and Processual Philosophy of Ecological Management. *Philosophy of Management*, 20, 21–36. <https://doi.org/10.1007/s40926-019-00109-w>

- HEIKKURINEN, P., RUUSKA, T., WILÉN, K. & ULVILA, M. (2019b). The Anthropocene Exit: Reconciling Discursive Tensions on the New Geological Epoch. *Ecological Economics*, 164, 106369. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2019.106369>
- HEISKANEN, J. (2015). *Karl Marx filosofina*. Helsinki: Demokraattinen sivistysliitto & Karl Marx -seura.
- HICKEL, J. & KALLIS, G. (2019). Is Green Growth Possible? *New Political Economy*, 25(4), 469–486. <https://doi.org/10.1080/13563467.2019.1598964>
- HORKHEIMER, M. (2008). *Välineellisen järjen kritiikki*. Suom. O.-P. Moisio & V. Pietilä. Tampere: Vastapaino.
- HORNBERG, A. (1998). Towards an ecological theory of unequal exchange: articulating world system theory and ecological economics. *Ecological Economics*, 25(1), 127–136. [https://doi.org/10.1016/S0921-8009\(97\)00100-6](https://doi.org/10.1016/S0921-8009(97)00100-6)
- HORNBERG, A. (2001). *The Power of the Machine: Global Inequalities of Economy, Technology, and Environment*. Oxford: Rowman & Littlefield Publishers.
- HORNBERG, A. (2011). *Global Ecology and Unequal Exchange: Fetishism in a Zero-Sum World*. Lontoo: Routledge.
- HORNBERG, A. (2016). *Global Magic: Technologies of Appropriation from Ancient Rome to Wall Street*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- HORNBERG, A. (2019). *Nature, Society, and Justice in the Anthropocene: Unraveling the Money-Energy-Technology Complex*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HORNBERG, A. (2021). Reversing the Industrial Revolution: Theorizing the Distributive Dimensions of Energy Transitions. Teoksessa P. Heikkurinen & T. Ruuska (toim.), *Sustainability beyond Technology: Philosophy, Critique, and Implications for Human Organization*, 182–197. Oxford: Oxford University Press.
- INGOLD, T. (2000). *The Perception of the Environment. Essays on Livelihood, Dwelling and Skill*. Lontoo: Routledge.
- INGOLD, T. & KURTILA, T. (2000). Perceiving the environment in Finnish Lapland. *Body & Society*, 6(3–4), 183–196. <https://doi.org/10.1177/1357034X00006003010>
- JOKISALO, J. (2015). Edistykseen käsite, historianfilosofia ja länsimainen historiankirjoitus. Teoksessa K. Väyrynen & J. Pulkkinen (toim.), *Historianfilosofia: klassiset ajattelijat antiikista nykyaikaan*, 158–177. Tampere: Vastapaino.
- KHONG, L. (2003). Actants and enframing: Heidegger and Latour on technology. *Studies in History and Philosophy of Science Part A*, 34(4), 693–704. <https://doi.org/10.1016/j.shpsa.2003.09.003>
- KRÖGER, M. (2021). *Extractivisms, Existences, and Extinctions: Monoculture Plantations and Amazon Deforestation*. Lontoo: Routledge.
- MARCUSE, H. (1964/2002). *One-Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society*. Lontoo & New York: Routledge.
- MALM, A. (2016). *Fossil Capital: The Rise of Steam Power and the Roots of Global Warming*. New York: Verso Books.
- MARX, K. (1857–1858/1993). *Grundrisse. Foundations of the Critique of Political Economy (Rough Draft)*. Engl. M. Nicolaus. New York: Penguin.
- MARX, K. (1867/2013). *Pääoma. Poliittisen taloustieteen arvostelua. 1. osa. Pääoman tuotantoprosessi*. Suom. O. V. Louhivuori, Mauri Ryömä & Tuure Lehén. [Helsinki]: TA-Tieto.
- MÉSZÁROS, I. (1970). *Marx's Theory of Alienation*. Lontoo: Merlin Press.
- OITTINEN, V. (2018). *Marx ja moderni: Jatkuvuuksia ja katkoksia Marx-kuvassa*. Tampere: niin & näin.

- PARRIQUE, T., BARTH, J., BRIENS, F., KERSCHNER, C., KRAUS-POLK, A. ym. (2019). *Decoupling Debunked: Evidence and Arguments against Green Growth as a Sole Strategy for Sustainability*. Bryssel: European Environmental Bureau.
- PYLKKÖ, P. (2011). Marxin viherpäivityksen vakavasta uskottavuusvajeesta – Jukka Heiskasen Marx-tulkinnan tarkastelua [blogi]. Uunikustannus, helmikuu 2011. <http://www.uunikustannus.fi/marx.pdf>
- PYLKKÖ, P. (2013). *Ajatus ja kädet*. Taivassalo: Uuni Kustannus.
- RUUSKA, T. (2019). *Reproduction Revisited: Capitalism, Higher Education and Ecological Crisis*. Mayfly Books.
- RUUSKA, T. (2021). Conditions for Alienation: Technological Development and Capital Accumulation. Teoksessa P. Heikkurinen & T. Ruuska (toim.), *Sustainability beyond Technology: Philosophy, Critique, and Implications for Human Organization*, 138–160. Oxford: Oxford University Press.
- RUUSKA, T. & HEIKKURINEN, P. (2021). Technology and Sustainability: An Introduction. Teoksessa P. Heikkurinen & T. Ruuska (toim.), *Sustainability beyond Technology: Philosophy, Critique, and Implications for Human Organization*, 1–26. Oxford: Oxford University Press.
- RUUSKA, T., HEIKKURINEN, P. & WILÉN, K. (2020). Domination, Power, Supremacy: Confronting Anthropolitics with Ecological Realism. *Sustainability*, 12(7), 7–26. <https://doi.org/10.3390/su12072617>
- SAITO, K. (2017). *Karl Marx's Ecosocialism: Capital, Nature, and the Unfinished Critique of Political Economy*. New York: Monthly Review Press.
- SAITO, K. (2023). *Marx in the Anthropocene: Towards the Idea of Degrowth Communism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SALMINEN, A. & VADÉN, T. (2013). *Energia ja kokemus*. Tampere: niin & näin.
- SALMINEN, A. & VADÉN, T. (2018). *Elo ja anergia*. Tampere: niin & näin.
- SEVERINO, E. (1982/2016). *The Essence of Nihilism*. Engl. G. Donis. Lontoo & New York: Verso Books.
- SEVERINO, E. (1997). *Kärsimys, kohtalo, kapitalismi*. Suom. M. Salo & J. Vähämäki. Helsinki: Loki.
- SKRBINA, D. (2014). *The Metaphysics of Technology*. Lontoo & New York: Routledge.
- SKRBINA, D. & KORDIE, R. (2021). Creative Reconstruction of the Technological Society: A Path to Sustainability. Teoksessa P. Heikkurinen & T. Ruuska (toim.), *Sustainability beyond Technology: Philosophy, Critique, and Implications for Human Organization*, 254–276. Oxford: Oxford University Press.
- SPENGLER, O. (1918–1922/2002). *Länsimaiden perikato: Maailmanhistorian morfologian ääriiviivoja*. Lyhennetty laitos. Suom. Y. Massa. Helsinki: Tammi.
- STEFFEN, W., BROADGATE, W., DEUTSCH, L., GAFFNEY, O. & LUDWIG, C. (2015). The trajectory of the Anthropocene: The great acceleration. *The Anthropocene Review*, 2(1), 81–98. <https://doi.org/10.1177/2053019614564785>
- STEINER, G. (1997). *Heidegger*. Suom. T. Vadén. Helsinki: Gaudeamus.
- SUAREZ-VILLA, L. (2013). *Globalization and Technocapitalism: The Political Economy of Corporate Power and Technological Domination*. Farham & Burlington: Ashgate.
- TAKKINEN, P. & HEIKKURINEN, P. (2022). Harmaalla alueella: Autoetnografia kestävyys-asiantuntijuuden teknologiasuhteesta. *niin & näin*, 4/2022, 15–26.
- TRAVERSO, E. (2021). *Revolution: An Intellectual History*. Lontoo & New York: Verso.
- VADÉN, T. (2009). EROEI-fantasia eli kysymyksiä tulevaisuuden filosofeille. *niin & näin*, 4/2009, 46–54.

- VADÉN, T. (2014). "Oleminen on tuotantoprosessi" – Heidegger lukee Marxia. *niin & näin*, 3/2014, 73–78.
- VADÉN, T. (2021). What Does Fossil Energy Tell Us about Technology? Teoksessa P. Heikkurinen & T. Ruuska (toim.), *Sustainability beyond Technology: Philosophy, Critique, and Implications for Human Organization*, 161–181. Oxford: Oxford University Press.
- VADÉN, T., LÄHDE, V., MAJAVA, A., JÄRVENSIVU, P., TOIVANEN, T. ym. (2020). Decoupling for ecological sustainability: A categorisation and review of research literature. *Environmental science & policy*, 112, 236–244. <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2020.06.016>
- WALLGREN, T. & TOIVAKAINEN, N. (2021). The Question of Technology: From Noise to Reflection. Teoksessa P. Heikkurinen & T. Ruuska (toim.), *Sustainability beyond Technology: Philosophy, Critique, and Implications for Human Organization*, 29–58. Oxford: Oxford University Press.
- WENDLING, A. E. (2009). *Karl Marx on Technology and Alienation*. Hampshire & New York: Palgrave MacMillan.
- WIEDMANN, T., SCHANDL, H., LENZEN, M., MORAN, D., SUH, S. ym. (2015). The Material Footprint of Nations. *PNAS*, 112(20), 6271–6276. <https://doi.org/10.1073/pnas.1220362110>
- VON WRIGHT, G. H. (1981). *Humanismi elämänsenteena*. Suom. K. Kaila. Helsinki: Otava.
- ZIMMERMAN, M. F. (1983). Toward a Heideggerian Ethos for Radical Environmentalism. *Environmental Ethics*, 5(2), 99–131.

Minkä taakseen jättää...

Bruno Latourin kriittinen käänne

SAULI HAVU

Hiljattain edesmennyt Bruno Latour (1947–2022) oli yhteiskuntatieteiden kiistanalaisimpia hahmoja. Latour on tullut tunnetuksi niin sanotun toimijaverkkoteorian kehittäjänä. Keskeistä toimijaverkkoteoriassa on ”ei-inhimillisten” toimijoiden ottaminen mukaan sosiaalista rakentaviksi elementteiksi. Latour tunnetusti asetti teoriasuuntauksensa tiukasti kriittistä yhteiskuntatiedettä – ja yhteiskuntatieteellistä traditiota laajemminkin – vastaan. Vasemmistossa suhtautuminen Latouriin on tämän vuoksi ollut jännitteistä. Kuten Alyssa Battistoni (2023) toteaa: ”Latour nautti vasemmiston antagonisoinnista ja monet vasemmalla rakastivat Latourin vihaamista”. Kuvaa mutkistaa se, että viimeisinä vuosinaan Latour julkaisi eksplisiittisen poliittisia ja radikaaleilta kuulostavia kannanottoja, joita inspiroi käsillä oleva ympäristökatastrofi. Näihin kannanottoihin voidaan laskea käsittelemäni teokset: yhdessä Nikolaj Schultzin kanssa kirjoitettu lyhyt ’memorandum’ *On the Emergence of an Ecological Class* (Latour & Schultz 2022) ja Vastapainolta Päivi Malisen sujuvana suomennoksena ilmestynyt *Matkalla Maahan: Poliitiikka ja uusi ilmastojärjestys* (Latour 2017/2022). Näissä teoksissa Latour käsittelee käytännössä ensimmäistä kertaa tuotannossaan esimerkiksi luokkapolitiikkaa. Erityisesti hän kontrastoi lähestymistapansa marxilaisuuden kanssa. Kuten Yrjö Haila toteaa tuoreessa Latourin muistokirjoituksessaan, ”marxilainen historiallis-yhteiskunnallinen ajattelu on varsinkin varhemmin ollut Latourille vierasta” (Haila 2023, 102). Käsittelemäni Latourin myöhemmät teokset sekä osin kyseenalaistavat että todentavat Hailan väitteen.

Latourin kriittinen käänne?

Teoksessa *On the Emergence of an Ecological Class* Latour ja Schultz katsovat analyysinsä ”laajentavan ja uudistavan vasemmiston perinteisiä kamppailuja” (Latour & Schultz 2022, 14–15). He viittaavat gramscilaiseen ”hegemoniakamppailun” (em., 56, 65) tematiikkaan ja korostavat ilmastokriisin vuoksi vaadittavien yhteiskunnallisten muutosten radikaalisuutta: ”Nykymuotoiset valtiot suunniteltiin mahdollistamaan hallitseville luokille heidän monopolinsa harjoittaminen, joka antoi heille pääsyn ensin modernisaatioon ja sitten globalisaatioon” (em., 68). Tällainen valtiomuoto on Latourin ja Schultzin mukaan kumottava. Teoksessaan *Matkalla maahan* Latour viittaa affirmatiivisesti marxilaisiin kirjoittajiin, kuten Jason W. Mooreen (Latour 2017/2022, 153n59), Mike Davisiin (em., 153n62) ja Silvia Federiciin (em., 155n76). Hän yhdistää Donald Trumpiin henkilöityvän ilmastonmuutoksen kieltämisen ”hyvinvointivaltion alasajoon” ja ”eriarvoisuuden rajuun kasvuun” (em., 50), nähden näin Trumpin osana laajempaa 1980-luvulla alkanutta kehityskulkua:

Eliitit, vahvasti vakuuttuneina siitä, ettei tulevaisuudessa ole elämää kaikille, päättivät vapautua mahdollisimman pian kaikista solidaarisuuden velvoitteista – mistä juontuu säätelyn purkaminen. Lisäksi ne päättivät, että on rakennettava jonkinlainen kultainen linnoitus niitä muutamaa prosenttia varten, jolla on mahdollisuus selviytyä – mistä eriarvoisuuden huima kasvu – ja totesivat myös, että yhteisestä maailmasta häipymisen härskiä itsekkyyttä on peiteltävä ja niin muodoin ehdottomasti kiistettävä uhka, joka päätäpähkaisen paon aiheutti – mistä ilmastonmuutoksen kieltäminen. (Latour 2017/2022, 50)

Latour puhuu tässä yhteydessä ”pimittävästä eliiteistä”, jotka pyrkivät tällä tavoin säilyttämään omat etuoikeutensa, ennen kuin viesti nykyisen elämänmenon väistämättömästä haaksirikosta ”hälyttää muut yhteiskuntaluokat” (Latour 2017/2022, 51). Teesi kuulostaa salaliitonomaiselta, mutta toisaalta tietoisesta ilmastonmuutosdenialismin rahoituksesta on lukuisia todisteita (ks. esim. Malm & The Zetkin Collective 2021, 3–38). Lisäksi Latour myöntää kuulostavansa salaliittoteoreetikolta, mutta katsoo, että ”salaliittojen ongelma on, että ne vastaavat joskus aivan liian hyvin todellisuutta” (Latour 2017/2022, 147n21). On varsin jännittävää, että Latour on siirtynyt tällaiseen avoimeen yhteiskuntakritiikkiin ja näyttää jopa lähentyneen marxilaista ajattelua. Latourhan on tunnetusti verrannut kriittistä yhteiskuntatiedettä ja -filosofiaa salaliittoteoriaan tunnetussa tekstissään ”Why Has Critique Run Out of Steam”:

Mitä jos selitykset, jotka automaattisesti vetoavat valtaan, yhteiskuntaan tai diskurssiin, ovat menettäneet hyödyllisyytensä ja huonontuneet siihen pisteeseen saakka, että ne nyt ruokkivat kaikkein helppouskoisimman sorttista kritiikkiä? Ehkäpä otan salaliittoteoriat liian vakavasti, mutta olen huolissani siitä, että näen näissä sekopäisissä sekoituksissa [...] monia yhteiskuntakritiikin aseita. [...] Huolimatta kaikista epämuodostumista on yhä helppo huomata näissä aseissa niiden teräksen korvennettuna tavaramerkkimme: tehty Kritiikkilandiassa. (Latour 2004, 229–230.)

Latourin mukaan kritiikki on usein ainoastaan tuhoavaa, kun tutkimuksen pitäisi olla ”rakentavaa”, ”yhteen tuovaa” ja ”diplomaattista” (Latour 2010). Tämä huomioon ottaen Latourin tuoreemmat pohdinnat pimittävistä eliiteistä ovat varsin yllättäviä. Toisaalta Latour on myös aiemmin väittänyt, että tutkija ja tutkittava ovat samalla tasolla. Tästä seuraa Latourin mukaan, että ”analysoija ei koskaan tiedä mitään, mitä toimijat eivät tiedä” (Latour 2005, 22), minkä vuoksi hyvässä tutkimuksessa ”toimijoiden käsitteiden annetaan olla vahvempia kuin analysoijan käsitteiden” (em., 31). Latourin mukaan ”poliittisten, tieteellisten ja jopa moraalisten syiden vuoksi on elintärkeää, että tutkijat eivät määritä etukäteen, ja toimijoiden *sijasta*, minkälaisista palikoista sosiaalinen maailma on tehty” (em., 41). Se, että Latour tällä tavoin avoimesti vähättelee teoreettista työtä yhteiskuntatieteissä, saattaa hyvinkin olla yhteydessä siihen, että paasaus ”pimittävistä eliiteistä” kuulostaa toisinaan yhteiskuntateoriaa enemmän keskikaljakuppilassa kuullulta.

Teoksessa *Matkalla Maahan* Latour pohtii sitä, miksi ilmastonmuutoksen kieltäminen on niin laajalle levinnyttä. Latour on läpi tuotantonsa korostanut tosiasioiden sosiaalista luonnetta, eli sitä, että asioiden todeksi uskominen ei koskaan ole pelkästään rationaalisen ja loogisen ajattelun kysymys: ”Tosiasiat pysyvät lujina vain, kun niillä on tukenaan yhteinen kulttuuri” (Latour 2017/2022, 54). Tästä seuraa, että ilmastonmuutoksen kieltämisen pitäminen ”käsityskyvyn puutteena” on ”tavallinen tietoteoreettinen virhe”, sillä tosiasiaa kyse on ”yhteisen käytännön puutteesta” (em., 57). Tässä Latour vastustaa yksipuolisen rationalistista ja alaspäin katsovaa tapaa suhtautua ilmastonmuutoksen kieltämiseen. Hän on oikeassa siinä, ettei kyse ensisijaisesti ole tiedon puutteesta. Toisaalta voisi kysyä, onko suurin ongelma suinkaan avoin kieltäminen vaiko ennemminkin se, että tosiasiat kyllä myönnetään, mutta mitään ei silti rakenteellisista syistä tehdä. Kuten Latour itsekin toteaa, kyse on ”ristiriidasta tuotantojärjestelmän ja eloonjäämisjärjestelmän välillä” (em., 122). Syitä sille, miksi hallitsevat luokat ovat haluttomia kumoamaan järjestelmää, joihin niiden oma valta perustuu, pitäisi nähdäkseni etsiä rakenteellisesta kapitalismianalyysistä. Ilman tätä teesi ”pimittävistä eliiteistä” jää ontoksi.

Tästä päästään siihen, mitä Latour pitää todellisena perusteena ilmastonmuutoksen kieltämisen suosiolle: ”Tarpeeksi isoa planeettaa kaikille tarkoitettuja kasvun unelmia varten ei ole” (Latour 2017/2022, 54). Kuitenkin poliittinen ja yhteiskunnallinen mielikuvitus – sekä vasemmalla että oikealla – perustuvat yhä rajattoman ”modernisaation” unelmaan, minkä vuoksi ”poliittisten affektiemme päivitys on myöhässä” (em., 87). Niinpä ilmastonmuutoksen kieltäminen on tavallaan rationaalista: nykyisen kaltainen tulevaisuus on ainoa, jossa huonompisaiset voivat kuvitella oman asemansa parantuvan. Latour viittaa tarpeeseen kehittää uudenlaista poliittisyhteiskunnallista imaginääriä: ”Väläyttelemällä ’edistyksen loppua’, perspektiiviä omien vanhempien elämää huonommasta elämästä tai hitaan kokoon käpertymisen oppimisprojektia tuskin saadaan joukkoja syttymään” (em., 82). Tässä yhteydessä Latour toteaa ohimennen, että ”on viisasta pyrkiä varmistamaan jo käytyjen ja tulevien taisteluiden välinen jatkuvuus” (em.), mikä todennäköisesti viittaa jonkinlaisen ajatukseen ekososiaalisuudesta ja oikeudenmukaisesta siirtymästä, mutta mitään tarkennusta Latour ei anna. Latour korostaa lisäksi, että on pyrittävä varmistamaan ”jonkinlainen innovaatio-, yrittäjä-, ja löytöretkihengen jatkuvuus”, jotteivat ihmiset lannistuisi (em., 114). Ainoastaan tämän hengen sovelluskohdetta on Latourin mukaan syytä muuttaa. Jälleen huomio jää varsin abstraktiksi.

Modernisaatio ja ekologinen luokka

Latour tekee teoksessaan *Matkalla Maahan* erottelun varsin yleisluontoisena pysyvän ”modernisaation” ja ”maasyntyisyyden” välillä. Modernisaation ideaalia hän kuvaa ”pyrkimyksenä jättää kotikulmat” ja suunnata kohti loputonta uutuutta ja kasvua – niin taloudessa, tieteessä kuin politiikassakin (Latour 2017/2022, 57–65). ”Maasyntyisyys” edellyttää sen tajuamista, että ilmaus ”moderni maailma” on sisäisesti ristiriitainen: joko olemme moderneja, mutta ilman maailmaa, tai elämme maailmassa olematta moderneja (em., 64). Maapallon rajallisuuden tajuaminen on Latourin mukaan aikamme keskeisin poliittinen kysymys, joka ylittää vanhat jaot vasemmistoon ja oikeistoon, joihin keskittyminen on ainoastaan myöhästytänyt ”välttämättömiä mobilisointeja tai neuvotteluita” (em., 87). Vasemmiston ja oikeiston sijaan keskeinen kysymys on Latourin mukaan ”*olemmeko moderneja vai maasyntyisiä?*” (Em., 88) Vastaus kysymykseen ei Latourin mukaan ole riippuvainen vanhoista jakolinjoista. Maan kohtalosta välittävien on ”solmittava liittoja” sellaisten ihmisten kanssa, jotka ”vanhan paikanmäärityksen mukaan” olivat selvästi ”liberaaleja, elleivät suorastaan uusliberaaleja” (em., 83). Toisaalta osin ristiriitaisesti tämän kanssa Latour toteaa myös, että ”uudet konfliktit eivät syrjäytä

vanhoja, vaan terävöittävät niitä” (em., 122). Kuitenkin ensimmäinen perspektiivi – kamppailujen rintamalinjojen radikaali muutos – on Latourilla hallitseva.

Modernisaatio yhdistyy Latourin mukaan ekonomisaatioon eli talouden ja tuotannon ylivaltaan, josta on opittava irtautumaan (Latour 2017/2022, 122). Latourin mukaan tämän ekonomisaation virheen ovat jakaneet sekä vasemmisto että oikeisto. Hän yhdistää ajattelunsa polanyiläiseen kaksoisliikkeeseen, jossa yhteiskunta puolustautuu talouden ylivaltaa vastaan (Latour & Schultz 2022, 15). Latour vetoaa Polanyihin todetessaan, että ”yhteiskunta on aina oikeassa puolustautuessaan hyökkäyksiltä” (Latour 2017/2022, 47). Tässä kohtaa Latour tuo näyttämölle uuden luokan, ”ekologisen luokan”, jonka hän asettaa osaksi pidempää vastarinnan perinnettä:

Yhteiskunta, vedotaksemme vielä kerran Polanyihin, on aina vastustanut ekonomisaatiota. ”Populaareina luokkina” tunnetut ovat aina olleet ensimmäisiä nousemaan vastarintaan [...] sen sijaan, että kyseessä olisi lattekahvia ryystävien yliopisto-opiskelijoiden ongelma, ekologinen luokka yhdistyy ikiaikaiseen vastarinnan kulttuuriin, joka vastustaa kaikkien antropologisten siteiden katkaisemiseen pyrkivän ekonomisaation mielettömyyttä. (Latour & Schultz 2022, 82.)

Ekologinen luokka on Latourin mukaan uudenlainen luokkatoimija, joka muodostuu eri periaattein kuin aiemmin, kun yhteiskuntaluokat vielä hahmoteltiin sen perusteella, ”millainen paikka niillä oli tuotantojärjestelmässä” (Latour 2017/2022, 94). Tätä määrittystä seurannut marxilaisuus on Latourin ja Schultzin mukaan sortunut samaiseen talouskeskeisyyteen kuin modernin kapitalistinen valtavirtakin, perustuen ”ekonomisoituun käsitykseen historiasta” (Latour & Schultz 2022, 22). Niinpä vasta ”Marxista inspiroituneen materialismin tiettyjen piirteiden kritiikki” mahdollistaa ”ekonomisaation vastaisen kamppailun” elvyttämisen (em., 15). Toisaalla Latour on myös katsonut marxilaisten olevan ”modernisteja *par excellence*” (Latour 1991/2006, 201). Modernin kritiikki on siis samalla marxilaisuuden kritiikkiä.

Latour viittaa aivan oikein siihen, että ekokriisin oloissa poliittisen talouden on kiinnitettävä huomionsa myös luonnonprosesseihin. Niinpä ”ekologiseen luokkaan perustuva analyysi säilyy materialistisena, mutta sen täytyy keskittyä muihin ilmiöihin kuin yksinomaan ihmisten tuotantoon ja uusintamiseen” (Latour & Schultz 2022, 13). Ongelmaksi jää, ettei Latour sano ”ekonomisaation” syistä mitään sen tarkempaa, vaan puhuu siitä lähinnä osana yleistä ”modernia”. Toisaalla Latour on määrittänyt modernin sen kautta, että modernissa luonto ja yhteis-

kunta erotetaan toisistaan: ”Modernisaatio teki lopultakin mahdolliseksi erottaa toisistaan ulkoisen luonnon lainalaisuudet ja yhteiskunnan sopimuksenvaraisuudet” (Latour 1991/2006, 207). Kriittisesti voisi huomauttaa, että erottelu *fysisen* ja *nomoksen* välillä on kyllä tätä vanhempi. Oli miten oli, Latourin mukaan moderni ei lopulta kykene tähän täydelliseen erotteluun, vaan synnyttää jatkuvasti ”hybridejä”, joissa luonto ja yhteiskunta kietoutuvat erottamattomasti toisiinsa. Paradoksaalisesti pyrkimys erontekoon luonnon ja yhteiskunnan välillä johtaa siis modernisaatioprosessissa niiden yhä suurempaan yhteen kietoutumiseen. Latour ei kuitenkaan analysoi sitä, *miksi* eronteko on absolutisoitu ajattelun tasolla ”kahdenlaisiksi ontologisesti täysin erilaiseksi alueeksi” (em., 28). Latourin parantamattoman ’moderniksi’ leimaama Marx sen sijaan paikantaa kyseisen eronteon syyn pääomasuhteeseen:

Ei elävän ja toimivan ihmisen *yhteys* niiden luonnollisten epäorgaanisten ehtojen kanssa, joissa hänen aineenvaihduntansa luonnon kanssa tapahtuu, eikä niin ollen luonnon omaksiotto hänen toimestaan tarvitse selittämistä eikä ole [...] historiallinen tulos, vaan näiden inhimillisen olemisen epäorgaanisten ehtojen ja tämän toimivan olemisen *erottaminen* toisistaan, erottaminen, joka on asetettu täydellisesti vasta palkkatyön ja pääoman suhteessa. (Marx 1857–1858/1983, 397.)

Tässä mielessä Marx kirjoittaa, että ”luonnosta tulee ensi kertaa pelkkä kohde ihmisille, puhdas hyötymisen välikappale [...] Niinpä myös teoreettinen tieto luonnonlaeista näyttäytyy vain keinona alistaa luonto ihmisten tarpeille [...] Pääomarepii alas kaikki [...] luonnollisten [...] voimien riistoa estävät rajat.” (Marx 1857–1858/1983, 323.) Marxilla on siis pääoman kasautumisen dynamiikkaan liittyvä selitys sille, että ”luonto” näyttäytyy yhteiskunnalle ulkoisena vapaasti kulutettavissa olevana resurssina, toisin kuin Latourilla, jolla ”modernin” syntysyyt jäävät mysteeriksi. Kuten Jason W. Moore on painottanut, Marxin ekonomiakritiikki implikoi, että ”pääoman kasautumista ei voi ajatella ilman abstraktin yhteiskunnallisen luonnon symbolista käytäntöä” (Moore 2016, 303). Latourille tämä kapitalismiteoreettinen perspektiivi on mahdoton, sillä hän on läpi uransa johdonmukaisesti vastustanut ajatusta kapitalismista tutkimuskohteena. Hänen mukaansa ”kapitalismia ei ole olemassa”, sillä vain ”marginaalinen” osa yhteiskuntatodellisuudesta määrittäytyy sen mukaan (Latour 1984, 194). Niinpä Latourin eksplisiittinen metodologinen neuvo kuuluu: ”Älä keskity kapitalismiin” (Latour 2005, 179). Koska Latourilla ei ole kapitalismianalyysejä, hänen toteamuksensa siitä, että nykyään kohtaamme ”ristiriidan tuotantojärjestelmän ja elonjatkojärjestelmän välillä” (Latour

2017/2022, 122), jää ontoksi, sillä tuotannosta puhutaan tässä ainoastaan ylihistoriallisesti ja abstraktisti.

Samoin kuin moderniin yhdistyvän ekonomisaation ajatus, ekologisen luokan käsite jää Latourilla varsin abstraktiksi. Kyseessä on vastakkainasettelu modernisaatioon uskovien ja omaa elinpiiriään puolustavien välillä (Latour & Schultz 2022, 29), mutta vastakkainasettelua ei ankkuroida yhteiskunnallisiin rakenteisiin tai intresseihin. Latour toteaa ainoastaan, että ekologisen luokan on käytävä kahden rintaman sotaa sekä moderneja rajattoman globalisaation kannattajia että antimoderneja paikallisuuden nimiin vannovia vastaan, ja pyrittävä täten ”vakuutamaan vanhojen luokkien muut sektorit muodostamaan liittolaisuus sen kanssa pyrkimyksessä löytää muita tapoja edistää intressejään” (em., 28). Mitään konkreettista Latour ei sano siitä, mitä ”vanhojen luokkien” intressit ovat ja mistä sektoreista tai luokkafraktioista tarkalleen ottaen on kyse. Hän kuitenkin korostaa ekologisen luokan olevan potentiaalisesti enemmistönä, sillä suuren enemmistön intresseissä on puolustaa planeetan elinkelpoisuutta. Latour nostaa esiin keskenään varsin erilaisten ryhmien kuten alkuperäiskansojen, tieteilijöiden, nuorten ja uskovaisten merkityksen, mutta lisää sitten, että ”kasvavaan listaan pitäisi lisätä kaikki aktivistit, militantit, hyväntahtoiset ihmiset, tavalliset kansalaiset, maanviljelijät, puutarhurit, teollisuudenharjoittajat, sijoittajat, löytöretkeilijät sanan jossakin merkityksessä”, jotka kaikki voivat tuntea olevansa osa ”muodostumassa olevaa luokkaa” (em., 51). Viimeistään tämä lista osoittaa, ettei Latourin teoksessa sanalla ”luokka” ole minkäänlaista teoreettista statusta, vaan kyseessä on pelkkä slogan. Ekologiseen luokkaan kuuluvat ilmeisesti kaikki, jotka välittävät maapallon suojelemisesta ja ekologisen katastrofin hillitsemisestä.

Toimijaverkkoteoria ja kysymys rakenteista

Latourin epäanalyttisyys liittyy hänen nihkeään suhtautumiseensa rakennesosiologiaan ja rakenteelliseen selittämiseen. Latour kritisoi läpi tuotantonsa tällaisia selitysmalleja siitä, että ne ajautuvat vain ”kliseiden toistamiseen” (Latour 2005, 130), mikä on hänen mukaansa syy sosiologian ”tylsyydelle” (em., 125). Toimijaverkkoteorian näkökulmasta kuvauksia, joissa ”muutama globaali syy aiheuttaa joukoittain seurauksia”, on syytä pitää ”heikkoina ja voimattomina” (em., 131). Latour kutsuu tällaisia perimmäisiä kausaalisia syitä etsiviä selityksiä ”sosiaalisiksi selittämiseksi” ja niihin turvautuvaa sosiologiaa ”sosiaalisen sosiologiaksi”. Hänen mukaansa tällaisen sosiologian keskeinen ongelma on sen abstraktius ja liika yleistäminen:

Kun sosiaalisen sosiologit lausuvat sanoja kuten ”yhteiskunta”, ”valta”, ”rakenne” ja ”konteksti”, he hyppäävät usein suoraan yhdistämään valtavia kokoelmia elämää ja historiaa. He kiiruhtavat mobilisoimaan gigantisia voimia, tunnistamaan dramaattisia säännönmukaisuuksia, jotka syntyvät hämmäntävistä interaktioista. He näkevät kaikkialla kulloinkin tutkittavassa yhä vain esimerkkejä hyvin tunnetuista tyypeistä, ja kiiruhtavat paljastamaan kulissien takana naruista veteleviä pimeitä voimia. (Latour 2005, 22.)

Tällöin Latourin mukaan ”syyt’ uhkaavat saada aikaan niiden ilmiöiden, joita niiden piti selittää, täyden katoamisen” (Latour 2005, 100). Ilmiöiden spesifisyys katoaa, kun puhutaan rakenteesta: ”rakenne on todella voimakas, mutta samaan aikaan liian kaukainen ja heikko, että sillä olisi mitään vaikutusta”, se on ”*liian abstrakti* tehdäkseen mitään” (em., 168). Latour korostaa empiirisen kuvauksen ja asioiden välisten suhteiden, niin sanottujen *toimijaverkkojen*, jäljittämisen tärkeyttä teoreettisten abstraktioiden sijaan. Latourin mukaan tutkimuskohteiden väliset yhteydet pitäisi löytää ”suuremman määrän kuvauksia myötä, ei vapaamatkustamalla yhtäkkiä kaikenkattavien entiteettien, kuten yhteiskunnan, kapitalismin, imperiumin, normien, kenttien ja niin edelleen lävitse” (em., 137). Jokainen varmasti tunnistaa, että Latourin kritisoiman kaltaista abstraktia rakennesosiologiaa on tehty kosolti, mihin nähden vaatimus empiriasta on oikeutettu. Latourin mukaan rakennesosiologia on aiemmin ollut ”tuottavaa ja varmaankin välttämätöntä”, mutta se ei enää ole sitä (em., 1). Tarvitaan jotakin muuta kuin yleistyksiä.

Latourin mukaan on niin, että ”sosiaalisen itsensä luonne on olla spesifi”, minkä vuoksi ”toisin kuin skolastinen sananlasku väittää, tiedettä on olemassa vain partikulaarisesta” (Latour 2005, 137). Latour siis toisin sanoen eksplisiittisesti kieltää teoreettisten yleistyksien mahdollisuuden. Niiden sijaan sosiaalitieteen pitäisi kyetä ”kirjaamaan eroja, sisäistämään moninaisuutta ja tulla luoduksi uudelleen jokaisen uuden tapauksen kohdalla” (em., 121). Tämä herättää kysymyksiä, mitä tulee sosiaalitieteiden kumulatiivisuuden mahdollisuuteen. Latourin mukaan rakenteesta voidaan puhua korkeintaan vain eräänlaisen ”pikakirjoituksen” mielessä: ”Rakenne’ on yksinkertaisesti vain toimijaverkko, josta on vain vähän tietoa tai jonka osanottajat ovat niin hiljaisia, ettei uutta tietoa tarvita” (em., 202). Rakenteesta puhuminen siis tarkoittaa, ettei toimijoiden välistä verkostoa ole empiirisesti jäljitetty – eli varsinaista tutkimusta ei ole edes aloitettu, vaan se on korvattu ennakkooletuksilla ja abstraktioilla. Latourin lähestymistavan seurauksista on hyvä esimerkki jo se yllä merkille pantu tosiasia, että Latour vastustaa puhetta kapita-

lismista. Sen sijaan hän vaatii keskittymistä kulloinkin spesifeihin toimijaverkkoihin, jolloin ”salamyhkäinen rakenne korvautuu täysin näkyvillä olevilla ja empiirisesti jäljitettävissä olevilla sijainneilla” (em., 179). Sen sijaan, että keskittyisimme kapitalismin piilevään rakenteeseen, on siis syytä keskittyä keskeisiin, moniaalle suhteissa oleviin toimijoihin ja jäljittää empiirisesti näitä niiden suhteita muihin toimijoihin – sekä inhimillisiin että ei-inhimillisiin. Tällöin vältämme kiirehtimisen ja abstraktioihin turvautumisen. Seuraava pitkäkö sitaatti kuvaa hyvin Latourin asennetta, eli erittäin tiukkaa aineistolähtöisyyttä:

Esimerkiksi kapitalismi saattaa olla olio, jota on mahdoton jäljittää [...] Sen sijaan Wall Streetin kauppahuone yhdistyy ”koko maailmaan” pienempien mutta salamannopeiden kanavien kautta, jotka kuljettavat miljoonia informaatiobittejä sekunnissa, jotka pörssikauppoja käyvät sitten omaksuvat, ja jotka Bloombergin tai Reutersin kaikki transaktiot rekisteröivät televisionäytöt sitten näyttävät takaisin samaan kauppahuoneeseen, samalla kun nämä tiedot lähetetään ”koko (keskinäisyhteudessa olevaan) maailmaan”. Kun huomioimme nämä kanavat ja yhteydet, on tehtävä valinta kahden tutkimustavan välillä: joko yhä uskomme, että kapitalismi toimii salamyhkäisesti kaikkien maailman kauppatoimien ”perustana”, ja hyppäämme täten tietyn yrityksen pörssiaron paikallisesta arvioimisesta sen ”kontekstiin”, vaihtaan näin vaihdetta isompaan ja lentäen stratosfääriin pohdintoihin sen sijaan että jatkaisimme kulkua jalan. Tai sitten voimme jatkaa jalkatyötä ja tutkia paikkoja kuten Wall Streetin kauppahuone, ilman, että vaihdamme kulkupeliä, ja katsomme, mihin tämä päätös meidät vie. (Latour 2005, 179.)

Ongelmaksi jää, että vaikka kuinka seurailisimme tämän yhden kauppahuoneen yhteyksiä, tämä ei vie meitä niihin yleiskäsitteisiin, jotka kuvaavat kapitalististen finanssimarkkinoiden yleisiä piirteitä ja niitä yleisiä mekanismeja, jotka synnyttävät nämä piirteet. Niistä kiinni saadaksemme empiirinen jäljitys ja kuvaus on toki tärkeää, mutta jossain kohtaa on tehtävä yleistyksiä ja puhuttava kapitalistisen talouden rakenteesta, sillä kuten Haila huomauttaa, ”jossakin kohden käsitteelliset välineet nousevat väistämättä korkeammalle abstraktion tasolle kuin mihin aineisto kantaa” (Haila 2023, 102). Kuten Dave Elder-Vass (2008, 466) on toimijaverkkoteorian kritiikissään todennut, empiiristen yhteyksien seuraaminen on tietysti tärkeää, jotta ”tunnistaisimme mekanismit, joihin yhteiskunnalliset rakenteet perustuvat”, mutta tällöin ”jäljitämme yhteyksiä *selittääksemme rakenteen*, emme *selittääksemme sitä pois*.” Rakenne on toki teoreettinen abstraktio, jota emme sellaisenaan voi havaita, mutta abstraktiot ovat nähdäkseni sosiaalitieteelle välttämät-

tömiä. Kuten Marx kirjoittaa, ”taloudellisia muotoja eriteltäessä ei sitä paitsi voida käyttää mikroskooppia eikä kemiallisia reagensseja. Abstraktiokyvyn täytyy korvata ne molemmat.” (Marx 1867/2013, 16.) Kuinka vaikkapa pääomasuhteen tai kapitalistisen kasvupakon kaltaiset rakenteelliset ilmiöt olisivat tavoitettavissa vain partikulaarisia toimijaverkkoja seurailemalla? Latourin pakkomielle empiriaan ja partikulaariseen johtaa helposti siihen, että metsää ei nähdä puilta: vaikka kuinka jäljittäisimme yksittäisten puiden suhteita toisiinsa, emme koskaan tavoita metsää. Tämä eksplisiittinen pitäytyminen partikulaarisen tarkastelussa selittänee, miksei Latour kykene esittämään varsinaista luokkateoriaa, saati teoriaa siitä, miten valitseva tuotantotapa on yhteydessä ekokatastrofiin.

Tieteestä ja toimijuudesta

Ekologisen luokan ja ekonomisaation/modernisaation käsitteitä hedelmällisempiä ovat Latourin huomiot tieteen luonteesta. Hän kritisoi tapaa nähdä luonnontieteet yhtenä monoliittina, jolloin ne näyttäytyvät kaukaisina, vieraina ja ihmiselosta erillisinä. Latourin mukaan fysiikan ja tähtitieteen nostaminen luonnontieteiden paradigmatoksi on johtanut siihen, että ”maailmankaikkeudesta käsin muodostettu visio (*the view from nowhere*) muuttuu uudeksi arkiajatteluksi, johon liitetään pysyvästi sellaisia määreitä kuin ’rationaalinen’ ja jopa ’tieteellinen’” (Latour 2017/2022, 100). Tällöin unohtuu, että suuri osa luonnontieteestä käsittelee nimenomaan maapalloa, jolla elämme, ja koskettaa täten ihmiseloa välittömästi eikä ole erotettavissa arkipäiväisistä ”subjektiivisista” ilmiöistä kuten tunteista tai politiikasta. Latour kirjoittaa: ”Harva ryhtyisi kampanjoimaan mustia aukkoja tai maan magneettikentän kääntymistä koskevan vaihtoehdoisen käsityksen puolesta, mutta kokemuksesta tiedämme, että suppeakin maaperää, rokotteita, kastematoja, karhuja, susia, välittäjäaineita, sieniä, veden kiertokulkua tai ilman koostumusta koskeva tutkimus päättyy saman tien keskelle tulkintojen taistelua” (em., 112). Tässä yhteydessä Latour vetoaa toimijuuskäsitykseensä ja katsoo itse ”Maan” osallistuvan näihin tulkintakamppailuihin. Toisin kuin kaukaiset tähdet, maapallo ei Latourin mukaan ole meihin nähden passiivinen. Aiemmin oli ”mahdollista jatkaa maaperän valtaamista, käyttöä ja väärinkäyttöä tuomion profeteoista huolimatta, koska maaperä itse pysytteli kutakuinkin hiljaa” (em., 49), mutta nyt ”Maa on lakannut ottamasta iskuja vastaan ja iskee takaisin yhä vain kovemmin” (em., 52). Tällä Latour viitanee siihen, että nykyoloissa saamme toimiimme välitöntä palautetta luonnonprosesseilta, toisin kuin kaukaisilta tähdiltä, jotka eivät oikeassa tai väärässä olemisestamme välitä. Tästä seuraa, että on lopetettava puhe yhdestä homogeenisestä luonnosta:

”Luonnon politiikassa” ei päästä yhtään eteenpäin niin kauan kuin samalla termillä tarkoitetaan esimerkiksi maamagnetismin tutkimusta, tähän mennessä löydettyjen 3500 eksoplaneetan luokitusta, gravitaatioaaltojen havaitsemista, kastematojen roolia maaperän ilmastoinnissa, Pyreneiden lammaspaimenten vastausta alueen karhukannan elvytykseen tai suolistobakteerien reaktiota viime mässäilyymme. Tuollainen luonto on varsinainen romuhuone. (Latour 2017/2022, 106.)

Latourin (2017/2022, 108–110) tapa kutsua toimijoiksi ei-elollisia olentoja, yllä lainatussa tapauksessa myös itse maapalloa (jonka yhteydessä Latour viittaa James Lovelockin Gaia-hypoteesiin), on herättänyt närää. Ajatusta on usein kritisoitu mystisistiseksi ja analyttisesti epätarkaksi (esim. Malm 2018). Latourin toimijaverkkoteorian perusajatus on, että ”mikä tahansa asia, joka vaikuttaa johonkin asiintilaan muuttamalla sitä, on toimija” (Latour 2005, 71). Latourin perusoi-vallus on, että monesti ei-inhimilliset asiat ovat äärimmäisen tärkeitä sosiaalisen muodostumiselle, ja siksi ne on eksplisiittisesti otettava mukaan osaksi tutkimusta. Toisaalta Latouria voi kritisoida toimijan ja toimijuuden käsitteiden merkityksen muuttamisesta: eihän toimijuus suinkaan ole sama asia kuin se, että jollakin asialla on kausaalista vaikutusta. Toinen puoli Latourin ei-inhimillisen korostamisessa on, että ihmiset eivät suinkaan täysin kontrolloi ”ei-inhimillistä”, kuten myös ilmastonmuutoksen kohdalla on selvää. Joka tapauksessa materiaalisuuden korostusta voidaan pitää heuristisesti hyödyllisenä: yhteiskuntaa ei ole mitään syytä redusoida ihmisten välisiin suhteisiin ja vuorovaikutukseen. Myös esimerkiksi infrastruktuuri, energiavarannot ja internet ovat osa sosiaalista todellisuutta.

On totta, että Latourin kieli on paikoin problemaattisella tavalla antropomorfista, kuten ajatuksessa ”takaisin lyövästä” Maasta. Joka tapauksessa teoksessaan *Matkalla Maahan* Latour korostaa vahvasti, ettei hän suinkaan väitä ”ei-inhimillisten” toimijoiden olevan toimijoita samassa merkityksessä kuin ihmisten: ”Tuotantojärjestelmässä olevista ihmiset ovat ainoat, jotka voivat nousta kapinaan – joskin aina liian myöhään. Elonjatkojärjestelmässä myös *monilta muilta* voidaan kuulla *protesteja* – jo ennen katastrofeja.” (Latour 2017/2022, 121) Ainoastaan ihmiset voivat mobilisoidua poliittisesti ja muuttaa tilannetta tavoitteellisesti. Keskeistä ei tällöin ole Latourin mukaan ihmisen merkityksen kyseenalaistaminen, vaan päinvastoin, keskeistä on opetella ymmärtämään ihmisyyt ja ihmisen intressit uudella tavalla:

Tietenkään ei ole olemassa muunlaista politiikkaa kuin ihmisten politiikka heidän omaksi eduksensa. Kysymys ei ole koskaan ollut tästä. Sen sijaan kysymys on aina ollut *tämän inhimillisen muodosta ja koostumuksesta*. Uusi ilmastojärjestys ei suinkaan kyseenalaista ihmisen keskeistä asemaa, vaan ihmisen koostumuksen. Ja jos näitä muutetaan, myös ihmisen *intressien* määritelmä muuttuu. (Latour 2017/2022, 118.)

On kiinnostavaa panna merkille, että Latourin korostama ”ei-inhimillinen” on keskeisessä roolissa myös Marxin käsityksessä inhimillisestä toimijuudesta:

Ihmisen universaalius ilmenee käytännössä juuri siinä universaaliudessa, joka tekee koko luonnon hänen epäorganiseksi ruumiikseen. Näin käy sekä sikäli kuin luonto on ensiksi ihmisen välitön elämisen väline että sikäli kuin se toiseksi on hänen elämäntoimintansa materiaa, sen kohde ja työkalu. Luonto on ihmisen epäorganinen ruumis, nimittäin se osa luontoa, joka ei itse ole ihmisruumista. Se että ihminen elää luonnosta, merkitsee että luonto on hänen ruumiinsa, jonka kanssa hänen on pysyttävä jatkuvassa prosessissa, jotta hän ei kuolisi. Se että ihmisen ruumiillinen ja henkinen elämä ovat erottamattomassa yhteydessä luontoon, merkitsee ainoastaan sitä, että luonto on yhteydessä itseensä, sillä ihminen on osa luontoa.” (Marx 1844/1968, 515–516.)

Marx ja Latour ovat siis samaa mieltä siitä, ettei ihmisen toimijuutta voi analysoida irrallaan ei-inhimillisestä (vrt. Ekola 2023, 56–81). Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että ei-elollisten asioiden kutsuminen toimijoiksi olisi teoreettisesti oikeutettua. Toimijan käsitteen venyttäminen tekee siitä nimittäin analyttisesti epäselvän: yleisesti toimijuuden ajatellaan edellyttävän esimerkiksi intentionaalisuutta, ei pelkkää kausaalista vaikuttavuutta. On silti selvää, että Latour ei halua kieltää inhimillisen toiminnan erityislaatuja. Täten toimijuuden käsitteeseen liittyvät ongelmat eivät kumoa hänen laajempaa oivallustaan. On myös huomioitava, että Latour itse eksplisiittisesti tekee irtioton ”ihmisen jälkeisyyden ideologiasta (*post-human ideology*)” (Latour 2005, 208).

Kuvailun rajat

Mitä Latourin mukaan sitten on tehtävä, jotta maapallon ja elämän kohtalo saadaan pelastettua ”pimittävien eliittien” käsistä, jotka haluavat ”ekonomisoida” kaiken? Mitä ”ekologisen luokan” on tehtävä voittaakseen taistelunsa? Kuinka

”maasyntyisyys” voisi päihittää modernin? Latourin kuvailuintoa tuntevalle vastaus ei ole yllättävä. ”Ekonomisaation vallasta vapautuminen” edellyttää Latourin (2017/2022, 122) mukaan empiiristä havainnointia. On ”lähdeittävä alhaalta ylös kyselytutkimuksen avulla” (em., 128). Latour kirjoittaa:

Mitä pitää tehdä? *Ensin on kuvailtava*. Kuinka voisimme toimia poliittisesti, ellemmme olisi inventoineet, selvittäneet, laskeneet senttimetri senttimetriltä, elollinen elolliselta ja henki hengeltä, mistä kaikesta Maasyntyisyys meille koostuu? Lausuisimme ehkä fiksuja mielipiteitä tai puolustaisimme kunnioitettavia arvoja, mutta poliittiset affektimme kolisisivat tyhjinä. Kaikki sellainen politiikka, jossa ei ehdoteta uutta ryhtymistä näkymättömiksi tulleiden elinpiirien kuvailuun, olisi epärehellistä. Ei ole röyhkeämpää poliittista valhetta kuin jonkinlaisen ohjelman ehdottaminen. (Latour 2017/2022, 127.)

Teoksen *Matkalla Maahan* lopussa Latour (2017/2022, 134) nostaa Euroopan unionin keskeiseksi poliittiseksi toimijaksi, mutta ei sano mitään konkreettista sen poliittisista voimasuhteista tai institutionaalisesta rakenteesta. Teoksessa *On the Emergence of the Ecological Class* Latour ja Schultz toteavat ekologisen kysymyksen ”muuttavan täydellisesti vihollisten ja liittolaisten kartografian” (Latour & Schultz 2022, 83). Ongelma on kuitenkin, että Latour ei tarjoa tästä kartografiasta juuri minkäänlaista analyysiä. Hän ei kykene käsitteistöllään analysoimaan pääoman kasautumispakon kaltaisia mekanismeja, saati käsittelemään erilaisten luokkafraktioiden välisiä suhteita. Ilman tällaista rakenteellista analyysiä ainoaksi vaihtoehdoksi jää loputon kuvailu. Rakennesosiologian näkökulmasta Latourin syytös perinteistä sosiologiaa kohtaan voidaan kääntää päinvastoin: ehkäpä toimijaverkkoteorian kaltainen provokaatio oli ”tuottavaa ja varmaankin välttämätöntä” (Latour 2005, 1) aiemmin, mutta enää se ei sitä ole.

Nähdäkseni aikamme ongelmista otteen saaminen vaatii rakenneteoretisointia, joka puolestaan edellyttää Latourin toimijaverkkoteorian nominalistisen empirismin ylittämistä. Mikäli sosiologia haluaa olla muutakin kuin pelkkää loputonta partikulaaristen toimijaverkkojen kuvausta, yhteiskuntatieteilijöiden on uskallettava luottaa kykyynsä teoretisoida ja yleistää. Tästä näkökulmasta Latourin myöhäiset teokset sekä tarjoavat kosolti kiinnostavia yksittäisiä huomioita että osoittavat Latourin hyperempiristisen projektin rajat. Alyssa Battistoni (2023) on todennut, että ”käytettyään vuosikymmeniä yhteiskuntatieteellisen ajattelun arvostetuimpien perinteiden haastamiseen”, Latour näyttää olleen ”kyvytön myöntämään, missä nämä olivat olleet oikeassa”. Latour itse päättyy lopulta puhumaan ”pimittävästä eliiteistä”, eikä sen sijaan puhu juuri mitään kapitalismin rakenteis-

ta. Tämä osoittaa hänen käsitteellisen avuttomuutensa rakenteellisten kysymysten edessä. Tarvitaan siis myös tiedettä yleisestä. Kuten vanha sanonta, joka pätee myös Latourin ja rakenneteorian suhteeseen, kuuluu: minkä taakseen jättää, sen edestään löytää.

DOI – <https://doi.org/10.55294/tk.128609>

Tutkimus & kritiikki on lisensoitu Creative Commons Nimeä-EiKaupallinen-EiMuutoksia 4.0 Kansainvälinen -lisenssillä.

LÄHTEET

- BATTISTONI, ALYSSA (2023). Latour's Metamorphosis. *New Left Review, Sidecar Blog*. Noudettu 2.4.2023 osoitteesta <https://newleftreview.org/sidecar/posts/latours-metamorphosis>.
- ELDER-VASS, DAVE (2008). Searching for realism, structure and agency in Actor Network Theory. *British Journal of Sociology*, 59(3), 455–473. <https://doi.org/10.1111/j.1468-4446.2008.00203.x>
- EKOLA, AKSELI (2023). *Kohhti uutta historiallista materialismia. Karl Marx, Bruno Latour ja uus-materialismi luonnon ja yhteiskunnan välissä*. Pro gradu -tutkielma, Jyväskylän yliopisto. <https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/86051>
- HAILA, YRJÖ (2023). Bruno Latour (1947–2022). Pluralistinen metodologi-metafyysikko kohtaa Gaian. *niin & näin*, 1/2023, 100–103.
- LATOUR, BRUNO (1984). *Les Microbes: querre et paix. Suivi de Irréductions*. Pariisi: Editions A. M. Métailié.
- LATOUR, BRUNO (1991/2006). *Emme ole koskaan olleet moderneja*. Suom. Risto Suikkanen. Tampere: Vastapaino.
- LATOUR, BRUNO (2004). Why Has Critique Run out of Steam? From Matters of Fact to Matters of Concern. *Critical Inquiry*, 30(2), 225–248. <https://doi.org/10.1086/421123>.
- LATOUR, BRUNO (2005). *Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- LATOUR, BRUNO (2010). An Attempt at a “Compositionist Manifesto”. *New Literary History*, 41(3), 471–490.
- LATOUR, BRUNO (2017/2022). *Matkalla Maahan. Poliitiikka ja uusi ilmastojärjestys*. Suom. Päivi Malinen. Tampere: Vastapaino.
- LATOUR, BRUNO & SCHULTZ, NIKOLAJ (2022). *On the Emergence of an Ecological Class. A Memo*. Engl. Julie Rose. Lontoo: Polity.
- MALM, ANDREAS (2018). *The Progress of This Storm. Nature and Society in a Warming World*. Lontoo: Verso.
- MALM, ANDREAS & THE ZETKIN COLLECTIVE (2021). *White Skin, Black Fuel. On the Danger of Fossil Fascism*. Lontoo: Verso.

- MARX, KARL (1844/1968). Ökonomisch-philosophische Manuskripte aus dem Jahr 1844. *MEW 40. Schriften bis 1844 erster Teil*, 465–590. Berlin: Dietz.
- MARX, KARL (1857–1858/1983). *Ökonomische Manuskripte 1857/1858. MEW 42*. Berlin: Dietz.
- MARX, KARL (1867/2013). *Pääoma. Poliittisen taloustieteen arvostelua. I. osa. Pääoman tuotantoprosessi*. Suom. O. V. Louhivuori, Mauri Ryömä & Tuure Lehén. [Helsinki]: TA-tieto.
- MOORE, JASON W. (2016). *Capitalism in the Web of Life. Ecology and the Accumulation of Capital*. Lontoo: Verso.

Vaihtoehtoja kasvulle ja fossiilikapitalismille

Katsaus degrowth-keskusteluun

SANTERI SORSA

Ilmastonmuutos ja ekokriisi(t) ovat aikamme suurimmat haasteet. Uutiset, tieteelliset artikkelit, asiantuntijahaastattelut, internet-meemit ja lukuisat muut tiedonvälityksen muodot jakavat tietoa ja näkemyksiä ilmastonmuutoksen tuomasta vääjäämättömästä tuhosta. Toisaalta IPCC:n (2023) tuore raportti kertoi, ettei toivoa kuitenkaan ole syytä heittää kokonaan metsään – ainakaan 1,5 celsiusasteen rajoissa pidettävän ilmaston lämpenemisen suhteen. Tässä katsausartikkelissa tarkastelen kolmea paljon keskustelua herättänyttä teosta, jotka kaikki tunnustavat tilanteen vakavuuden, mutta pyrkivät tarjoamaan polkuja kohti siedettävää tulevaisuutta. Käsittelen ensiksi Matthew T. Huberin teosta *Climate Change as Class War* (2022), joka ehdottaa ilmastonmuutoksen torjumisen ja kurssin kääntämisen keinoksi fossiilikapitalismin selättämistä luokkataistelun voimin. Tämän jälkeen käsittelen kahta degrowthia, eli nykymuotoisen kvantitatiivisen talouskasvun loppua, esittelevää teosta: Jason Hickelin kirjaa *Less is More* (2020) sekä Matthias Schmelzerin, Andrea Vetterin ja Aaron Vansintjanin kirjaa *The Future is Degrowth: A Guide to a World Beyond Capitalism* (2022). Kaikki kolme teosta edustavat kapitalismille ja nykyiselle fossiilisia polttoaineita ylikuluttavalle tuotantotavalle vaihtoehtoisia näkemyksiä ja politiikkasuosituksia, mutta niiden välillä on niin strategisia kuin teoreettisiakin eroja. Keskeinen erottava tekijä liittyy väittelyyn degrowth-liikkeen (ks. Butler 2021) ja joidenkin ekososialistien välillä (ks. Schwartzman

2021).¹ Karkeasti sanottuna ensimmäisen tavoitteena on kyseenalaistaa kapitalistinen talouskasvun imperatiivi ja samalla luoda tasa-arvoisempi yhteiskunta ilman talouskasvua. Jälkimmäisten tavoitteena on puolestaan haastaa fossiilikapitalismi ja luoda tasa-arvoisempi yhteiskunta siirtymällä kohti uusiutuviin energianlähteisiin perustuvaa sähköistettyä yhteiskuntaa.

Climate Change as Class War (2022)

Huberin teoksen viitekehys on marxilainen käsitteistö ja erityisesti luokka-analyysi, jonka avulla hän hahmottelee alhaalta ylöspäin nousevaa, *työväenluokkaista* interventiota kapitalistiluokan pyörittämään ja fossiilisilla polttoaineilla käyvään kapitalistiseen tuotantotapaan. Teoksen vahvuuksia ovat pyrkimys analysoida ilmastolle haitallisia fossiilitalouden suhteita, joita hallitsee pieni taloudellinen eliitti, sekä pyrkimys tuottaa strategioita populaarin työväenluokkaisen liikkeen tarpeisiin. Kirjan heikkoutena on puolestaan lopulta auttamattoman kapea näkökulma ekokriisiin sekä lisäksi epämääräiset ”viholliskuvat”. Työväen- ja kapitalistiluokan lisäksi Huber määrittelee keskiluokkaisen asiantuntijaluokan (Professional Middle Class, PMC), johon muun muassa degrowthin edustajat sekä Greta Thurnberg ja koululaislakot luetaan (Huber 2022, 222). Käsittelemistäni kolmesta teoksesta Huberin kirja käykin selkeimmin polemiikkiin muita suuntauksia vastaan. Puran seuraavaksi kirjan keskeisiä argumentteja ja suhteutan niitä laajempaan keskusteluun.

Kirja on jaettu johdannon ja loppupäätelmien lisäksi kolmeen osaan, joissa käydään läpi mainitsemani kolme keskeistä luokkaa. Huberin luokka-analyysin lähtökohta on ”ortodoksinen” marxilainen luokka-analyysi, jossa luokkia on kaksi, työtätekevä ja omistava luokka. Huber kuitenkin tunnustaa luokan määrittelyyn olevan todellisuudessa monimutkaista, minkä vuoksi joskus on tarpeen käyttää myös muita määrittelyjä sisältävää ”sosiaaliluokan” käsitettä. Ilmastonmuutoksen kohdalla Huber ottaa silti lähtökohdakseen ”materiaalisen” ja ”objektiivisen” luokkajaon. Tätä hän perustelee sillä, että ilmastonmuutoksessa on pohjimmiltaan kyse hiilidioksidin määrästä ilmakehässä, jossa hänen mukaansa kulttuurilla ja maulla on vain vähän merkitystä (Huber 2022, 21). Huberin luokkateorian kova ydin muistuttaa eittämättä vanhaa perusta-päällysrakenne-problematiikkaa, jossa

1 On huomioitava, että ekososialismi on laaja termi ja liike, jonka alle mahtuu monia toimijoita, joista osa puolestaan jakaa ajatuksia degrowth-liikkeen kanssa (ks. esim. D’Alisa 2021; Murphy & Spear 2022). Huber (2022) on itse toisaalla käyttänyt termiä ”sosialistinen ekomodernismi” oman positionsa määrittämisessä.

objektiivisten taloudellisten suhteiden kova ydin on pohja, jonka päälle kulttuuri ja muut ”tietoisuustason” ilmiöt rakentuvat.

Teoksen ensimmäinen osa keskittyy kapitalistiluokan ja talouden analyysiin. Siinä missä liberaalit niin vasemmalla kuin oikeallakin ovat kuvanneet päästöjä markkinahäiriönä (*market failure*), Huberin analyysin keskiössä on Marxin lisäarvoteoria (R-T-R'). Näin huomio siirtyy pois hinnoittelusta ja täten vaihdon piiristä kohti tuotannon valtarakenteita, joiden ravistelu on Huberin mukaan välttämätöntä pysyvän muutoksen aikaansaamiseksi. Valtarakenteiden analyysi ja niihin kiinnittyminen ovatkin teoksen vahvimpia puolia. Huber jakaa tämän näkökulman kritisoimiensa Hickelin (2020) ja Jason W. Mooren (2015) kanssa. Molemmat argumentoivat kapitalismin nojaavan rakenteellisesti halpaan fossiilienergiaan, mikä osoittaa, ettei kyse ole pelkistä markkinahäiriöistä, jotka voisi korjata uudenalaisella hinnoittelulla. Moorea Huber kuitenkin kritisoi siitä, että tämä unohtaa suhteellisen lisäarvon, joka marxilaisessa teoriassa tarkoittaa lyhyesti lisäarvoa, joka on tuotettu kasvattamalla työn tuottavuutta. Samalla työntekijöiden osuus pienee koneistumisen ja automaation myötä.

Huberin mukaan pääsemme käsiksi ilmastonmuutoksen juurisyihin, kun tunnistamme kapitalistiluokan intressit ja tuotantosuhteisiin perustuvan luokkaristiriidan materiaalisien perustan. Juuri suhteellisen lisäarvon käsitteen avulla juurisyitä saadaan selville: kapitalistin (rakenteellinen ja objektiivinen) intressi on tehostaa työprosessia teknologian avulla eli toisin sanoen vähentää työntekijän osuutta prosessissa. Ilmaston kannalta ongelma piilee siinä, että tehostamisen edellytyksenä ovat tähän asti olleet fossiiliset polttoaineet. Huber käyttää lannoitteita esimerkkinä tästä. Siinä missä degrowthkirjallisuudessa kapitalismin keskeiseksi imperatiiviksi ja ympäristön kannalta suurimmaksi ongelmaksi nousee talouskasvu, Huberille keskiössä on lisäarvon tuotanto. Sen sijaan kasvu sinänsä ei ole hänelle ongelma. Ongelmat ovat hänen mukaansa tuotannon materiaalisissa käytännöissä, taloudellisissa suhteissa sekä fossiilisissa polttoaineissa. Huber peräänkuuluttaa läpi kirjan, että ratkaisu on tuotantosuhteiden muutos sekä yhteiskunnan sähköistäminen.

Kapitalismin liberaali kritiikki, joka ei ota huomioon marxilaista lisäarvoteoriaa ja tuotantosuhteita, jää Huberin mukaan pinnalliseksi: ”Työväenluokan voima ei ole moraalinen, se on rakenteellinen” (Huber 2022, 76). Pinnalliseen tarkasteluun kohdistuva kritiikki on osittain paikallaan. Huber on oikeassa siinä, että liberaali kritiikki johtaa usein moralismiin ja individualistiseen kulutusvalintojen korostamiseen ja jättää kapitalismin mekanismit vaille tarkastelua ja kritiikkiä. Huber kuitenkin syyllystyy monessa kohdin varsin kapeaan kapitalismin tarkasteluun. Lisäksi hänen reduktiivinen luokka-analyysinsä jättää laajempia ristiriitoja käsittelemättä. Palaan vielä myöhemmin näihin teoksen ongelmakohtiin.

Kirjan toinen osa koskee toista keskeistä luokkaa Professional Middle Classia (PMC) eli keskiluokkaista asiantuntijaluokkaa. Kirjoittaja hyödyntää luokan määrittelyssä muun muassa Erik Olin Wrightin luokkateoriaa. Vaikka Huber myöntää, ettei PMC osu ”objektiiviseen” luokkakuvaukseen, hän pitää sitä historiallisesti kehittyneenä luokkana, joka sijoittuu kapitalisti- ja työväenluokan väliin. PMC kehittyi Yhdysvalloissa toisen maailmasodan jälkeen kapitalismin kehityksen ja erikoistuvan työnjaon seurauksena (Huber 2022, 123). Vaikka tämä asiantuntijaryhmä on palkkasuhteessa eikä omista tuotantovälineitä, toisin kuin kapitalistiluokka, sen asema eroaa työväenluokasta ennen kaikkea siinä, että keskiluokkaisella asiantuntijaluokalla on työssään enemmän autonomiaa. Huber jakaa analyysissään asiantuntijoita eri lokeroihin, kuten esimerkiksi tieteilijöihin, hallinnon asiantuntijoihin ja ”antisysteemiradikaaleihin” (emt., 124). Huberin kritiikin kärki PMC:tä kohtaan on sen poliittinen kyvyttömyys asettua työväenluokan taakse, johon hän laskee kuuluvaksi valtaosan Yhdysvaltojen väestöstä. Asiantuntijaluokalle tyypillisen tiedettä ja asiantuntijuutta korostavan diskurssin ongelma on Huberin mukaan politiikan ja voimasuhteiden merkityksen kadottaminen: mikäli ilmastonmuutos on pelkkä tieteellis-tekninen kuriositeetti, joka ratkaistaan parhaalla tiedolla, fossiilikapitalismia ylläpitävät tahot jäävät hämärän peittoon. Kirjassa annetaan esimerkkinä tästä fossiiliyhtiöiden poliittinen lobbaus ja ilmastonmuutosdenialismi, jotka tuovat poliittisen kamppailun tieteellisen ja taloudellisen keskustelun ytimeen. Näin poliittiset valtasuhteet tosi asiassa läpäisevät sekä tieteellisen että taloudellisen diskurssin. Huber ei halua vähätellä tiedon ja asiantuntijuuden roolia (kuuluhan hän toki itsekkin PMC:hen), muttei näe asiantuntijoiden puhuttelevan laajempia joukkoja oman viitekehänsä ulkopuolella. Huberin huomio asiantuntijuuden ja massojen jokapäiväisen elämän välisestä katkoksesta on puutteistaan huolimatta tärkeä. On tärkeää pohtia, kuinka voi argumentoida muutoksen välttämättömyyden puolesta ja vastustaa vakiintuneita elämänmuotoja siten, että se puhuttelee ihmisiä.

Siinä missä osa PMC:n kritiikistä lienee paikallaan, iso osa siitä on olkiukkojen rakentelua. Tämä koskee erityisesti degrowthia kohtaan esitettyä kritiikkiä. On toki mahdollista, että degrowth sanana saattaa karkottaa monia työväenluokan jäseniä. Huber kuitenkin samastaa degrowthin kurjistamisen politiikan kanssa, mikä on epäoikeudenmukaista. Kuten tulemme kahden degrowth-kirjan arvostelusta huomaamaan, tämä ei suinkaan ole liikkeen tavoite – vaikka kirjoittajat argumentoivatkin kulutuksen ja energiankäytön vähentämisen puolesta.

Kirjan kolmas osa käsittelee kolmatta keskeistä luokkaa, eli historian muutosagenttia työväenluokkaa. Huber määrittää työväenluokan laveasti. Joka tapauksessa hänen mukaansa siihen kuuluu noin 63 % Yhdysvaltojen työssä olevasta

väestöstä sekä lisäksi työttömät ja suuri joukko ihmisiä, jotka eivät näy tilastoissa. Tämän lisäksi iso osa keskiluokan töistä on proletarisoitumassa, joten tästäkin syystä täysin vedenpitävää määritelmää on vaikea tehdä. Huber osoittaa, että iso osa Yhdysvaltojen työväenluokasta elää reilusti köyhyysrajan alapuolella (Huber 2022, 185). Huber argumentoi, ettei PMC:n sanoma puhuttele niitä, jotka jo nyt elävät kädestä suuhun, ja ovat vaikeuksissa materiaalisten perustarpeidensa tyydyttämisen kanssa. Tämä on oiva argumentti, joskin jälleen suunnattu myös degrowthia kohtaan, missä myös painotetaan jokapäiväisen elämän perustarpeiden tyydyttämisen tärkeyttä.

Toisen osan alkupäässä Huber puhuu työväenluokasta yleisellä tasolla, mutta varsinainen analyysi käsittelee energiasektoria, jonka kautta tuotantotavan muutosta kirjassa visioidaan. Perustelu energia-alan keskeisyydelle on sen työntekijöiden potentiaalinen voima ja jo valmiiksi korkea järjestäytymisaste: lakkoilemalla ja protestoimalla voitaisiin energia-alan tapauksessa saattaa koko maa pysähdyksiin (Huber 2022, 232). Tämä painopiste on kuitenkin myös yksi teoksen analyysin heikkouksista. Se keskittyy kapeasti yhteen alaan ja yhden maan – Yhdysvaltojen – sisäisen lisäarvontuotannon analyysiin ja jättää täten kapitalismin (uus) kolonialistisen luonteen käsittelyn pois. Yksi syy tähän lienee strateginen. Huberin mukaan Hickelin ja muiden retoriikassa jako etelään ja pohjoiseen perustuu kulluttajien syyllistämiseksi – rikkaat pohjoisen maat kuluttavat köyhän etelän kustannuksella. Tällainen syyllistäminen jättää huomiotta talouden ja tuotantosuhteiden rakenteet sekä pohjoisten maiden sisäiset luokkaerot ja erot kulutuskyvyssä. (Emt., 169).

Huberin teoksen keskiössä on luokkataistelu edellä mainittujen kolmen luokan välillä. Luokkataistelun keskiössä Huberilla on valtiollisesti keskitetty *Green New Deal*, poliittisen toiminnan kautta tapahtuva populaarin liikkeen kasvattaminen sekä vahva ammattiyhdistysliike, joiden kautta energiantuotanto pyrittäisiin saamaan julkiseen omistukseen. Kovinkaan yksityiskohtaisesti luokkataistelua ei kuitenkaan kirjassa käydä läpi. Työväenluokkaisen politiikan tavoite on hänen mukaansa taata kaikkien ihmisten perustarpeiden tyydyttyminen, siten että sähkö on kaikille turvattu perushyödyke (Huber 2022, 207). Huberin mukaan työväenliikkeeseen keskittyvän strategian etu on työväenluokkaan kuuluvien suuri määrä (emt., 203). Vaikka Huber puhuu kansainvälisestä työväenluokan yhteisrintamasta, hän ei kuitenkaan pidä esimerkiksi kalastajayhteisöjä tarpeeksi vahvoina toimijoina, toisin kuin energiasektoria, joka on jo valmiiksi järjestäytynyt (emt., 229).

Huber tiedostaa, että työväenluokka on atomisoitunut. Viime vuosikymmenellä äänestäjäkuntaa on mennyt Trumpin taakse ja osin myös siksi työväenluokan dominanssi on olemassa vasta potentiaalisena (Huber 2022, 214). Silti hän tun-

tuu nojaavan hyvin romantisoituun kuvaan työväenluokasta ja sen yhtenäisyydestä (emt., 2022, 200). Vasemmiston näkökulmasta muun muassa Göran Therborn (2022) on kirjoittanut tarkkaa analyysia kapitalismin vastavoimien muutoksesta uusliberaalina aikana ja pyrkinyt eroon menneeseen haikailemisesta ja kohti uusia aikoja ja tapoja. Kysymys työväenluokan ja populaarin liikkeen mobilisoinnista on toki yhä keskeinen – ilmastonmuutoksen ja ekokriisin pahimpien tuhojen välttämiseksi vaaditut muutokset eivät voi tulla pelkästään ulkoa päin. Vaikka siis vahva ammattiyhdistysliike, työväenluokka ja tuotantosuhteiden uudelleenjärjestäminen ovat ehdottoman tärkeitä painotuksen kohteita, Huberin teoksen strateginen yksipuolisuus, ohuus ja amerikkakeskeisyys kuitenkin herättää kysymyksiä teoksen ajatusten realismista ja toimivuudesta. Onko olemassa mitään takeita siitä, että globaalissa mittakaavassa hyvin toimeentulevat energiasektorin työntekijät saadaan taistelemaan ei-fossiilisen tuotantotavan puolesta? Kuinka tuotantotavan ja -suhteiden muutos Yhdysvaltain energiasektorilta leviää globaaliksi liikkeeksi? Vaikka kirjassa kuvaillaan muun muassa ay-toimintaa ja lakkoja yhden sektorin kannalta vaikuttavasti, jää globaali kuva epäselväksi. Lisäksi Huberin ajatusten suhde energiankäyttöön ja kulutukseen jäävät pinnallisiksi. Kysymyksiä herättää myös aikaikkuna työväenluokan mobilisoinnille historialliseksi toimijaksi (Huber 2022, 230). Jo johdannossa mainitun IPCC:n raportin mukaan tarvittavat toimet on tehtävä seuraavien viidestä seitsemään vuoden aikana. On epäselvää, onko nykyisen kaltainen kulutusmalli mahdollista sähköistää tämän aikaikkunan puitteissa. Tärkeä kysymys on myös, onko nykyisen kaltainen kulutus sähköistetyssä ylipäänsä mahdollista ilman luontokadon (johon Huber kiinnittää todella vähän huomiota) radikaalia kiihdyttämistä.

Kuten todettua, Huber hylkää ajatuksen degrowthista ja kurjistamisesta. Hän esittää kysymyksen: *“what would climate politics of more look like?”* (Huber 2022, 175). Huber liikkuu tässä ekomodernistisellä alueella, sillä hän uskoo sähköistämisen ratkaisevan ongelmat. Hän näyttää luottavan teknologisen kehityksen voimaan – kunhan se vain saadaan pois pieneltä kapitalistijoukolta ja julkiseen omistukseen. Tämä teknologiauskoisuus näkyy myös siinä, ettei teoksessa juuri huomioida kulutusta. Kaikki kulutuksen kritiikki nähdään keskiluokkaisena ”moraalisuurena” ja kulttuurikritiikkinä, joka ei osu ”taloudellisten suhteiden objektiiviseen ytimeen”. On kuitenkin äärimmäisen relevantti kysymys, kuinka kulutuskulttuuri itsessään on mukana vaikuttamassa tähän taloudellisten suhteiden ytimeen. Niinpä kulttuurin ja elämäntapojen sulkeminen ulos kapitalismin kovasta ytimestä johtaa siihen, että monet keskeiset kysymykset jäävät vastaamatta. On toki tärkeä ymmärtää, että vain pieni osa väestöstä pyörittää fossiilikapitalismia ja hyötyy siitä, mutta sen koukerot ovat silti osa jokapäiväistä elämäämme. Tämä

puolestaan tarkoittaa, että elämäntavan syvälinen ja globaali uudelleenarviointi on välttämätöntä.

Less Is More (2020)

Käsittelen seuraavaksi kirjoja, jotka esittelevät degrowthia eli liikettä, jota vastaan Huber argumentoi. Huber kommentoi eksplisiittisesti nyt ensin käsiteltävää Jason Hickelin teosta. Jälkimmäisenä esittelemäni Schmelzerin, Vansintjanin ja Vetterin kirja on sen sijaan julkaistu Huberin kirjan jälkeen. Kuten jo termistä degrowth voi päätellä, kummatkin käsittelemäni teokset ottavat hampaisiinsa jatkuvan talouskasvun ja sen aiheuttaman tuhon ilmastolle ja luonnolle. Molemmissa käydään lukuisin argumentein kasvuimperatiivia vastaan. Kvantitatiivisen talouskasvun kyseenalaistaminen ei tarkoita teoksissa kurjistamista ja energiankäytön vähentämistä kaikilta, vaan resurssien tasaisempaa jakoa ja järkevämpää käyttöä sekä ylikuluttavien maiden ja ihmisten elämäntavan kritiikkiä. Hickel luo laajemman teoreettis-filosofisen johdannon aihepiiriin, kun taas Schmelzer, Vansintjan ja Vetter keskittyvät poliittiseen strategiaan ja kasvuideologian keskeisiin kipupisteisiin. Kasvukritiikki erottaa teosten lähestymistavan Huberista. Ero tulee selkeästi esiin Schmelzerin, Vetterin ja Vansintjanin kirjan johdannossa, jossa tehdään ero myös Huberin kannattamaan Green New Dealin (GND). GND, joka ei irtisanoudu kasvuideologiasta, nähdään teoksessa hyvistä aikomuksistaan huolimatta kompromissina, jossa nykyisen kaltainen elämäntyyli jätetään kyseenalaistamatta ja keskitytään pelkkään teknologiseen kehitykseen. Silti myös Hickel (2020, luku 3) sekä Schmelzer, Vetter ja Vansintjan (2022, 8) pitävät sähköistämistä ja uusiutuvien teknologioiden innovaatiota elintärkeänä.

Samoin kuin Huberin teoksessa, myös degrowthissa on kyse vallitsevan kapitalistisen talousjärjestelmän kritiikistä ja ylittämisestä. Molemmat degrowth-teokset ottavat kuitenkin ihmisen luontosuhteeseen huomattavasti laajemman näkökulman kuin Huber, jonka keskeisimmät huolenaiheet ovat päästöt ja ilmastonmuutos. Ilmastonmuutos on kuitenkin vain yksi – joskin hälyttävä ja keskeinen – ihmiskunnan kohtalonkysymys. Hickel maalaa kirjansa johdannossa laajan kuvan luontokadosta, massasukupuutosta, ylikalastuksesta ja tietysti myös ilmastonmuutoksesta. Kaikki ilmiöt palautuvat hänen mukaansa enemmän tai vähemmän ylikulutukseen. Kriisit ovat kaikki globaaleja ja alleviivaavat maailman keskinäisriippuvuuksia. Kapitalistinen tuotantotapa on globaali ja kolonialistinen: halpa energia ja työvoima tuodaan köyhemmistä maista rikkaaseen pohjoiseen samalla, kun rikkaan pohjoisen kulutus ja päästöt vaikuttavat globaalisti yleensä köyhemmillä alueilla (ks. myös Hickel ym. 2022).

Siinä missä Huberin teoksessa kapitalismin tuhoisuuden taustalla on lisäarvon-
tuotanto, Hickelillä keskeinen tekijä on kasvu, erityisesti ymmärrettynä kvanti-
tatiivisena, bruttokansantuotteella mitattavana talouskasvuna. Sitä mukaa kun
bruttokansantuote ja talous ovat mittaushistorian aikana kasvaneet, myös luon-
nonresurssien käyttö on kasvanut (ks. myös Vadén ym. 2019). Hickelin keskeinen
argumentti kasvua vastaan on, että vaikka päästöt vähenisivät ja ilmastonmuutos
saataisiin teknologisen kehityksen avulla hallintaan, talouskasvun tavoittelun jat-
kaminen entiseen malliin tarkoittaisi tästä huolimatta luonnonresurssien jatkuvaa
ylikulutusta (Hickel 2020, johdanto). Asia on helppo ymmärtää esimerkiksi säh-
köauton esimerkin kautta: auto on monella tapaa ollut länsimaisen kapitalistisen
kulutusyhteiskunnan symboli ja sellaisena se halutaan pitää. Viimeaikaisen tutki-
muksen valossa on kuitenkin tullut selväksi, että autokannan uusiminen sähköi-
seksi tarkoittaisi järkyttävän laajaa maametallien kaivamista – eikä myöskään ole
taetta näiden metallien riittävydestä (Hickel 2020, luku 3; ks. myös Jokilaakso
2021). Kaivuut puolestaan aiheuttavat luonnon monimuotoisuuden järkkymistä ja
luontokatoa. Materiaaliset rajat pakottavat siis pohtimaan kasvua ja sen materiaa-
lisia ehtoja laajemmalta kantilta kuin pelkästään päästöjen näkökulmasta.

Kuinka jatkuvaan kasvuun on sitten päädytty? Hickel ymmärtää kapitalismin
ontologiseksi ”oirehdinnaksi”, joka on seurausta tavastamme ymmärtää todelli-
suutta sekä olla osa sitä (Hickel 2020, johdanto). Olemisen tuhoisuuden taustal-
la on Hickelin mukaan osaltaan dualismi, jossa näemme luonnon erillisenä in-
himillisestä. Hickel kertoo kapitalismin kasvusta tarinan, joka alkaa 1300-luvun
maaorjien kapinasta feodaaliherroja vastaan, jonka jälkeen elettiin hetken aikaa
sopuoinnussa yhteisillä mailla. Varsinainen kapitalismin synty sijoittuu Englan-
tiin, jossa yhteismaiden aitaamisella tuottajat erotettiin brutaalisti tuotantoväli-
neistään ja maat yksityistettiin. Marx on kutsunut tätä prosessia niin sanotuksi
alkuperäiseksi kasaantumiseksi. Myös kolonialismi sekä keinotekoinen köyhyys,
jonka tarkoituksena on saada pidettyä maaseudun työntekijät puutteessa ovat ol-
leet keskeisiä kapitalismin kannalta. Tätä keinotekoista köyhyyttä on perusteltu
tuottavuuskasvun tavoittelulla: kun ihmiset on erotettu välittömästä suhteesta
luonnon antimisiin ja pakotettu työskentelemään palkkaa vasten, tämän oletetaan
lisäävän heidän ahkeruuttaan ja tuottavuuttaan. Keinotekoinen köyhyys onkin
Hickelin mukaan ollut tehokas keino pääomien kasaamiseksi, kun suuret mas-
sat on saatu työskentelemään yksityisesti omistettujen maiden tuottojen hyväk-
si (emt., luku 1). Hickel alleviivaa kapitalismin historiallisuutta, sen väkivaltaista
luonnetta ja epädemokraattisuutta. Kirjan maalaama kuva kapitalismin synnystä
ei ehkä ole teoreettisesti tai historiallisesti tarkin, mutta se antaa pohjaa nykyisen
globaalin kapitalismin ja globaalin epätasaisen vaihdon ymmärtämiselle.

Toinen Hickelin historiallinen kertomus keskittyy dualismiin luonnon ja ihmisen välillä. Hickelin mukaan dualismi syntyy kapitalistisissa käytännöissä ja omistusoikeuden myötä. Yksityisen omistusoikeuden näkökulmasta ihmisten *animistinen* suhtautuminen luontoon koettiin uhaksi. Animismilla Hickel tarkoittaa sopuisempaa elämäntapaa, jossa luonto nähdään elävänä ja elämään kuuluvana asiana (Hickel 2020, luku 1). Kapitalismin ja dualismin filosofisena perustana Hickel kuvaa Francis Baconin ja René Descartesin filosofioita, joissa luonto nähdään selkeästi inhimillisestä ajattelusta ja toiminnasta erillisenä. Toisin sanoen luonto nähdään resursseina, jotka ihmisen tulee kesyttää omiin tarpeisiinsa. Hickel katsoo dualismin jatkuvan vahvana myös valistuksen ajan filosofien jälkeen. Hän kuvaa muun muassa postmodernistista ajattelua malliesimerkkinä dualistisesta ajattelusta: vaikka postmodernistisessa ajattelussa hylätään suuret inhimilliset kehityskertomukset, lopulta todellisuus on sen mukaan sitä, miksi ihminen sen rakentaa (emt., luku 1). Kirjan loppupuoliskolla Hickel käsittelee vaihtoehtoisia kertomuksia ihmiskunnan kohtalosta. Hän pohtii, mitä olisi tapahtunut, jos kartesiolaisen dualismin sijaan spinozalainen ”yhden substanssin ontologia” olisi päätyntynyt hegemoniseen asemaan (emt., luku 6).

Hickel peräänkuuluttaa kirjassaan ajattelutavan muutosta, jonka tueksi hän tarjoaa tieteellistä dataa. Hickelin mukaan myös luonnontiede on 1900-luvulta lähtien alkanut ymmärtää luonnon elävänä ja kietoutuneena osaksi inhimillistä elämää. Merkittävän osan tässä kehityskulussa Hickel antaa fenomenologialle. Lyhyesti sanottuna 1900-luvulla on ymmärretty, että luonnon näkeminen ihmisestä erillisenä ja tämän myötä oikeutettu luonnon tuhoaminen uhkaavat myös inhimillistä elämää ja kulttuuria. (Hickel 2020, luku 6.) Teoksen pohjavireenä on kaipuu edellä käsiteltyyn animismiin. Tätä taustaa vasten osa Huberin kritiikeistä Hickeliä ja ”tiedolla operoivia” kohtaan ovat ymmärrettäviä. Onko kaipuu animismiin ja ajattelutavan muutos todella tehokas keino saada ihmiset mukaan poliittiseen toimintaan? Vetoaako se ”alempiin” sosiaaliluokkiin ja ilmastonmuutoksesta eniten kärsiviin ihmisryhmiin? Toisaalta on sanottava, ettei Hickel kuitenkaan vaadi elämän kurjistamista, eikä hän jätä vähemmän kuluttavia ja yhteiskunnan ”alempia kerrostumia” huomiotta. Teoksen keskiössä ovat rikkaimpien maiden sekä yksilöiden ylikulutus, joka on luonnon kannalta kohtalokasta. Animismin painottamisesta voi sen sijaan olla montaa mieltä. Lisäksi teoksen filosofiset kertomukset ovat useissa kohdin yksinkertaistettuja. Tästä huolimatta teos onnistuu vakuuttamaan kapitalismin ja kasvun ongelmallisuudesta ja tarjoaa lukuisia esimerkkejä ja dataa kasvuun perustuvan kapitalismin tuhoisuudesta.

The Future is Degrowth (2022)

Samoin kuin Hickelin *Less is More* myös *The Future is Degrowth: A Guide to a World Beyond Capitalism* perustuu argumentille, jossa talouskasvu nykyisessä muodossaan nähdään sekä luonnon että sosiaalisen elämän kannalta tuhoisana. Kirjoittajien mukaan teos pyrkii kapitalistisen ideologian holistiseen dekonstruktioon (Schmelzer, Vetter & Vansintjan 2022, 30). Teoksen ensimmäisessä luvussa kasvun käsitettä puretaan niin idean kuin käytännön ja materiankin tasolla. Ajatus kasvun ideologian hegemoniasta tulee taatusti monelle mieleen uutisia ja poliittista jargonia lukiessa. Kasvuideologian ytimessä on kvantitatiivinen näkökulma: kasvukäyrät on saatava nousuun, jolloin BKT:ta tai muita mitattavia asioita pidetään päämäärinä itsessään ja menestyksen mittatikkuna.

Teoksen ensimmäisessä luvussa esitetään mielenkiintoisia havaintoja kasvun ideologiasta. Luvussa esimerkiksi kerrotaan, että BKT:n perusteella mitattu talouskasvu on varsin uusi keksintö. Bruttokansantuote otettiin talouskasvun mittatikuksi vasta kylmän sodan alkumainingeissa 1950-luvulla (Schmelzer, Vetter & Vansintjan 2022, 41). Kirjoittajat argumentoivat, että mitattavuus suosii ajattelua, jossa talous nähdään omana sfäärinään, joka on erillinen sosiaalisesta ja poliittisesta sfääristä. Tällöin mitattavuus ja yhteismitallisuus alistavat muut yhteiskunnalliset sfäärit ja luonnon kapitalismin lakien alaisiksi (emt., 45). Kasvu ideana on kirjoittajien mukaan saanut täydellisen hegemonisen herruuden ihmisten tavassa jäsentää todellisuutta. Asiaa voi pohtia ajatusleikin avulla: jos olisit poliitikko, joka on hyvin perehtynyt talouskasvun ja luontotuhon yhteyteen, niin olisitko kuitenkin valmis lähtemään vaaleihin iskulauseella ”lopetetaan talouskasvu!”? Asiaa ei tietenkään pidä nähdä liian yksinkertaisesti, mutta on hyvä miettiä, millä tavoin talouskasvun idea on valettu kyseenalaistamattomaksi osaksi arkiajattelua.

Toiseksi teoksessa korostetaan, että talouskasvu jättää suuren materiaalsen jäljen. Ihmisen valmistamien tavaroiden biomassa on ylittänyt ”luonnollisen” biomassan vuonna 2020. Toisin sanoen tavaraa on nykyään enemmän kuin puita, eläinten ruhoja ynnä muuta. Suuri osa ihmisen valmistamasta tavarasta on tuotettu vuoden 2000 jälkeen, eli aikana, jolloin myös internet ja digitaaliset palvelut ovat vallanneet alaa. Monesti ”aineettomaksi” kuvailtu digitalisaatio ei siis toisistaan ole vähentänyt tavaroiden määrää. Talouskasvun ja siihen liittyvän tavaroiden määrän kasvun ovat mahdollistaneet fossiiliset polttoaineet, jotka vielä tänäkin päivänä kattavat noin 80 prosenttia talouden raakaenergiasta. Kuten teoksessa tuodaan esiin, ylikulutus ja ilmastonmuutos ovat olleet tiedossa jo vuosikymmeniä. Tästä todistavat sekä se, että Rooman klubi julkaisi jo vuonna 1972 kuului-

san pamflettinsa ”Limits to Growth”, että viime aikoina mediassa laajasti esillä olleet öljy-yhtiö Exxonin 1970- ja 1980-luvuilla teettämät, tieteellisesti erittäin laadukkaat tutkimukset päästöjen vaikutuksesta ilmastoon, jotka jätettiin pöytälaatikkoon pölyttymään. Tieteellisen tutkimuksen tulosten julkaisemisen sijasta yhtiö päätti käyttää tähtitieteellisiä summia rahaa ilmastonmuutoksen kieltämiseen. Kasvuidealien mukaisesti niin öljy-yhtiöiden voitot kuin luontotuhotkin ovat kasvaneet käsi kädessä!

Teoksen kolmannessa luvussa kirjoittajat esittelevät kasvun tuhoisuuteen ja sen ideologisuuteen keskittyvien kritiikkien lisäksi muita kritiikkejä kasvuja kohtaan, kuten sosioekonomisen kritiikin, feministisen kritiikin, teknologian kritiikin, globaalin pohjoinen ja etelä -jaon kritiikin ja niin edelleen. Kirjoittajat kuitenkin huomauttavat, etteivät kaikki kapitalismia kritisoivat tai ekologisuuteen päin kallellaan olevat liikkeet ole edistyskellisiä tai pitkällä aikavälillä kestäviä. Tällaisista kirjoittajat mainitsevat antimodernistiset, ekofasistiset ja rikkaiden ympäristöliikkeet. Degrowthin ansioksi kirjoittajat katsovat, että sillä on holistinen näkökulma luontotuhoon ja se huomioi niin feministiset, antirasistiset kuin dekoloniaalisetkin näkökulmat. Teos antaa varsin kattavan kuvan siitä, mitkä kaikki tekijät vaikuttavat elinympäristöömme globaalilla tasolla.

Kirjan neljäs luku avaa degrowthin pohjalta nousevia tulevaisuudenvisioita. Niiden tavoitteena ei ole maalailta lukkoon lyötyä kuvaa ihanneyhteiskunnasta, vaan avata aikaisemman kritiikin pohjalta mahdollisuuksia ekologisesti ja sosiaalisesti tasapainoiselle ja kestäväälle tulevaisuudelle. Degrowth jaetaan luvussa viiteen keskeiseen ”virtaukseen” (*current*), joita ovat institutionaalinen (eli poliittisia liikkeitä painottava), omavaraisuutta korostava (*self-sufficiency*), vaihtoehtotalouteen keskittyvä, feministinen sekä jälkikapitalismin ja globalisaatiokritiikin virtaus. Nämä kaikki virtaukset nähdään varteenotettavina ”strategioina” irtautua tuhoisasta kasvuimperatiivin tuhoisuudesta.

Viidennessä luvussa käsitellään polkuja pois kasvun ikeestä. Teoksessa hahmotellaan askelia, joilla päästään lähemmäksi oikeudenmukaista ja kestäväää globaalia yhteiskuntaa. Niihin kuuluvat: 1) talouden demokratisointi: kuten kirjassa on aikaisemmin todettu, kapitalismissa ja uusliberaalissa hegemoniassa talous nähdään omana saarekkeenaan, joka on politiikan tuolla puolen. Sen sijaan demokratisoidussa taloudessa päätäntävalta olisi hajautettu, talous suunniteltaisiin yhdessä ja maat olisivat yhteisesti omistettuja (*commons*). Toisin sanoen kyseessä on hahmotelma jälkikapitalistisesta taloudesta. 2) Sosiaalinen turva ja tulonjako. Tässä kohdin hahmotellaan universaalia perustuloa, joka merkitsisi tuloerojen tasaamista. 3) Demokraattinen teknologia, jolla tarkoitetaan lyhyesti sanottuna teknologian tarveperustaista kehittämistä ”voittoperustaisen” sijaan. Näin innovaatioita ei nähdä talouden kasvattamisen näkökulmasta, vaan keinoina hyvän elämän edel-

lyttämien perustarpeiden tyydyttämiseen. 4) Työn uudelleenjako ja uudelleenarvottaminen, jossa pyritään määrittämään työ ja sen arvostus uudella tavalla. Tähän kuuluu sekä pyrkimys lyhyempiin ja tarpeen mukaan tehtäviin töihin että ”paskaduunien” vähentäminen. 5) Tuotannon oikeudenmukainen purkaminen ja uudelleenorganisointi sekä yhteiskunnallisen metabolismin uudelleenkalibrointi. Tarkoituksena on ajaa alas fossiilikapitalismi sekä tuottaa harkitusti ja demokraattisesti. 6) Globaali solidaarisuus, jonka tarkoituksena on tarkastella kriittisesti globaalia tulonjakoa ja kolonialismia sekä poistaa velat ja tasapainottaa talous.

Viides ja kuudes luku käyvät läpi keinoja, joilla degrowthiin käytännössä pyritään. Strategiat ovat suuntaa antavia, sillä kuten kirjoittajat myöntävät, tulevaisuuden tarkka ennustaminen tai ennalta määrätyn utopian toteuttaminen on mahdotonta. Populaarin liikkeen saavuttamiseksi tarvitaan autonomisia ja ”systeemin ulkopuolisia” ”*nowtopioita*”, joista esimerkkinä käytetään muun muassa Rojavan autonomista aluetta (Schmelzer, Vetter & Vansintjan 2022, 262). Strategiat nojaavat niin poliittiseen vaikuttamiseen kuin perinteisen parlamentaarisen äänestämisen ylittämiseen. Keskeinen tavoite on luoda laaja ja kansainvälinen vastahegemoninen liike, joka kykenee haastaman nykyisen arkipäiväisen ajattelutavan sekä vaikuttamaan tapahtumien kulkuun esimerkiksi protestien ja edellä mainittujen autonomisten alueiden myötä. Teoksessa hahmotellaan Leniniltä tuttua ”kaksoisvaltaa”, joka tässä tapauksessa tarkoittaa vastahegemonista liikettä, joka on riittävän vahva muuttamaan yhteiskunnan suuntaa valtiokoneiston rinnalla (emt., 273). Strategioissa toistuu vaatimus tasa-arvoisuudesta, solidaarisuudesta ja deliberaatiosta. On selvää, että degrowth on edelleen altavastaaja hegemonian tasolla, mutta mitä pidemmälle ekokriisi ja päästöjen kasvu ovat jatkuneet, sitä enemmän se on saanut huomioita maailmanlaajuisesti. Muun muassa japanilaisen Kohei Saitoin marxilaista degrowth-kommunismia käsittelevä teos on ollut Japanissa myyntimenestys ja keskustelunaiheena laajasti myös länsimaisessa mediassa.

Teos on kattava paketti, jossa degrowth määritellään laajasti ja jossa talouskasvun ideologian sosiaaliset ja poliittiset ongelmat tuodaan ymmärrettävästi esiin. Onko teos strategisesti sellainen, että se houkuttelee ihmiset näkemään kasvuideologian ongelmat ja luomaan alhaalta ylös nousevaa kansanliikettä? Osuuko Huberin kritiikki degrowthista tiedolla ja omatunnolla pelaavana asiantuntijoiden diskurssina myös tähän teokseen? Ensimmäiseen kysymykseen sanottakoon, että se jää nähtäväksi, eikä kysymykseen toisaalta voikaan antaa erityisen suoraa vastausta. Toiseen kysymykseen voi omatunnon mukaan vastata kyllä tai ei. On joka tapauksessa tilastollisesti tarkasteltuna totta, että bruttokansantuotteella mitattavan

talouskasvun rinnalla myös luontotuhot ovat kasvaneet lähes yhtä mittaa.² Tämä käy ilmi myös IPCC:n viimeisimmästä raportista (2023, 4), jossa todetaan, että tuotannon energiantensiivisyyden parantuminen ei ole vähentänyt päästöjä suhteessa siihen, mitä lisäaktiivisuutta teollisuudessa, maataloudessa, rakentamisessa, energiantuotannossa ja liikenteessä on syntynyt. Toisin sanoen tuotannon ja kulutuksen kasvu tuottavat jatkuvasti uusia päästöjä, eikä teknologian kehittyminen pysty vähentämään päästöjen kokonaismäärän kasvua.

Lopuksi

Yhteenvetona todettakoon, että jokainen käsitelty kirja esittelee vakuuttavasti fossiilikapitalismin kipukohtia sekä nykyisten yhteiskunnallisten ja taloudellisten suhteiden tuhoisuutta. Huber hahmottelee työväenluokan komentoa, jossa nykyinen tuotantotapa olisi sähköistetty. Kuitenkin kuten Hickel (2020, luku 3) tuo kirjassaan esille teknologisen pelastuksen odottamisen olevan suuri riski, sillä taakuita sen toteutumisesta ei ole. IPCC:n raportin mukaan yhä suuremman tuhon vaara kasvaa päivä päivältä, mikäli emme kiinnitä huomiota kuluttamiseen sekä kulttuuriimme ja elämäntapaamme. Tämän vuoksi ekososialistien, kuten Huberin, ei kannata suhtautua liian torjuvasti degrowth-ajatteluun, sen joistain puutteista huolimatta. Kuten katsaukseni osoittaa, kapitalismin ja ilmastonmuutoksen kiihtymistä vastustavien suuntauksien välillä on erimielisyyksiä, mutta siitä huolimatta – kuten jokainen katsauksessa käsitelty teos omalla tavallaan ehdottaa – on keskeistä pyrkiä kohti populaaria, solidaarista ja parhaaseen saatavaan tietoon nojautuvaa globaalia liikettä.

DOI – <https://doi.org/10.55294/tk.128626>

Tutkimus & kritiikki on lisensoitu Creative Commons Nimeä-EiKaupallinen-EiMuutoksia 4.0 Kansainvälinen -lisenssillä.

2 Talouskasvun ja luonnonresurssien ylikäytön suhdetta käsitellään monesti irtikytkenään käsitteen avulla. Jossain maissa on ollut havaittavissa *subteellista irtikytkentää*, mikä tarkoittaa talouden kasvavan nopeammin kuin päästöjen tai luonnonresurssien ylikulutuksen. Ei ole kuitenkaan olemassa tieteellisestä näytöstä *absoluuttisesta irtikytkenmästä*, mikä puolestaan tarkoittaisi päästöjen tai luonnonresurssien käytön laskua globaalilla tasolla BKT:n noustessa. (Ks. mm. BIOS 2021; Haberl ym. 2020.)

LÄHTEET

- BIOS (2021). Miksi puhe irtikytkennästä on hankalaa? [BIOS-tutkimusyksikön blogi.] 16.4.2021. <https://bios.fi/puhe-irtikytkennasta/>
- BUTLER, S. (2021). Ecosocialism and degrowth: A reply. *Climate & Capitalism*, 6.1.2022. <https://climateandcapitalism.com/2022/01/06/ecosocialism-and-degrowth-a-reply/>
- D'ALISA, G. (2021) Ecosocialism versus degrowth: a false dilemma. *Undisciplined Environments*, 9.2.2021. <https://undisciplinedenvironments.org/2021/02/09/ecosocialism-versus-degrowth-a-false-dilemma/>
- HABERL, H., Wiedenhofer, D., Virág, D., Kalt, G., Plank, B. ym. (2020). A systematic review of the evidence on decoupling of GDP, resource use and GHG emissions, part II: synthesizing the insights. *Environmental Research Letters*, 15(6). <https://doi.org/10.1088/1748-9326/ab842a>
- HICKEL, J. (2020). *Less Is More. How Degrowth Will Save the World*. Lontoo: William Heinman.
- HICKEL, J., Dorninger, C., Hanspeter, W. & Intan, S. (2022). Imperialist appropriation in the world economy: Drain from the global South through unequal exchange, 1990–2015. *Global Environmental Change*, 73, 102467. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2022.102467>
- HUBER, M. T. (2022). *Climate Change as Class War: Building Socialism on a Warming Planet*. Lontoo: Verso.
- HUBER, M. (2022). Mish-Mash Ecologism. *New Left Review: Side Car*. [Blogi] 18.8.2022. <https://newleftreview.org/sidecar/posts/mish-mash-ecologism>
- IPCC (2023). Climate Change 2023: Synthesis Report. Summary for policymakers. https://report.ipcc.ch/ar6syr/pdf/IPCC_AR6_SYR_SPM.pdf
- JOKILAAKSO, A. (2021). “Enemmän sähköautoja ja uusiutuvaa energiaa” -väite on utopiaa, koska metalliraaka-aineita ei ole riittävästi. *MustRead*. 14.12.2021. <https://www.mustread.fi/artikkelit/enemman-sahkoautoja-ja-uusiutuvaa-energiaa-vaite-on-utopiaa-koska-metalliraaka-aineita-ei-ole-riittavasti/>
- MOORE, J. W. (2015). *Capitalism in the Web of Life. Ecology and the Accumulation of Capital*. New York: Verso.
- MURPHY, P. & Spear, J. (2022). The necessity of ecosocialist degrowth. *Global Ecosocialist Network*. 4.6.2022. <http://www.globalecosocialistnetwork.net/2022/06/04/the-necessity-of-ecosocialist-degrowth/>
- SCHMELZER, M., Vetter, A. & Vansintjan, A. (2022). *The Future Is Degrowth: A Guide to a World Beyond Capitalism*. Lontoo: Verso.
- SCHWARTZMAN, D. (2021). A critique of degrowth: An ecosocialist perspective in the context of a global Green New Deal. *Climate & Capitalism*, 5.1.2022. <https://climateandcapitalism.com/2022/01/05/a-critique-of-degrowth/>
- THERBORN, G. (2022). The World and the Left. *New Left Review*, 137, 23–73.
- VADÉN, T., Lähde, V., Majava, A., Toivanen, T. T., Eronen, J. T. ym. (2019). Onnistunut irtikytkentä Suomessa. *Alue ja ympäristö*, 48(1), 3–13. <https://doi.org/10.30663/ay.76338>

Marxin *Feuerbach-teeseistä* ”filosofian uuteen käytäntöön”

MIKKO LAHTINEN

Tarkastelen artikkelissani marxilaisten teoreettisten ja poliittisten keskustelujen peruskysymystä teorian ja käytännön suhteesta. Analyysin keskiössä on Karl Marxin *Feuerbach-teesit* (kirj. 1845) ja varsinkin viimeinen, yhdestoista teesi, jossa nousevat esille ”maailman tulkitseminen” ja ”maailman muuttaminen”. *Feuerbach-teesejä* koskevan esitykseni pohjustukseksi luon katsauksen Marxin näkemyksiin hänen intellektuaalisen työnsä kahdesta ”kohdeyleisöstä”, työväenluokasta ja porvaristosta, sellaisina kuin ne nousevat esille hänen *Pääomansa* yhteydessä. Artikkelissani luen *Feuerbach-teesejä* eräänlaisena ”agendana”, toimintasuunnitelmana, joka pohjustaa ja suuntaa Marxin käsityksiä teorian ja käytännön, työväenluokan ja hänen (”marxilaisen”) teorian suhteista. Artikkelin loppuosassa valaisen sitä, millaisia aineksia nämä Marxin näkemykset ovat tarjonneen Antonio Labriolalle ja Antonio Gramscille heidän työstäessään Marxin materialistista historiankäsitystä ”praksiksen filosofiana”. Tässä yhteydessä tuon esille Louis Althusserin esittämän näkemyksen, jonka mukaan Marx ja Gramsci (kuten myös Lenin) avasivat näkymiä ”filosofian uuteen käytäntöön”. Artikkelini viimeisessä osiossa pohdin Gramscin *Vankilavihkojen* (kirj. 1929–1935) valossa sitä, mitä tämä ”filosofian uusi käytäntö” voisi konkreettisesti tarkoittaa.

Avainsanat: teoria, käytäntö, filosofia, historiallinen materialismi

Marxilaisissa teoreettisissa ja poliittisissa keskusteluissa kysymys teoriasta ja käytännöstä sekä niiden keskinäisistä suhteista on ollut paljon esillä ja se on tuottanut varsin monenlaisia vastauksia. Eri tulkinnoille on yhteistä ainakin se, että kyseinen suhde nähdään merkittäväksi peruskysymykseksi niin teorian kuin käytännön näkökulmasta. Avaan ja tarkastelen tätä peruskysymystä paneutuen varsinkin Karl Marxin *Feuerbach-teeseihin* (kirj. 1845) ja teeseistä erityisesti viimeiseen, yhdenteentoista teesiin, jossa esille nousevat ”maailman tulkitseminen” ja ”maailman muuttaminen”.

Feuerbach-teesejä koskevan esitykseni pohjustukseksi luon silmäyksen Marxin näkemyksiin hänen intellektuaalisen työnsä kahdesta ”kohdeyleisöstä”, työväenluokasta ja porvaristosta, sellaisina kuin ne nousevat esiin Marxin *opus magnumin Pääoman* yhteydessä ja eritoten sen toisen painoksen Loppusanoissa (Marx 1867/1974, 19–26).¹ Näitä kahta ”kohdeyleisöä” yhdistää toisiinsa luokkataistelun todellisuus. Kapitalistisessa yhteiskunnassa tätä todellisuutta luonnehtii työväenluokan ja porvariston (palkkatyön ja pääoman) välinen antagonistinen eli sovitamaton ristiriita. Kummankin luokan elämässä vaikuttavat myös porvarillisen yhteiskunnan hallitsevat ajatus- ja organisaatiomuodot. Kapitalististen yhteiskunnallisten suhteiden kumoamiseen tähtäävän työväenliikkeen tuleekin kyetä arvioimaan teoreettisesti pätevällä tavalla näitä ajatus- ja organisaatiomuotoja, sillä muutoin niistä vapautuminen ei voi onnistua. Tällainen *Pääomassa* laajimman ja kehittyneimmän muodon saava kritiikin ja itsekritiikin pyrkimys on luettavissa jo *Feuerbach-teeseistä*. Tämän lyhyen tekstin voi tulkita eräänlaiseksi ”agendaksi”, toimintasuunnitelmaksi, joka pohjustaa ja suuntaa Marxin käsityksiä teorian ja käytännön, työväenluokan ja hänen (”marxilaisen”) teoriansa suhteista. Tämä kaikki tarjoaa aineksia Antonio Labriolalle (1843–1904) ja Antonio Gramscille (1891–1937) heidän työstäessään Marxin historiallista materialismia ”praksiksen filosofiana”. Tämä on esillä esitykseni loppuosassa.

1 Ainoastaan *Pääoman* ensimmäisen osan ensimmäinen ja toinen painos ilmestyivät Marxin (1818–1883) eläessä (1. painos vuonna 1867), kun muut osat toimitti postuumisti painoon Friedrich Engels (1820–1895). Marxin elinaikana ilmestyivät myös *Pääoman* ensimmäisen osan venäjänkielinen (1872) ja ranskankielinen käännös (1872–1875). Näistä jälkimmäisen tarkistustyön Marx itse otti hoitaakseen. Esitystavallisista ja muista muutoksista johtuen hän piti ranskannosta osin jopa uutena ja itsenäisenä teoksena: ”Kun nyt kerran olin ottanut tehtäväkseni tämän tarkistustyön, se vei minut tekemään muutoksia myös perustana olleeseen alkutekstiin (toiseen saksalaiseen painokseen), yksinkertaistamaan eräitä kehittyviä, toisia täydentämään, lisäämään historiallista tai tilastollista aineistoa, liittämään arvostelevia huomautuksia jne.” (Marx 1867/1974, 28).

Pääoma on Marxin laajan kirjallisen tuotannon mittavin teos, kun taas muutamalle painosivulle mahtuva *Feuerbach-teesit* on hänen kaikkein tihein ja ytimekkäin kirjoituksensa.² Siinä on kysymys Marxin omaan käyttöönsä otsikolla ”1) ad Feuerbach” laatimista muistiinpanoista, jotka vasta Engels toimitti ja julkaisi Marxin kuoleman jälkeen vuonna 1888 liitteenä teokseensa *Ludwig Feuerbach ja klassisen saksalaisen filosofian loppu*.³ Nopeasti kehittyvän 1800-luvun loppupuolen saksalaisen työväenliikkeen tarpeisiin toimitettu Engelsin versio eroaa jonkin verran alkuperäisestä sekä lauserakenteeltaan että sanavalinnoiltaan. Marxin alkuperäisen version toimitti ja julkaisi vuonna 1925 David Rjazanov Moskovan Marx-Engels-instituutin julkaisusarjassa *Marx-Engels-Archiv* ja sen jälkeen Marxin ja Engelsin koottujen teosten *Marx-Engels-Gesamtausgabe* (ns. MEGA¹) ensimmäisessä osassa (I.5.) vuonna 1932 (Haug 1999, 404–405). Tämän jälkeenkin useimmat *Feuerbach-teesien* julkaisut ja käännökset ovat kuitenkin perustuneet kanonisen aseman saaneeseen Engelsin versioon. Hänen tekemiensä muutosten merkitystä on alettu laajemmin arvioida vasta melko äskettäin eli 1980-luvulta lähtien (Silvonen 2021, 74). Alkuperäisen version ensimmäinen suomennos ilmestyi Neuvostoliitossa vaikuttaneen suomalaisen emigrantin Ivar Lassyn (1889–1938) käsikirjamaisessa oppikirjassa *Marxismmin Perusteet*. Se julkaistiin vuonna 1931 Neuvostoliitossa ja myös Yhdysvalloissa. Stalinin valtaannousun jälkeen teos tuomittiin vastavallankumoukselliseksi ja Lassyn menetti henkensä (Hanski 2005, 756; Lassysta ks. myös Engman & Eriksson 1982, 88–112). Marxin alkuperäiseen versioon pohjautuva Jussi Silvosen uusi suomennos ilmestyi vuonna 2021 eli peräti 90 vuotta ensimmäisen ja vaikeasti saatavissa olleen ensimmäisen suomennoksen jälkeen (Silvonen 2021, 95–97).⁴

Feuerbach-teesit ovat kirvoittaneet monenlaisia tulkintoja.⁵ Teesit avaavat ennakkoivia näkymiä niin Marxin tulevaan poliittisen talouden teoreettiseen kritiik-

2 Ranskalainen marxisti Henri Lefebvre (1901–1991) luonnehtii *Feuerbach-teezejä* ”yhdeksi Marxin tunnetuimmaksi, tiheimmäksi ja hämärimmäksi tekstiksi” (sit. Haug 1999, 402).

3 Seuraavassa esityksessä puhun yleistä käytäntöä seuraten ”Feuerbach-teezejä”. ”Teesejä Feuerbachista” voisi olla sisällöllisesti osuvampi vaihtoehto, mutta sen taivuttaminen suomenkielisessä tekstissä johtaisi toisinaan kömpelöihin muotoiluihin.

4 Nykyään Lassyn *Marxismmin perusteet* ja siihen sisältyvä alkuperäinen *Feuerbach-teesien* suomennos sisältyvät *Marxist Internet Archiven* suomenkielisen osaston julkaisuihin (<https://www.marxists.org/suomi/lassy/1931/marxismmin-perusteet/index.htm>). Suomennos on teoksen osassa neljä luku 12, joka on otsikoitu ”Feuerbachin tietoteorian arvostelua” (<https://www.marxists.org/suomi/lassy/1931/marxismmin-perusteet/cho4.htm>).

5 Erinomaisia esityksiä *Feuerbach-teezejä* ja sen tulkinnoista ovat muun muassa Balibar 1993, Haug 1999, Koivisto & Mehtonen 2001, Labica 2014 (alun perin 1987), Macherey 2008, Silvonen 2021 ja Suchting 1979.

kiin kuin hänen omaan, Ensimmäisen Internationaalin johtotehtävissä kulminoituvaan vallankumoukselliseen käytäntönsä. Vaikka Marx esittää teeseissään voimallista filosofiakritiikkiä, tuntuu jopa julistavan ylipäättänsä filosofian kuolemaa, ei näin välttämättä kuitenkaan ole. Kuolemantuomioiden julistamisen sijasta Marxin voi nähdä avaavan näkymiä uudenaikaiseen filosofiaan tai filosofian uuteen käytäntöön, kuten Louis Althusser (1918–1990) on Marxin – ja tämän kintereillä Gramscin ja Leninin – pyrkimyksiä luonnehtinut. Esitykseni loppuosassa tarkastelen sitä, mitä tämä ”filosofian uusi käytäntö” voisi olla, mitä sen harjoittaminen edellyttäisi. Nostan esille eräitä Gramscin *Vankilavihkoissaan* esittämiä avauksia, kuten hänen mielenkiintoisen ajatuksensa ”demokraattisesta filosofista”. Aluksi kuitenkin Marxin ”kauhistuttavasta aseesta”, *Pääomasta*.

”Kauhistuttavin ase”

Viedessään huhtikuussa 1867 *Pääoman* ensimmäisen osan käsikirjoitusta Saksaan painettavaksi Marx kirjoitti ystävälleen Johann Philipp Beckerille myrskyisästä merimatkastaan Hampuriin. Marx totesi samalla ironisen itsevarmasti, että teoksen ensimmäinen osa, jossa kuvataan pääoman tuotantoprosessia, on ”varmasti kauhistuttavin ase, joka on laukaistu päin porvareiden (maanomistajat mukaan lukien) naamataulua” (Marx 1867/1965, 541). *Pääoman* toisen painoksen loppusanoissa (tammikuussa 1873) Marx pääsee jo kehaisemaan, kuinka ”ymmärrys [*Verständnis*], jonka *Pääoma* on lyhyessä ajassa saanut osakseen Saksan työväenluokan laajoissa piireissä, on paras palkka työstäni” (Marx 1867/1974, 20).

Marxin kehittämä kauhistuttava ase on suunnattu kohti porvaristoa, mutta samalla teos on ajateltu työväenluokan ”laajojen piirien” ymmärryksen ja itseymmärryksen tueksi luokkataistelujen todellisuudessa. Porvareita tuskin huolestutti *Pääoman* teoreettinen sisältö, vaan juuri teoksen ja sen kirjoittajan kumouksellinen vaikutus työväenluokan keskuudessa. Marx oli itse saanut tuta porvariston reaktioista toimiessaan vuonna 1864 perustetussa Kansainvälisessä työväenliitossa eli Ensimmäisessä Internationaalissa. Järjestö oli aiheuttanut pelkoa ja vihanpurkauksia porvariston keskuudessa, mitä se myös hyödynsi propagandassaan (ks. esim. Musto 2014, 81). Näkyvä rooli Internationaalin johdossa tekikin Marxista kansainvälisesti tunnetun ja porvariston keskuudessa kavahtetun miehen.⁶

6 Marxin oma näkemys hänen roolistaan Internationaalissa ja vaikutuksistaan porvaristoon tulee hyvin esille hänestä tehdyissä haastatteluissa. (Ks. esim. Marx, Foner & Landor 1972.)

Pääoman toisen painoksen (1873) Loppusanoissa Marx toteaa, että saksalainen porvaristo oli aluksi koettanut vaieta hänen kirjansa kuoliaaksi, kuten oli onnistuttu tekemään hänen aiemmille teoksilleen. Vaikeneminen ei enää riittänyt, ja niinpä ”he kirjoittivat muka kirjaani arvostellakseen ohjeita ’porvarillisen tietoisuuden rauhoittamiseksi’, mutta tapasivat työväenlehdissä [...] ylivoimaisia taistelijoita, joille he ovat vielä tänä päivänä vastauksen velkaa” (Marx 1867/1974, 23).

Asemansa puolesta moderni proletariaatti oli kyllä kapitalististen tuotantosuhteiden ja porvarillisen yhteiskunnan kumoamisen kannalta vallankumouksellinen yhteiskuntaluokka, mutta tämä asema siihen liittyvine alistuksen kokemukseen ja luokkavihan tuntemukseen ei ollut vielä riittävä edellytys sille, että työväenluokasta muodostuisi kollektiivinen vallankumouksellinen toimija (ks. Krätke 2011, 176). Tällainen toimijuus edellytti valtioiden ja kansakuntien rajat ylittävää itseorganisoitumista ja kehittyntä ymmärrystä vallitsevan todellisuuden luonteesta. Työväenluokka tarvitsikin ensiluokkaisia intellektuaalisia aseita omaa yhteiskunnallista asemaansa koskevan itseymmärryksensä syventäjäksi ja kritiikkinsä tueksi luokkataistelussaan porvaristoa ja sen liittolaisia vastaan. Ilman pätevää teoriaa työväenluokan ymmärrys itsestään, omasta asemastaan ja vastustajastaan ei saattanut kehittyä kohdalliseksi kriittiseksi ymmärrykseksi porvarillisesta yhteiskunnasta ja kapitalistisesta tuotantotavasta. Kriittisen teorian tai teoreettisen kritiikin tulisivatkin tulla osaksi työväenluokan vallankumouksellista poliittista käytäntöä, ottaa paikkansa ”työväenluokan laajoissa piireissä”.

Ellei työväenluokka ole itsetietoisessa ja organisoituneessa mielessä vallankumouksellinen luokka, ”se ei ole mitään” (*sie ist nichts*), Marx kärjistää eräässä kirjeessään (Marx 1865/1965, 446). *Pääoman* toisen painoksen Loppusanoissa hän toteaaakin, että luokkataistelu pysyy latenttina, tiedostamattomana elämän lähtökohtana, mikäli kapitalistista tuotantotapaa ei ymmärretä ”historiallisesti ohimeneväksi kehitysasteeksi” ja osoiteta vääriksi porvarillisen poliittisen taloustieteen näkemyksiä kapitalistisesta tuotantotavasta yhteiskunnallisen tuotannon ehdottomana ja viimeisenä muotona (Marx 1867/1974, 21). Marxia kiinnostivat yhteiskunnassa vallitsevat *porvarilliset* ajatus- ja organisaatiomuodot sekä niissä ajattoman totuuden näkevä poliittinen taloustiede ja porvarillinen arkiajattelu (ks. Krätke 2011, 174–177). *Pääomassa* esitetyn poliittisen taloustieteen kritiikin välittömänä kohteena eivät olekaan satunnaiset yksilöt omine ajatuksineen, vaan kapitalistisessa yhteiskunnan elävät ihmiset tulevat tarkastelluiksi ”taloudellisten kategorioiden henkilöityminä, tiettyjen luokkasuhteiden ja etujen edustajina” (Marx 1867/1974, 17). Porvarilliset ajatusmuodot painavat lyijynraskaina myös työläisten aivoja riistosta ja kapinamielestä huolimatta. Radikaali vallankumouksellisuus tai ”antikapitalistinen” ideologia eivät välttämättä olleetkaan vallankumoukselli-

sia suhteessa hallitseviin porvarillisiin ajatus-, toiminta- ja organisoitumismuotoihin.⁷ Tätä Marx teki selväksi anarkisteja vastaan esittämässään kritiikissään, mutta myös arvioidessaan aikansa sosialistisia puolueita. Tästä käy esimerkkinä hänen oman synnyinmaansa Saksan sosialidemokraattinen puolue (SPD), jonka perustamisohjelman luonnosta eli *Gothan ohjelmaa* (1875) hän arvostelee muun muassa siihen sisältyvästä kompromissihakuisuudesta olemassa olevan porvarillisen valtion ja kansakunnan suhteen (Marx 1875/1979, 531–551).

Vanhasta uuteen – Marxin agenda

Marxin vuosikymmeniä kestänyt kapitalistisen tuotantotavan lainalaisuuksien sinikäs tutkimustyö ja niistä epähistoriallisia totuuksia tehneen porvarillisen poliittisen taloustieteen perusteellinen kritiikki kertovat siitä, ettei porvarillisen yhteiskunnan ajatusmuotojen selvittäminen ja niistä vapautuminen ollut edes hänelle itselleen mikään läpihuutojuttu. Marxin teosten ja muiden tekstien massiivisen kriittisen laitoksen (*Marx–Engels Gesamtausgabe* (MEGA²)) julkaisuhankkeen edessä on viimeistään käynyt selväksi, että olemassa olevan poliittisen taloustieteen kritiikki ja ylipäänsä kapitalistisen yhteiskunnan kriittisen ymmärtämisen pyrkimys on monivaiheinen ja kompleksinen hanke, johon Marx ryhtyi jo 1840-luvun alkupuolella ja joka jatkui aina hänen elämänsä viimeisiin vuosiin asti. Mihinkään lopullisiin johtopäätöksiin hän ei tutkimuksissaan tullut. Hänen omaa teoreettista työtään luonnehtiikin itsekritiittinen suhtautuminen jo saavutettuihin tuloksiin ja härkäpäinen pyrkimys yhä syvemmin ja laajemmin selvittää kapitalistisen tuotantotavan lainalaisuuksia. Marxin kritiikki onkin myös itsekritiikkiä, pyrkimystä vapautua oman ajattelun porvarillisista rajoitteista. Lisäksi itse kapitalistisen tuotantotavan historiallinen kehitys tuotti sellaisia taloudellisia, poliittisia ja kulttuurisia muutoksia, jotka pakottivat hänet tarkistamaan käsityksiään. Teorian ”korjaaminen” todellisuuden itsensä muuttuessa oli, jos jokin, *historiallisen* materialismin periaatteiden mukaista.⁸

7 Michael Krätken mukaan ”Marxin kapitalismikritiikki on samalla siihenastisen, naiivin anti-kapitalismin kritiikkiä” (Krätke 2011, 176).

8 Marxilla itsellään ei esiinny termiä ”historiallinen materialismi” (*historischer Materialismus*), vaan sitä käytti joitakin kertoja Engels – ei kuitenkaan ensimmäisenä tai varauksetta – 1890-luvun alkuvuosina eräänlaisena vaihtoehtona Marxilla itselläänkin esiintyvälle ”materialistiselle historiankäsitykselle” (*materialistische Gesichtsauffassung*) (Küttler, Petrioli & Wolf 2004, 316). Kirjeessään Conrad Schmidtille (elokuussa 1890) Engels toteaa: ”Mutta monille nuorille saksalaisille fraasit historiallisesta materialismista (*kaikkihan* voidaan tehdä fraasiksi) ovat sen sijaan vain keino, jonka avulla he sommittelevat mahdollisimman nopeasti järjestelmälliseksi

Mutta Marx ei ollut vain tinkimätön tutkija. Engelsin lailla hänestä kehittyi myös työväenluokan orgaaninen intellektuelli, kuten Louis Althusser on luonnehtinut tällä Gramscilta lainaamallaan käsitteellä näiden kahden porvaristosta lähtöisin olevan vallankumouksellisen suhteita työväenluokkaan (Althusser 1994a, 379). Marxin kokemuksilla työväenliikkeen ”orgaanisena intellektuellina” oli merkittävä vaikutus niin hänen teoreettisiin näkemyksiinsä kuin myös hänen käsityksiinsä teorian suhteesta käytäntöön eli poliittis-yhteiskunnalliseen todellisuuteen. Jo 1840-luvun alkuvuosina hänelle kävi selväksi, ettei nuorena saksalaisena filosofina omaksuttu hegeliläinen filosofia eikä sen radikaali feuerbachilainen versiokaan voinut antaa päteviä teoreettisia välineitä kapitalistisen todellisuuden ymmärtämiseksi. Ajan utopistisilla sosialistisilla tai kommunistisilla opeilla ja teorioilla (kuten fourierismi, owenismi ja saint-simonismi) ei myöskään ollut teoreettista tai käytännöllistä voimaa kapitalistisen todellisuuden ehtojen ja edellytysten arvioimisen ja kyseenalaistamisen kannalta. Spekulaatiiviset filosofiset järjestelmät tai sosialistis-kommunistiset ihanneyhteiskunnan kuvitelmat pikemmin peittivät ajan ongelmia kuin tarjosivat niihin ratkaisuja. Etsitty teoria ei voinut olla filosofinen maailmanselitys tai utopistinen ihanneyhteiskunnan kuvaus, vaan sen tuli kehittyä ”positiivisena tieteenä” ”todellisen elämän parissa”, kuten Marx ja Engels muotoilivat (keväällä 1846) keskeneräiseksi jääneessä työssään, joka myöhemmin sai nimen *Saksalainen ideologia* (Marx & Engels 1846/1978, 79).⁹

Marxin monet näkemykset ovat saaneet ensimmäiset tai jopa merkittävimmät muotoilunsa poliittisissa aikakausjulkaisuissa.¹⁰ Marx ei tunnetusti ollut yliopistotutkija. Itsensä ja perheensä hän pyrki elättämään journalistina, mutta joutui myös säännöllisesti turvautumaan Engelsin taloudelliseen apuun (esim. When

omat suhteellisen niukat historiatietonsa — taloushistoriahan on vielä kapaloissa! — ja sitten luulevat olevansa suuria.” (Engels 1890/1979, 600.)

9 Marxin intellektuaalisen muovautumisen vuosina filosofia tarkoitti varsinkin Manner-Euroopassa lähinnä spekulaatiivisia filosofisia järjestelmiä, joista vaikutusvaltaisain oli Hegelin järjestelmä johdannaisineen. Akateeminen filosofia oli vasta muodostumassa erityistieteeksi oppituoleineen, samoin kuin yliopistot olivat vasta kehittymässä nykyaikaisiksi tiedeyliopistoiksi, joiden myyttiseksi ihanteeksi on nostettu ”humboldtilainen sivistysyliopisto” (*Bildungsuniversität*), jonka johtoidea on kiteytetty ilmaukseen ”sivistys tieteen kautta” (*Bildung durch Wissenschaft*). Tämänkaltaisia periaatteita noudattava sivistysyliopisto perustettiin Wilhelm von Humboldtin (1768–1835) ideaaleja seuraten Berliiniin vuonna 1809. (Lahtinen 2022, 32–34.) Hegel nimitettiin tämän yliopiston filosofian professoriksi vuonna 1818 ja rehtoriksi vuonna 1830.

10 Muun muassa ”Palkkatyö ja pääoma” ja ”Luokkataistelut Ranskassa 1848–1850” *Neue Rheinische Zeitungissa* (Köln 1849 ja 1850) ja ”Louis Bonaparten brumairekuun kahdeksastoista” poliittisessa viikkolehdessä *Die Revolution* (New York 1852). Marxin elinaikana julkaistusta tuotannosta, ks. Hobsbawm 2019, 192–194.

2000, luku 7). Jo nuorena radikaalina journalistina Marx törmäsi tosiasiaan, ettei hänen filosofinen sivistystaustansa tarjonnut kelvollisia välineitä ajan yhteiskunnallisten ongelmien tarkasteluun, vaan pikemmin esti sitä. Pian käynnistyikin hänen loppuelämänsä kestävä työ poliittisen taloustieteen kritiikin parissa.¹¹ Projektissa ei ollut kyse vain taloustieteeseen erityistieteenä kohdistetusta immanentista kritiikistä, vaan syvälle käyvästä porvarillisen yhteiskunnan ajatus- ja organisaatiomuotojen historiallis-kriittisestä analyysistä – ”poliittisen talouden kritiikistä”.

Marxin teoreettisen kehityksen erityisen merkittävä vaihe ajoittuu vuosiin 1845–1846. Voi katsoa, että tuolloin hän luonnosteli intellektuaalisten ja poliittisten kokemustensa pohjalta eräänlaisen *agendan*, toimintasuunnitelman, jossa hän luonnosteli suuntaviivat tulevalle teoreettiselle ja poliittiselle tai paremminkin teoreettis-poliittiselle toiminnalleen. Tämän agendan kaksi keskeistä dokumenttia ovat juuri edellä mainitut *Feuerbach-teesit* ja *Saksalainen ideologia*. Kumpainenkin teksti julkaistiin vasta Marxin kuoleman jälkeen, kuten monet muutkin hänen kirjoituksistaan.

Näitä kahta teosta voi lukea sekä itsekriittisenä tilintekona Marxin (ja Engelsin) oman hegeliläis-feuerbachilaisen ”kodinperinnön” kanssa ja toisaalta merkittävänä irtiottona porvarillisista ajatusmuodoista. Marxin esittämä filosofiakritiikki onkin samalla sekä itsekritiikkiä että siihen kytkeytyvää pyrkimystä hahmottaa uudella ”vallankumouksellisella” tavalla kriittisen teorian luonne ja yhteiskunnallinen asema. *Feuerbach-teesit* ja *Saksalainen ideologia* eivät ole vain Marxin tilintekoa porvarillisen filosofian kanssa vaan myös hänen tulevaa, *Pääomassa* kulminoituvaa intellektuaalista toimintaansa suuntaavaa ohjelmanjulistusta. Seuraavassa tarkastelussa esillä on erityisesti *Feuerbach-teesit* (Marx 1845/2021, 95–99) ja varsinkin niistä viimeinen eli yhdestoista, jossa puhutaan ”maailman tulkitsemisestä” ja ”maailman muuttamisesta”.

Maailman tulkitseminen ja maailman muuttaminen

Maailmankirjallisuuden sitaattiklassikoihin lukeutuva yhdestoista Feuerbach-teesi kuuluu kaikessa lyhykäisyydessään:

Filosofit ovat vain *tulkinneet* maailmaa eri tavoin, kyse on pikemmin sen *muuttamisesta*. (Marx 1845/2021, 97).¹²

¹¹ Sujuvasanainen uudehko esitys Marxin elämästä ja teoksista on Liedman 2018.

¹² Ivar Lassyn suomennos yhdenestätoista teesistä kuuluu: ”Filosofit ovat vain eri tavalla *selittäneet* maailmaa; mutta tehtävämme on maailman *muuttaminen*.” (<https://www.marxists.org/suomi/lassy/1931/marxism-in-perusteet/cho4.htm>)

Ytimekäs teesi on saanut ja saa osakseen monenkirjavia tulkintoja. Usein sitä on luettu irrallaan merkitysyhteyksistään, kuten lentäväksi lauseiksi muodostuville sitaateille vääjäämättä käy. Teesin loppu ”kyse on pikemmin sen *muuttamisesta*.” (“... es kömmt drauf an, sie zu *verändern*.”) on kiehtova. Se tuntuu kehottavan lukijaansa luopumaan filosofisista tulkinnoista ja niiden sijasta ryhtymään tositoimiin: Hyvästi filosofia, täältä tullaan elämä! Viimeinen teesi saattaa myös harhauttaa lukijan ajattelemaan ”maailman muuttamista” satunnaisen yksilösubjektin näkökulmasta. Tällaiseen yksilö- tai ”itsekeskeiseen” tulkintaan houkuttelee teesin ensimmäinen lause, jossa ovat esillä ”filosofit” eli tarkemmin nimeämättömät yksilösubjektit: Luopukoon itse kukin omasta filosofin kaavustaan ja sonnustautukoon maailman muuttajan sotisopaan! Tämä puolestaan voi johtaa ajattelemaan, että juuri filosofien tulisi luopua toimestaan ja ryhtyä maailman muuttajiksi.

Marxille itselleen teesin ”maailma” ei kuitenkaan tarkoittanut maailmaa yleisesti, filosofisena käsitteenä, vaan hänen oman aikansa erityistä maailmaa, kapitalistista yhteiskuntaa luokkataisteluineen. Marxin silmin ”filosofi” ei ollut abstrakti yksilö ”mielikuvituksellisessa yksinäisyydessä tai liikkumattomuudessa” (Marx & Engels 1846/1978, 79), vaan muiden ihmisyksilöiden tapaan ideologinen subjekti, joka eli ja toimi ”tiettyjen materiaalistien ja tahdonvallastaan riippumattomien puitteiden, edellytysten ja ehtojen vallitessa” (emt., 77). Marxille ”maailman muuttaminen” ei niinkään ollut satunnaisen yksilön asia, vaan ytimeltään tarkoitti todellisen *työväenluokan* toimesta toteutuvaa konkreettista maailmanvallankumousta, kuten hän ja Engels pian tekivät selväksi ikimuistoisen voimallisin sanankääntein *Kommunistisessa manifestissa* (1848). Tästäkin teoksesta juuri sen lopetus, alkulauseen (”Aave kummittelee Euroopassa – kommunismin aave”) ohella, muodostui maailmankirjallisuuden klassikoksi:

Kaikkien maiden proletarit, liittykää yhteen! (Marx & Engels 1848/1998, 77; ks. myös Lahtinen 2020.)

Manifestin valossa ”maailman muuttamisen” *agentti* eli kollektiivinen toimija-subjekti on itseorganisoituva työväenluokka. Mikäli yhdestoista teesi asetetaan työväenluokkaa ja sen organisoitumista koskevien näkemysten yhteyteen, niin ”muuttaminen” viittaisi maailman muuttamiseen *historiallisena hankkeena*, jossa on kysymys työväenluokan itseorganisoitumisesta, porvarillisesta yhteiskunnasta vapautumisesta ja kommunistisen yhteiskunnan perustamisesta. Näin tulkiten

yhdennestätoista teesistä – sen ensimmäisestä viimeiseen lauseeseen edetessä – on luettavissa siirtyminen perinteisten yksilöintellektuellien tuottamista filosofis-ideologisista maailman tulkintoista sen muuttamisen kollektiiviseen ”vallankumoukselliseen käytäntöön” (”als revolutionäre Praxis”), jonka Marx on nostanut esille jo kolmannessa teessissään. *Feuerbach-teesien* loppulauseessa voi kuulla *Manifestin* loppuhuudahuuden kaltaisen työväenluokalle suunnatun kutsun ja kehotuksen vallankumoukselliseen toimintaan. Manifestin loppuhuudahuudusta ja yhdettätoista teesiä voikin pitää ikään kuin saman toimintajulistuksen kahtena ilmauksena.¹³

Teoria ja käytäntö

Viimeisen Feuerbach-teesin alkulauseessa on syytä kiinnittää huomiota adverbiin ”vain” (*nur*). Marx ei suinkaan vaadi, että ”maailman tulkintamisesta” tulisi luopua tai etteikö ”maailman muuttaminen” (käytäntö) edellyttäisi myös maailman ”tulkintaa” (teoria). Sitä vastoin hänen kritiikkinsä kohteena ovat sellaiset olemassa olevat filosofiset tulkinnat maailmasta, joissa todellisuus kahdentuu toi-

¹³ Myöhemminkään Marx ei väitä, että (saksalaisen) työväenluokan ymmärrys olisi jo korkealle kehittynyt. *Pääoman* toisen painoksen Loppusanoissaan (1873) hän kirjoittaa, että tällainen korkeampi ymmärrys kuitenkin nyt ”elpyy” työväenluokassa (”...dagegen in seiner Arbeiterklasse neu auflebt”) (Marx 1867/1974, 20). *Pääoman* ensimmäisen painoksen Alkusanossa Marx ilmoittaa, ettei hänen teostaan voida syyttää periaatteellisesta vaikeatajuisuudesta, mutta sen ymmärtäminen vaatii vaivannäköä, lukijoita, ”jotka tahtovat oppia jotakin uutta ja siis myös itse ajatella” (emt., 16). Marxin *Pääomaa* ei suinkaan ole pidetty helppona vaan päinvastoin poikkeuksellisen vaikeana teoksena, joka sellaisena on kiehtonut lukijoita ja tutkijoita vuosisadasta toiseen, kuten eräät muut myyttiseen asemaan erityisen ”vaikeina” nostetut ”filosofiset” teokset (kuten esimerkiksi Aristoteleen *Metafysiikka*, Spinozan *Etiikka*, Hegelin *Logiikan tiede* tai Wittgensteinin *Tractatus*). Tällainen mystifointi liittyy laajemmin filosofian ymmärtämiseen ”vaikeaksi” oppialaksi, jonka mysteerit eivät avaudu muille kuin filosofiaan vihkiytyneille tai omistautuneille. Kun Marxin *Pääoma* mystifoidaan ”vaikeaksi”, niin se ikään kuin palautetaan filosofiaan ja sen vaikeiden teosten kaanoniin (tai rajataan asialle omistautuneiden tutkijoiden tai muiden kirjanoppineiden omaksi asiaksi) ja samalla hämärretään Marxin omat intellektuaalis-poliittiset pyrkimykset (teoksessaan ja teoksellaan), joissa ennen muuta on kysymys työväenluokan ja muiden yhteiskunnan alistettujen luokkien vapautumisesta myös intellektuaalis-kulttuurisen kehityksen myötä. *Pääoman* ”vaikeaselkoisuutta” ei tulisi myöskään arvioida spontaanisti vain yksittäisen lukijan tai akateemisen tutkimuksen kannalta, vaan suhteessa yhteiskuntamuodostuman kulttuuris-poliittisiin käytäntöihin ja niissä vallitseviin yhteiskunnallisiin suhteisiin. Marxin omasta näkökulmasta katsoen olennainen kysymys koskee sitä, missä määrin *Pääomassa* esitetystä kapitalistisen yhteiskuntamuodostuman ja sitä oikeuttavan klassisen poliittisen talouden (tai muun teorian) *kritiikistä* voisi muodostua osa alistettujen yhteiskuntaluokkien arkiajattelua ja jokapäiväistä ymmärrystä, jossa olisi kysymys *kollektiivisesta vapautumisesta* porvarillisista ajatus- ja organisoitumismuodoista.

saalta teoriaksi, toisaalta käytännöksi. Maailman tulkitsemisen ja maailman muuttamisen vastakkainasettelu on olemassa olevien filosofisten tulkintojen ongelma, johon Marx juuri suuntaa kritiikkinsä. Hänen ratkaisunsa on ”maailman tulkitsemisen” *asemoiminen uudelleen*, siirtäminen ”vallankumouksellisen käytännön” (kolmas teesi) yhteyteen eli osaksi maailman muuttamisen pyrkimystä. ”Maailman tulkitsemisestä” luopuminen tai filosofian totaalinen taakse jättäminen koskeekin erityisesti filosofiaa tai ylipäänsä teoriaa itsenäistyneenä ideologisena mahtina tai ”ruumiillista työtä” vasten asettuvana ”henkisenä työnä”.

Marx katsoo, että työväenluokan vapautumisen yhtenä välttämättömänä *edellytyksenä* on kehittynyt kriittinen ymmärrys porvarillisista ajatus- ja organisaatio- muodoista ja niiden yhteyksistä kapitalistisiin yhteiskunnallisiin suhteisiin. Historiallisesti niitä luonnehtii kasvava hierarkkinen ero henkisen ja ruumiillisen työn välillä. Kysymys on ensisijaisesti *yhteiskunnallisesta*, ei teknisestä työnjaosta.¹⁴ Työnjaon myötä filosofiakin on muodostunut ”puhtaaksi” teoriaksi, kuten Marx ja Engels esittävät *Saksalaisessa ideologiassa*:

Työnjaosta tulee todellista työnjakoa vasta, kun alkaa ruumiillinen ja henkisen työn jakautuminen. Tuosta hetkestä lähtien tajunta todella *voi* kuvitella olevansa jotain muuta kuin vallitsevan käytännön tajuamista, *todella* kuvitella jotain kuvittelematta mitään todellista – tuosta hetkestä lähtien tajunta kykenee vapautumaan maailmasta ja siirtymään ”puhtaan” teorian, teologian, filosofian, moraalien jne. muodostamiseen. (Marx & Engels 1846/1978, 88.)

Maailman muuttamiseen tähtäävän ”positiivisen tieteen” tulee olla osa vallankumouksellista käytäntöä, joka pyrkii kumoamaan kapitalistiset yhteiskunnalliset suhteet (ristiriidat). Teorian (filosofian) ja käytännön uudenlainen yhteys muuttaa ratkaisevasti myös teorian tulkintaa todellisuudesta eli *teorian teoreettista sisältöä*. Haugia seuraten muutosta voi kuvata siirtymiseksi ”filosofien filosofiasta” ”filosofiaan alhaalta” (*philosophy from below*) (Haug 2001, 72 ja 76; ks. myös Haug 1998, 131–134). Maastonvaihdoksen tai vaikutussuunnan muutoksen myötä teorian tai filosofian *sisältö* muuttuu epä- tai ylihistoriallisesta (ideologisesta) spekulatiosta tai yksilön ja yhteiskunnan vastakkain asetteluun perustavasta ”havainnoivasta materialismista” (yhdeksäs teesi) ”positiiviseksi tieteenksi” ”todellisen elämän parissa”, kuten Marx ja Engels *Saksalaisessa ideologiassa* muotoilevat:

¹⁴ Yhteiskunnallisessa työnjaossa ei ole keskeistä jako henkiseen ja ruumiilliseen työhön, vaan näiden *hierarkkinen* suhde, jossa ruumiillinen työ luonnehtii työväenluokan elämää ja henkinen työ (ja sen edellyttämä sivistys) on enemmän tai vähemmän ”ylempiin luokkiin” kuuluvien yksinoikeus.

Siitä missä spekulatiivinen ajattelu lakkaa, ja se lakkaa todellisen elämän parissa, alkaa siis todellinen, positiivinen tiede, ihmisten käytännöllisen toiminnan, heidän käytännöllisen kehitysprosessinsa esittäminen. Loppuvat koru-puheet tietoisuudesta, todellisen tiedon on tultava niiden tilalle. Todellisuuden esittäminen riistää elinympäristön itsenäiseltä filosofialta. (Marx & Engels 1846/1978, 79.)

Historiallisen materialismin historiallisuus ja materialistisuus

”Maailman tulkittamisen” eli teorian siirtymistä (maastonvaihdosta) vallankumouksellisen käytännön yhteyteen ei kuitenkaan pidä nähdä siten, että kysymys olisi marxilaisen teorian välineellistämisestä tai alistamisesta työväenluokan poliittisen toiminnan välittömiin tarpeisiin, kuten ideologisen propagandan käsikassaraksi. *Ensinnäkin* oletus siitä, että teoria tai filosofia voitaisiin siirtää ”valmiina” maailmankatsomuksena tai maailmanselityksenä vallankumoukselliseen toimintaan, on ristiriidassa *Feuerbach-teeissä* esitetyn idealistisiin ja materialistisiin filosofisiin *järjestelmiin* kohdistetun kritiikin kanssa. Marxin materialismi on *historiallista* juuri siksi, että sitä tulee rakentaa ja kehittää osana vallankumouksellista käytäntöä, eikä rakentaa siitä yli- tai epähistoriallista ”historianfilosofiaa” tai porvarillisen yhteiskunnan erityiset lainalaisuudet ylihistoriallisina lainalaisuuksina esittävää teoriaa porvarillisen poliittisen taloustieteen tapaan:

Kysymys siitä, saavuttaako inhimillinen ajattelu objektiivisen totuuden, ei ole teorian, vaan *käytännön* kysymys. Käytännössä täytyy ihmisen todistaa ajattelunsa totuudellisuus, so. todellisuus ja voima, tämänpuoleisuus. Kiista käytännöstä eristetyn ajattelun todellisuudesta tai epätodellisuudesta on puhtaasti *skolastinen* kysymys. (Toinen teesi, Marx 1845/2021, 95.)

Toiseksi Marxin materialismi on *materialismia* siksi, että sen mukaan teorian tai ylipäätänsä ajattelun lähtökohdat ovat yhteiskuntamuodostuman historiallisesti kehittyneissä materiaalisissa suhteissa. Marxilainen teorian tulee kehittyä ”käytännöllis-kriittisessä toiminnassa” (ensimmäinen teesi) eli yhteydessä materiaalisen todellisuuden muuttumiseen ja muuttamiseen.

Kolmanneksi maailman muuttamisen position tai näkökulman (*Standpunkt*, kymmenes teesi) omaksunut uudenlainen teoreettinen käytäntö ei voi olla ideologinen mahti, kuten kommunistinen yhteiskunta ei voi olla Marxin mukaan ideologisten mahtien (keskeisimpänä valtio) yhteiskunta. Päinvastoin vallanku-

mouksellinen teoreettinen käytäntö suuntautuu ideologisia mahteja vastaan – esimerkiksi käymällä teoreettista ja poliittista kamppailua sellaisten porvarillisten ideologisten mahtien sisällä kuin yliopisto – mutta sen itse tulee rakentua muuna kuin ideologisena mahtina. Näihin kysymyksiin palaan vielä esitykseni lopussa.

Neljänneksi vallitsevien teorioiden ja ajattelutapojen ideologiakriittinen arviointi edellyttää niiden historiallis-materiaalisten lähtökohtien ja yhteyksien osoittamista. *Pääomassa* kulminoituva Marxin esittämä poliittisen taloustieteen kritiikki onkin syvimmillään hallitseviin ajatus- ja organisaatiomuotoihin kohdistuvaa *ideologiakritiikkiä*, eikä vain poliittisen taloustieteen kritiikkiä ”poliittisen taloustieteen” erityistieteellisessä tai akateemisessa merkityksessä.

Näin ollen maastonvaihdos maailman ”tulkinna” sen ”muuttamiseen” on itse asiassa *kaksoismaastonvaihdos*, sillä siirtymisen ”maailmaa muuttavaan” vallankumoukselliseen position on toteuduttava *sekä* teoriassa itsessään *että* sen suhteessa yhteiskunnallis-poliittisiin käytäntöihin. Maastonvaihdokset edellyttävät toinen toistaan. Teorian kannalta (”teoriassa”) ”maailman muuttaminen” edellyttää luopumista objektivoivista maailmanselityksistä. Marx itse kävi tätä kamppailua ensin (mm. *Feuerbach-teeseissä* ja *Saksalaisessa ideologiassa*) idealistisia ja materialistisia filosofioita ja sitten (mm. *Pääomassa*) kapitalistisen yhteiskunnan lainalaisuudet lopullisina tai yleispätevinä lakeina esittäviä klassisen (porvarillisen) poliittisen talouden teorioita vastaan.¹⁵ Hän julisti sodan niitä vastaan ja otti valankumouksellisen position teorioiden *Kampfplatzilla*, kuten Louis Althusser on Kantin ilmauksen avulla esittänyt (ks. esim. Althusser 2015, 118).¹⁶

Mutta kysymys ei kuitenkaan ole yksin teoreettisista kamppailuista teorioiden taistelutantereilla, vaan myös teoreettisten vastustajien ja porvarillisen todellisuuden (kapitalistisen yhteiskunnan) välisten yhteyksien osoittamisesta. Talous-, valtio- ja oikeusteorioissa esillä olevat porvarillisen yhteiskunnan objektiiviset ajatusmuodot nousevat jokapäiväisestä elämästä kapitalistisessa todellisuudessa. Ne ovat sen vaikuttavia totuuksia. Ajatusmuotojen objektiivinen perusta on siis itse porva-

15 Filosofiakritiikkiin Marx ei enää ryhdy *Feuerbach-teesien* ja *Saksalaisen ideologian* jälkeen, vaan suuntaa arvostelunsa klassiseen ja vulgaariin poliittiseen talouteen ja toisaalta kapitalististen yhteiskuntien poliittisten kehityskulkujen kriittiseen tarkasteluun. Jälkimmäisestä ehkä hienoin esimerkki on *Louis Bonaparten Brumairekuun kahdeksastoista* (kirj. 1851–1852) (Marx 1852/1978, 141–259). Antonio Labriola on puolestaan esittänyt, että ”Marxin politiikka oli hänen historiallisen materialisminsa käytäntöä, hänen filosofiansa sisältyi hänen poliittisen taloustieteen kritiikkiinsä, joka oli hänen tapansa tarkastella historiaa” (Labriola 1902/2014, 1444).

16 ”Näiden loputtomien [inhimillisen järjen] erimielisyyksien taisteluentä [*Kampfplatz*] on nimeltään *metafysiikka*.” (Kant 2013, 51.)

rillisessä todellisuudessa. *Pääoman* kriittisen analyysin kohteena olevat kapitalistiselle yhteiskunnalle ominaiset ajatusmuodot, kuten tavarafetisismi ja palkkatyön arvoluonne, hallitsivat myös työväenluokan omaa arkiymmärrystä sen omasta jokapäiväisestä elämästä. Siksi ”maailman muuttamisen” näkökulman omaksuvan teorian tulee muodostua kiinteäksi osaksi työväenluokan yhteiskunnallis-poliittista vallankumousta.¹⁷

Praksiksen filosofia filosofian uutena käytäntönä

Italialaisen teoreettisen marxismin merkittävän edelläkävijän Antonio Labriolan mukaan Marxin perustaman historiallisen materialismin ydin (*midollo*) on praksiksen filosofia (*la filosofia della prassi*) (Labriola 1902/2014, 1433). Siinä on olennaista ”pyrkimys poistaa vulgaari vastakkainasettelu käytännön [*pratica*] ja teorian välillä”: *praxis* on sekä käytäntöä että teoriaa. Vastaavasti myös ”ajattelu” (*pensiero*) on todellisuutta ja sen muovaamista. (Emt., 1420.) Ajattelu ”nousee [*cresce*] asioista [*le cose*]”, eikä edellä niitä. (Emt., 1437.) Labriolan praksisfilosofista Marx-tulkintaa kehittänyt Gramsci puolestaan toteaa *Vankilavihkoissaan*, että praksiksen filosofian periaatteet ovat löydettävissä jo *Feuerbach-teeseistä* (1845): ”Hänen uusi rakennelmansa, uusi filosofiansa, ilmenee selvästi *Feuerbach-teeseissä*” (Q4§3, 424). Kommentoidessaan yhdettätoista teesiä Gramsci huomauttaa, että olisi järjetöntä päätellä, että Marx hylkäisi siinä *kaiken* filosofian eli luopuisi ”maailman tulkitsemisesta”. Sitä vastoin Marxin kritiikki kohdistuu filosofioihin spekulatiivisina (idealistsina tai materialistisina) *maailmanselityksinä*. Uudessa ja omaperäisessä muodossaan filosofia (”maailman tulkitseminen”) – Labriolan ja Gramscin ”praksiksen filosofia” – ei ole maailmanselitys, vaan kiinteä osa ”maailmaa muuttavaa” ”vallankumouksellisesta käytäntöä”. (Q10§31, 1270.) Praksiksen filosofia on sekä uusi ja itsenäinen filosofia tai teoria (materialistinen käsitys historiasta) että radikaalin poliittisen käytännön osatekijä: ”Se on filosofiaa, joka on myös politiikkaa, ja politiikkaa, joka on myös filosofiaa” (Gramsci 1979, 109).

Praksiksen filosofia on ”itsenäistä ja omaperäistä uutta kulttuuria” (Q16§9, 1863), ”riippumaton kaikista muista filosofioista”. Gramscin mukaan tämä oli jo

¹⁷ W. F. Haugin mukaan Marxin *Feuerbach-teeseissä* esittämä ideologiakritiikki ja objektivismin kritiikki liittyvät elimellisesti Marxin *Pääomassa* esittämään arvomuotojen ja työn kaksoisluonteen kritiikkeihin (Haug 2001, 80). Lisäisin tähän, että Marxin voi katsoa *Pääomassa* harjoittavan *Feuerbach-teeseissä* ja *Saksalaisessa ideologiassa* vasta luonnostelemansa ideologiakritiikkiä. Sen kohteena ovat sekä teorioissa (klassinen poliittisen taloustiede ja sen vulgaarit proletariaarit vaihtoehdot) että käytännöissä (kapitalistinen jokapäiväinen todellisuus) hallitsevat ajatus- ja organisaatiomuodot.

Labriolan kanta (QII§70, 1507). Praksiksen filosofia on ”laajaa kulttuurista liikettä, joka koskee koko ihmistä kaikkina aikakausina ja kaikissa yhteiskunnallisissa oloissa, ja joka johtaa yhteiskunnan moraaliseen yhdistymiseen” (Q4§3, 423). Siinä on kysymys vapautumisesta eri ihmisryhmien välisille alistussuhteille perustuvasta yhteiskunnasta, työväenluokan johdolla (*direzione*) toteutettavasta ”intellektuaalisesta ja moraalista uudistuksesta” (*riforma intellettuale e morale*), jossa taloudellisesti, poliittisesti ja kulttuurisesti alistetusta ryhmästä ”tulee todella itseenäinen ja hegemoninen” (QII§70, 1508).

Eräässä vähän ennen vankilaan sulkemistaan kirjoittamassaan artikkelissa (kesäkuussa 1926) Gramsci painottaa, että marxilainen ”maailman tulkitseminen” olisi vain ”kuin mitä tahansa teologiaa”, *ellei* tulkitseminen asetu kiinteään yhteyteen ”maailman muuttamiseen” tähtäävän proletaarisen liikkeen kanssa. Marx ei suinkaan väheksy ”maailman tulkitsemista”, mutta toisaalta todellista merkitystä työväenluokan vapautumisen kannalta sillä voi olla vain elimellisessä yhteydessä maailman muuttamiseen:

Jo *Feuerbach-teeissä* Marx toteaa, että ajankohtaisena tehtävänä ei ole selittää [*spiegare*] maailmaa, vaan muuttaa sitä. Jos marxilaisuudesta otetaan huomioon vain se osa, joka selittää maailmaa, niin varjoon jäävät Marxin itsensä mukaan paljon tärkeämmät osat eli ne, jotka tähtäävät vallankumouksellisten yhteiskunnallisten voimien, proletariaatin, organisoimiseen ja joiden on välttämättä muutettava maailma, ja marxismista tulee kuin mitä tahansa teologiaa. (Gramsci 1971, 432; suom. ML.)

Louis Althusserin mukaan Marx, Gramsci ja Lenin katsoivat, että marxilaisesta maailman tulkitsemisesta tulee muodostua ”filosofian uusi käytäntö” (*une nouvelle pratique de la philosophie*) (Althusser 1994b, 174). Filosofian uuden käytännön syntyminen edellytti filosofian vapauttamista sidoksestaan *valtioon*. ”Vanha” eli vallitseva filosofian käytäntö (kuten akateeminen filosofia) on ideologinen mahti eli osa ideologisia valtioapparaatteja. Siksi siirtyminen valtion hallitsemasta yhteiskunnallisesta todellisuudesta kymmenennessä Feuerbach-teesissä esille nousevaan ”inhimilliseen yhteiskuntaan tai yhteiskunnalliseen ihmiskuntaan” (Marx 1845/2021, 97) edellyttää myös siirtymistä vanhasta filosofian käytännöstä uuteen ”valtiottomaan” filosofian käytäntöön. (Althusser 1994b, 176–177.)¹⁸

¹⁸ Althusser tiesi mistä puhui kirjoittaessaan filosofian ja valtion suhteesta porvarillisessa yhteiskunnassa, sillä hän itse toimi vuosikymmeniä filosofian opettajana Ranskan valtion maineikkaassa filosofeja ja muita humanisteja valtion koulutusjärjestelmän palvelukseen valmistavassa *École normale supérieure* (ENS).

Althusserin mukaan Marxin oma toiminta antoi esimerkin siitä, miten ”filosofia pannaan toimeen uudessa ja hämmentävässä muodossaan, kun hän hylkäsi filosofian ’filosofiana’, mutta sen sijaan harjoitti sitä poliittisessa, kriittisessä ja tieteellisessä toiminnassaan eli lyhyesti sanoen rakensi uudenlaisen ’kriittisen ja vallankumouksellisen’ suhteen filosofian ja yhteiskunnallisten käytäntöjen välille” (emt., 178). Althusser korostaa, että tällainen *subversiivinen* muutos edellyttää filosofisen käytännön irtaantumista ideologisista valtioapparaateista ja liittymistä osaksi ”vallankumouksellista käytäntöä”. Tässä juuri itse Marx sekä tätä seuraten Gramsci ja Lenin osoittavat suuntaa sellaiseen gramscilaisittain ilmaisten *intellektuaaliseen ja moraaliseen uudistukseen*, jossa ”maailman tulkitseminen” tai kriittinen tiede tarkoittaa irtaantumista ideologisten mahtien alaisuudesta ja osallisuutta ne kumoamaan pyrkivässä ”maailman muuttamisessa” ja kommunistisen *yhteisön* – joka ei ole *valtio* ideologisine apparaatteineen – perustamisessa. Tätä vähempään ei tule tyytyä, mikäli tulkitsemme radikaalisti ja subversiivisesti Marxin manifestia filosofian uudesta käytännöstä, johon yhdennentoista teesin Feuerbachista voi nähdä osoittavan: ”Filosofit ovat vain *tulkinneet* maailmaa eri tavoin, kyse on pikemmin sen *muuttamisesta*.”

Lopuksi – demokraattinen filosofi

Althusserin esille nostamaa ”filosofian uutta käytäntöä” voi konkretisoida Gramscin *Vankilavihkoissaan* esittämien teorian ja käytännön (filosofian ja työväenliikkeen) suhteita koskevien näkemysten pohjalta. Labriolan korostama praksiksen filosofian ”omaperäisyys ja itsenäisyys filosofiana” tarkoittaa Gramscin mukaan sitä, ettei praksiksen filosofian tule jäädä vain pienten intellektuellipiirien omaisuudeksi, vaan sen tulee muodostua elimelliseksi osaksi työväenluokan elämää ja arkiajattelua (*senso comune*):

Se että ihmisjoukko saadaan ajattelemaan nykyistä todellisuutta johdonmukaisesti ja koherentisti on paljon tärkeämpi ja ”omaperäisempi” ”filosofinen” teko kuin jonkin filosofisen ”neron” tekemä löytö, joka jää pienten intellektuelliryhmien omaisuudeksi. (Gramsci 1979, 37.)

Tällainen ”filosofinen teko” on kuitenkin paljon vaikeampi toteuttaa kuin ”keksiä mielivaltaisesti uusia ja omaperäisiä periaatteita” (Q11§55, 1438; suom. ML). Praksiksen filosofian muodostuminen ”filosofian uudeksi käytännöksi” edellyttää pitkäjänteistä ja kärsivällistä organisatorista toimintaa siinä missä hegemoniset kamppailut ylipäättensä.

Praksiksen filosofian ja joukkojen suhdetta pohtivissa vankilamuistiinpanoissaan Gramsci esittää – ohimennen – ajatuksen *demokraattisesta filosofista* eli ”filosofin” ja ”ympäristön” välisestä vastavuoroisesta ”pedagogisesta” yhteiskunnallisesta suhteesta, jossa ”jokainen opettaja on vuorollaan oppilas ja oppilas vuorollaan opettaja”. (Q10II§44, 1331; suom. ML.)¹⁹ Demokraattinen filosofi ei ole yksilöpersoonana, vaan ”opettajan” ja ”oppilaan” tai ”filosofin” ja ”kulttuurisen ympäristön” välisessä vuorovaikutuksessa syntyvä kollektiivinen toimija:

Voidaankin sanoa, että filosofiyksilön historiallinen persoonallisuus muodostuu myös siinä aktiivisessa suhteessa, joka on olemassa hänen ja sen kulttuurisen ympäristön välillä, jota hän pyrkii muovaamaan. Tämä ympäristö vaikuttaa takaisin filosofiin ja asettaa hänet jatkuvan itsekritiikin prosessiin. Ympäristö on hänen ”opettajansa” [...] Silloin voi myös ”historiallisesti” käydä toteen *uudentyyppinen filosofi*, jota voimme kutsua siinä mielessä ”demokraattiseksi filosofiksi”, että hän on filosofina tietoinen siitä, ettei hänen persoonallisuutensa rajoitu häneen fyysisenä yksilönä, vaan se on kulttuurista ympäristöä muovaava aktiivinen yhteiskunnallinen suhde. Jos ”ajattelija” on tyytyväinen omaan ajatteluunsa, kun hän on ”subjektiivisesti” eli abstraktissa mielessä vapaa, se kuulostaa nykyään vitsiltä: Tieteen ja elämän yhteys on aktiivinen yhteys ja vain siinä ajattelun vapaus voi toteutua. Se on opettaja-oppilas-suhde, filosofin ja hänen kulttuurisen ympäristönsä välinen suhde, sen ympäristön, jossa hänen tulee toimia ja josta hän saa ne ongelmat, jotka tulee muotoilla ja ratkaista. (Q10II§44, 1331–1332; suom. ja kurs. ML.)²⁰

Gramsci luonnehtii demokraattista filosofiaa myös ”historialliseksi blokiksi”, kuten ihmistä muutenkin: ”Ihminen tulee ymmärtää historialliseksi blokiksi, aktiiviseksi suhteeksi puhtaasti yksilöllisten ja subjektiivisten tekijöiden sekä objektiivisten tai materiaalistien tai joukkoelementtien välillä” (Q10II§48, 1338; suom. ML). Näin ajatellen koko yhteiskuntaluokka on muodostamassa ”demokraattista filosofiaa”. Tällöin kysymys ei enää ole perinteisten filosofien tai intellektuellien piiriin rajoittuvasta ”filosofiasta ylhäällä”, vaan ”filosofiasta alhaalta” eli työväenluokan

19 Gramscin mukaan pedagogiset suhteet eivät rajoitu vain kouluun, vaan ”jokainen ’hegemoninen’ suhde on välttämättä myös pedagoginen suhde” (Q10II§44, 1331).

20 Mahdollisesti Gramsci viittaa tässä myös Neuvostoliittoon, jossa Stalinin valtaannousun myötä myös sanan- ja yhdistymisen vapautta rajoitettiin yhä voimakkaammin. Toisin sanoen Gramsci piti näitä liberaaleja vapauksia työväenliikkeen intellektuaalisen ja moraalisen kehityksen tärkeinä edellytyksinä.

keskuudesta nousevien *uudentyyppisten* ”intellektuaalisten eliittien” ja näiden filosofis-kulttuuristen uudenlaisten käytäntöjen muodostumisesta (vrt. edellä Haug 1998, 131–134 ja Haug 2001, 72 ja 76). Tällaiset työväenluokan orgaanisista intellektuelleista muodostuvat eliitit eivät ole eliittiä ”määrällisessä” (pieni vähemmistö) vaan ”laadullisessa” mielessä:

On lakkaamatta työskenneltävä yhä laajempien kansankerrosten intellektuaaliseksi kohottamiseksi eli persoonallisten piirteiden luomiseksi [*dare personalità*] kansan muodottomalle ainekselle. Tämä merkitsee työskentelyä uudentyyppisten intellektuaalisten eliittien luomiseksi eli sellaisten, jotka nousevat suoraan joukoista, mutta jotka pysyvät yhteydessä joukkoihin muodostuakseen ikään kuin korsetin ”luiksi”. (Gramsci 1979, 54; suom. muokattu.)²¹

Feuerbach-teeseihin viitaten praksiksen filosofiaa voi luonnehtia demokraattisen filosofin vallankumoukselliseksi käytännöksi. Tällainen teorian ja käytännön, maailman ymmärtämisen ja maailman muuttamisen yhteen saattavan kollektiivisen käytännön syntyminen merkitsee yhä useamman ihmisen mahdollisuutta kehittää omaa yksilöpersoonansa *ja* samalla osallistua aktiivisesti ”maailmanhistorian luomiseen”:

Onko parempi ”ajatella” ilman kriittistä tietoisuutta, hajanaisesti ja sattumanvaraisesti eli ”olla osallisenä” ympäristön ulkoapäin, mekaanisesti ”määrämään” maailmankatsomukseen, joka siis on peräisin jostakin niistä monista yhteiskuntaryhmistä, joihin jokainen ihminen automaattisesti kuuluu siitä alkaen, kun hän astuu tajunnan maailmaan? Vai onko sen sijaan parempi kehittää omaa maailmankatsomustaan tietoisesti ja kriittisesti ja siten tähän omaan aivotyöhön sitoutuen valita oma toimintapiirinsä, osallistua aktiivisesti maailmanhistorian luomiseen, olla oma oppaansa eikä passiivisesti ja nöyrästi hyväksyä oman persoonallisuutensa muottiin pakottamista? (Gramsci 1979, 35.)

21 Gramscin mukaan ”määrän” ja ”laadun” välisen tosiasiallisesti väärän vastakkainasettelun lähtökohtana ovat yhteiskuntaluokat eriarvoiseen asemaan asettavat yhteiskunnalliset olosuhteet, ”joissa toiset ihmiset ovat pelkkää määrää ja toiset laatua” (Q10II§50, 1341). Toisin sanoen työväenluokan johdolla toteutettavan intellektuaalisen ja moraalisen reformin myötä yhteiskunnan suuri määrällinen enemmistö muodostaisi myös sen ”laadullisesti” kehittyneen osan.

Praksiksen filosofian kannalta katsoen yhdestoista Feuerbach-teesi ei olekaan vain julistus vanhan filosofian lopusta vaan samalla myös uuden filosofian aloitus. Irtaantuminen (*Ausgang*) filosofian vanhasta käytännöstä osoittaa kohti filosofian uutta käytäntöä. Sitä ei vielä ole, vaan *se on tehtävä*. Yhdestoista Feuerbach-teesi kutsuukin meitä ymmärtämään ja muuttamaan maailmaa, kehittämään demokraattisen filosofin vallankumouksellista käytäntöä, siinä missä *Kommunistisen manifestin* loppuhuudahdus kehottaa ”kaikkien maiden proletaareja” liittymään yhteen, mikäli aikovat voittaa taistelunsa.

DOI – <https://doi.org/10.55294/tk.125711>

Tutkimus & kritiikki on lisensoitu Creative Commons Nimeä-EiKaupallinen-EiMuutoksia 4.0 Kansainvälinen -lisenssillä.

LÄHTEET

- ALTHUSSER, LOUIS (1994a). Marx dans ses limites. Teoksessa Louis Althusser, *Écrits philosophiques et politiques*. Tome I. Pariisi: STOCK/IMEC.
- ALTHUSSER, LOUIS (1994b). La transformation de la philosophie. Teoksessa Louis Althusser, *Sur la philosophie*. Pariisi: Gallimard.
- ALTHUSSER, LOUIS (2015). *Être marxiste en philosophie*. Toim. G. M. Goshgarian. Pariisi: Presses universitaires de France.
- BALIBAR, ÉTIENNE (1993). *La philosophie de Marx*. Pariisi: La Découverte.
- ENGELS, FRIEDRICH (1890/1979). Engels Conrad Schmidille (5. elokuuta 1890). *MEVT* 6, 599–601. Moskova: Edistys.
- ENGMAN, MAX & ERIKSSON, JERKER A. (1982). *Vallankumouksen salamatkustaja John Reed Suomessa*. Suom. Timo Hämäläinen. Helsinki: WSOY.
- GRAMSCI, ANTONIO (1971). *La costruzione della partito comunista 1923–1926*. Torino: Einaudi.
- GRAMSCI, ANTONIO (1975). *Quaderni del carcere*. Edizione critica dell'Istituto Gramsci (= Q). Toim. Valentino Gerratana. Torino: Einaudi.
- GRAMSCI, ANTONIO (1979). *Vankilavihkot. Valikoima*. Suom. Martti Berger, Mikael Böök & Leena Talvio. Helsinki: Kansankulttuuri.
- HANSKA, JARI (2005). Lassy, Ivar (1889–1939) poliitikko, toimittaja, orientalisti. Teoksessa Matti Klinge (päätoim.), *Suomen Kansallisbiografia* 5, 755–757. Helsinki: SKS.
- HAUG, WOLFGANG FRITZ (1998). Die deutsche Hauptstadtphilosophie versucht sich an den Feuerbach-Thesen. Teoksessa Georges Labica, *Karl Marx – Thesen über Feuerbach* (saks. Thomas Laugstien & Susanne Staatsmann), 129–150. Hampuri & Berliini: Argument.
- HAUG, WOLFGANG FRITZ (1999). Feuerbach-Thesen. Teoksessa W. F. Haug ym. (toim.), *Historisch-kritisches Wörterbuch des Marxismus*, Band 4, 402–420. Hamburg: Argument.

- HAUG, WOLFGANG FRITZ (2001). From Marx to Gramsci, from Gramsci to Marx: Historical Materialism and the Philosophy of Praxis. *Rethinking Marxism*, 13(1), 69–82.
<https://doi.org/10.1080/089356901101241604>
- HOBBSAWM, ERIC (2019). *Kuinka muuttaa maailmaa. Kriittisiä esseitä Marxista*. Suom. Tatu Henttonen. Tampere: Vastapaino.
- KANT, IMMANUEL (2013). *Puhtaan järjen kritiikki*. Suom. Markus Nikkarla & Kreetta Ranki. Helsinki: Gaudeamus.
- KOIVISTO, JUHA & MEHTONEN, LAURI (2001). Thesen über die Feuerbachthesen. Teoksessa Christoph Kniest, Susanne Lettow & Teresa Orozco (toim.), *Eingreifendes Denken. Wolfgang Fritz Haug zum 65. Geburtstag*, 256–265. Münster: Westfälisches Dampfboot.
- KRÄTKE, MICHAEL (2011). Poliittinen taloustieteen uudistaminen ei onnistu ilman Marxia. Suom. Lasse Poser & Juha Koivisto. Teoksessa Juha Koivisto & Vesa Oittinen (toim.), *MEGA-Marx – Johdatus uuteen Marxiin*, 167–191. Tampere: Vastapaino.
- KÜTTLER, WOLFGANG; PETRIOLI, ALEXIS & WOLF, FRIEDER OTTO (2004). Historischer Materialismus. Teoksessa W. F. Haug ym. (toim.), *Historisch-kritisches Wörterbuch des Marxismus*, Band 6/I, 316–334. Hampuri: Argument.
- LABICA, GEORGES (2014). *Karl Marx – Les Thèses sur Feuerbach*. Pariisi: Éditions Syllepse.
- LABRIOLA, ANTONIO (1902/2014). Discorrendo di socialismo e di filosofia. Secondo edizione ritoccata ed ampliata. Teoksessa Antonio Labriola, *Tutti gli scritti filosofici e di teoria dell'educazione*. Toim. Luca Basile & Lorenzo Steardo, 1389–1505. Milano: Bompiani.
- LAHTINEN, MIKKO (2020). Jälkikirjoitus. Olivatko Marx ja Engels väärässä? Teoksessa Karl Marx & Friedrich Engels, *Kommunistinen manifesti* (suom. Juha Koivisto, Markku Mäki & Timo Uusitupa), 83–109. Tampere: Vastapaino.
- LAHTINEN, MIKKO (2022). Onko sivistysliopisto vielä olemassa? *Tiedepolitiikka*, 47(1), 31–36.
- LIEDMAN, SVEN-ERIC (2018). *The Life and Works of Karl Marx*. Engl. Jeffrey N. Skinner. Lontoo: Verso.
- MACHEREY, PIERRE (2008). *Marx 1845. Les "Thèses" sur Feuerbach. Traduction et commentaire*. Pariisi: Éditions Amsterdam.
- MARX, KARL (1845/2021). Ad Feuerbach. Suom. Jussi Silvonen. Teoksessa Jukka Heiskanen & Miiika Salo (toim.), *Karl Marx – Maailman muuttaminen*, 95–99. Jyväskylä: SoPhi.
<https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/78804>
- MARX, KARL (1852/1978). Louis Napoleon Bonaparten Brumairekuun kahdeksastoista. *MEVT6* 3, 141–259. Moskova: Edistys.
- MARX, KARL (1865/1965). Marx an Johann Baptist von Schweitzer (13. Februar 1865). *MEW* 31, 445–446. Berliini: Dietz.
- MARX, KARL (1867/1965). Marx an Johann Philipp Becker (17. April 1867). *MEW* 31, 541. Berliini: Dietz.
- MARX, KARL (1867/1974). *Pääoma. Kansantaloustieteen arvostelua. I osa*. Suom. O. V. Louhivuori, Mauri Ryömä & Tuure Lehén. Moskova: Edistys.
- MARX, KARL (1875/1979). Gothan ohjelman arvostelua. *MEVT6* 5, 531–551. Moskova: Edistys.
- MARX, KARL & ENGELS, FRIEDRICH (1846/1978). Feuerbach. Materialistisen ja idealistisen katsantokannan vastakkaisuus (Saksalainen ideologian I luku). *MEVT6* 2, 67–147. Moskova: Edistys.
- MARX, KARL & ENGELS, FRIEDRICH (1848/1998). *Kommunistinen manifesti*. Suom. Juha Koivisto, Markku Mäki & Timo Uusitupa. Tampere: Vastapaino.
- MARX, KARL; FONER, PHILIP S. & LANDOR, R. (1972). Two Neglected Interviews with Karl Marx. *Science & Society*, 36(1), 3–28.

- MUSTO, MARCELLO (2014). Mies paikallaan – Marx Internationaalina aikana. Suom. Paula Rauhala. *niin & näin*, 3/2014, 81–90.
- MUSTO, MARCELLO (2019). Marx's Critique of German Social Democracy: From the International to the Political Struggles of the 1870s. Teoksessa Shaibal Gupta, Marcello Musto & Babak Amini (toim.), *Karl Marx's Life, Ideas, and Influences: A Critical Examination on the Bicentenary*, 21–40. Lontoo: Palgrave-MacMillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-24815-4_2
- OITTINEN, VESA (2021). Marxin Taloudellis-filosofiset käsikirjoitukset ja niiden tausta. Teoksessa Jukka Heiskanen & Miika Salo (toim.), *Karl Marx – Maailman muuttaminen*, 38–45. Jyväskylä: SoPhi. <https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/78804>
- SILVONEN, JUSSI (2021). ”Todellisuudessaan se on yhteiskunnallisten suhteiden ensemble” – Feuerbach-teesit teoreettisena ”maastonvaihdoksena”. Teoksessa Jukka Heiskanen & Miika Salo (toim.), *Karl Marx – Maailman muuttaminen*, 72–94. Jyväskylä: SoPhi. <https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/78804>
- SUCHTING, WAL (1979). Marx's Theses on Feuerbach: Notes Towards a Commentary (with a New Translation). Teoksessa John Mepham & David-Hillel Ruben (toim.), *Issues in Marxist Philosophy, Vol. II, Materialism*, 5–34. Atlantic Highlands, NJ: Humanities Press.
- WHEEN, FRANCIS (2000). *Karl Marx*. Suom. Aarne T. K. Lahtinen. Helsinki: Otava.

Ideologiakritiikin ja -teorian perustat ja merkitys nykyisissä kamppailuissa

JAN REHMANN

Teksti on pidennetty versio Jan Rehmannin esityksestä Helsingin yliopistossa 11.8.2022 järjestetyssä seminaarissa *Ideology Theory in the Current Crisis Conjuncture*.

Johdanto: Millaiset panokset ovat pelissä?

Ideologian käsite on monien muiden termien tavoin kiistanalainen sekä yhteiskuntateorioissa että sosiaalisissa liikkeissä ja arkiymmärryksen mukaisissa diskursseissa. Joissakin lähestymistavoissa se samastetaan harhauttamiseen tai 'väärään tietoisuuteen', jonka voi korvata 'tieteellisellä' maailmankuvalla. Toiset taas puolustavat 'neutraalia' ideologiakäsitystä, jossa ideologia samastetaan ajatteluun yleensä (kuten Karl Mannheimilla) tai jossa se nähdään luokkaintressien ilmauksena (kuten 'marxismi-leninismissä'). Totean heti aluksi, että minulle ideologiateorioiden pääkysymys liittyy porvarillisen yhteiskunnan ja valtion sisäisen vakauden ongelmaan, ja tätä vakautta ei selvästikään voi selittää pätevästi väkivallalla, manipulaatiolla tai 'väärällä tietoisuudella'. Marx oli oikeassa korostaessaan sitä, että "taloudellisten suhteiden äänetön pakko saattaa lopullisesti työmiehen kapitalistin valtaan" (Marx 1867/2013, 660), mutta tämäkään ei ole riittävä selitys, sillä myös mainitut taloudelliset rajoitteet edellyttävät tulkintaa. Miten voimme tunnistaa

mekanismeja, joiden vaikutuksesta alistetut luokat nöyrtyvät – ’vapaaehtoisesti’ ja usein innokkaasti – sellaiselle hallinnan järjestykselle, joka sotii heidän elintärkeitä etujaan vastaan? Tämä kysymys on merkittävä nykyaikanakin, jota leimaa uusliberaalin hi-tech-kapitalismin kyky ylläpitää edelleen hegemoniaansa, vaikka se on ajautunut vakaviin taloudellisiin ja ekologisiin kriiseihin. Ideologioiden merkitys ei ole vähentynyt. Sen sijaan, että häikäistyisimme ’painottoman’ digitaalitalouden loistosta, meidän tulee pyrkiä purkamaan niitä ideologisia mekanismeja, jotka kätkevät teknologisen kehityksen kapitalistisen anastuksen.

Sen sijaan, että esittelisin seuraavassa eri ideologiakäsityksiä kronologisesti edeten, johdatukseni aiheeseen rakentuu mutkitellen ja erityisiä käsitteellisiä ongelmia jäljittäen. Aloitan puhumalla niin kutsutusta ideologiateoreettisesta käänneestä 1970- ja 1980-luvuilla. Palaan sitten historiassa taaksepäin Marxin ja Engelsin näkemyksiin. Tämän jälkeen tarkastelen Gramscin, Althusserin sekä Berliinin Vapaassa Yliopistossa (Freie Universität Berlin) toimineen ideologiateoriaprojektin (*Projekt Ideologietheorie*, PIT) – johon olen itsekin osallistunut – avaamia ideologiatutkimuksen paradigmoja. Nostan lopuksi vielä esiin kysymyksen ideologiateorian nykyisestä relevanssista.

Ideologiateoreettinen käänne

1970- ja 1980-lukujen niin kutsuttu ideologiateoreettinen käänne kytkeytyi Ranskassa Louis Althusseriin, Iso-Britanniassa Stuart Halliin ja Saksassa Berliinin ideologiateoriaprojektiin (PIT). Näiden kaikkien yhteisenä lähtökohtana oli mahdollistaa marxilaisen ideologiatutkimuksen uudelleenrakentaminen, sillä se oli monessakin mielessä juuttunut paikalleen. Ideologiateoria otti aiempaan ideologiatutkimukseen kahtalaista etäisyyttä. Ensinnäkin se teki pesäeroa laajalle levinneeseen ’ekonomismiin’, joka palautti ideologian vain taloudellisten luokkaintressien seurausilmäoksi, ja näin kadotti näköpiiristään ideologisen¹ suhteellisen itsenäisyyden. Toiseksi se erottautui perinteisestä ideologiakritiikistä, jossa ideologinen ymmärrettiin pelkästään ’vääränä’ tai ’nurinkääntyneenä’ tietoisuutena, jota tuli kritisoida ’tieteellisen maailmankatsomuksen’ näkökulmasta.

Väitteet tuollaista perinteistä ideologiakritiikkiä vastaan voi tiivistää kolmeen huomioon. Ensinnäkin, ’väärän tietoisuuden’ kritiikki ei ollut vielä saavuttanut sellaista yhteiskuntatieteellistä tasoa, jossa se olisi kyennyt havaitsemaan ideolo-

1 ’Ideologisen’ käsite, joka on keskeinen ideologiaprojektille, on avattu tarkemmin alempana sivulla 150 (suom. huom.).

gisen materiaalista olemassaoloa, sen todellistumista erilaisten apparaattien, intellektuellien, rituaalien ja käytäntömuotojen järjestyksinä. Althusser käsitteellisti tämän teoriassaan 'ideologisista valtiokoneistoista' (*appareils idéologiques d'État*), joka taas viittasi Gramscin 'hegemonisten apparaattien' (*apparato egemonico* ja *apparato di egemonia*) käsitteeseen. Toiseksi, perinteinen ideologikritiikki oli takertunut tietoisuusilmiöihin ja siten se kadotti näkyvistään ideologisten muotojen ja käytäntöjen tiedostamattoman toiminnan sekä niiden ankkuroitumisen 'habituksen' (Bourdieu) ruumiillisiin dispositioihin ja suhtautumistapoihin. Ideologiateoreettinen johtopäätös tästä voidaan esittää seuraavasti: jos haluaa ymmärtää sitä, miksi ja miten ihmiset alistuvat 'vapaaehtoisesti' vieraantuneille ja rajoittaville olosuhteille, on huomioitava se, että ideologinen alistuminen ei vaikuta vain tietoisuuteen ja mielipiteisiin vaan se muokkaa myös ihmisten subjektiviteettia. Kolmanneksi, käsitys 'väärän tietoisuuden' 'vääryydestä' on erittäin yleistävä ja potentiaalisesti totalisoiva, sillä se piilottaa näkyvistä ihmisten arkiymmärryksen ristiriitaisen rakentumisen. Yritys 'osoittaa' ideologiat 'vääriksi' uhkaa viedä huomion pois ideologiateorian päätehtävästä eli sen hahmottamisesta, kuinka tehokkaasti ideologiat alistavat ja kontrolloivat mieltä, kehoja ja 'sydämiä'. Stuart Hallin (1992b, 337–338) mukaan 'organisesti' yhdistävästä ideologiasta puhuttaessa tärkeintä "on kysyä mikä siinä on *totta*, eikä mikä siinä on *virheellistä*" – mutta ei universaalina totuuden merkityksessä vaan siinä merkityksessä, missä määrin se "vaikuttaa järkevältä".

Tästä haluan siirtyä takaisin Marxin ja Engelsin kriittisen ideologiakäsityksen perustuksiin.

Marxin ja Engelsin kriittinen ideologiakäsitys

Marx ja Engels eivät kehittäneet kokonaisvaltaista teoriaa ideologiasta, jota voisi verrata heidän poliittisen talouden ja taloustieteen kritiikkinsä täsmällisyyteen. He käyttivät ideologian käsitettä eri tarkoituksia varten konkreettisissa tilanteissa, yleensä yhteenotoissaan vastustajiensa kanssa. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että he olisivat käyttäneet käsitettä sattumanvaraisesti. Päinvastoin: kuten huomaamme, heidän erilaiset tapansa käyttää ideologian käsitettä käyttötapsansa olivat johdonmukaisia tavoilla, jotka enteilivät hämmästyttäväsi myöhempien ideologia-teorioiden monia saavutuksia.

Annan tästä seuraavaksi kolme esimerkkiä: jaon ruumiillisen ja henkisen työn välillä, porvarillisen yhteiskunnan fetisismien sekä Engelsin käsityksen valtiosta ensimmäisenä ideologisena mahtina.

Jako ruumiilliseen ja henkiseen työhön

Monet kriitikot ovat väittäneet, että Marx ja Engels juutuivat perinteiseen versioon ideologiakritiikistä väärän tietoisuuden kritiikkinä, jota vastaan historiallis-materialistiset teoriat ideologiasta sitten nousivat 1970- ja 1980-luvuilla. Tältä asia ensi näkemältä vaikuttaakin, kun lukee heidän varhaista tekstiään *Saksalainen ideologia* vuodelta 1845–1846. Kriitikot voivatkin viitata moniin Marxin ja Engelsin muotoiluihin, joissa he puhuivat väärästä ja ”nurinkurisesta maailmantietoisuudesta”, ”itsenäisestä valtakunnasta pilvissä”, ”nurinkurisesta ymmärtämisestä”, ”päälaellaan ... seisomisesta”, ja niin edelleen (Marx 1843/2009, 81; Marx 1845/2021, 96; Marx & Engels 1845–1846/1978, 68; Marx 1867/2013, 26). Ideologit ”kääntävät väistämättä asian päälaelleen ja pitävät ideologiaansa kaikki yhteiskunnalliset suhteet luovana voimana ja tarkoituksena, vaikka se on vain näiden suhteiden ilmaus ja oire” (Marx & Engels 1845–1846/1987, 405). Marx ja Engels (1845–1846/1978, 78) vetivät yhteen kuvauksensa ’vääristymistä’ ja ’nurinkääntymisistä’ kielikuvassaan *camera obscurasta*, jossa ihmiset ja heidän suhteensa näyttävät päälaellaan seisovilta. Näiden tekstin osien perusteella Althusser päätteli, että *Saksalaisessa ideologiassa* ideologia käsitettiin pelkästään ’tietoisuusmuodoksi’, ”puhtaaksi harhaksi, illuusioksi, puhtaaksi uneksi, ts. eimiksikään”, siten, että se on ”tyhjää ja tarkoituksetonta” (Althusser 1984, 115–116).

Pyrin osoittamaan, että tämä kritiikki on yksipuolinen. Se toki saa Marxin ja Engelsin kiinni itse teossa tilanteessa, jossa he nujakoivat poleemisesti idealististen vastustajiensa kanssa, käyttäen hyväkseen näiden diskursseja ja kääntäen ne ympäri. Se jättää kuitenkin huomiotta sen, että he eivät olleet ensisijaisesti kiinnostuneita osoittamaan tiettyjä tietoisuusmuotoja vääriksi vaan pikemminkin selittämään niitä niiden yhteiskunnallisesta taustasta käsin: ideologian ’nurinkääntyminen’ tai sen ’päälaellaan seisominen’ oli heille ruumiillisen ja henkisen työn yhteiskunnallisen erottelun seuraus, jonka he puolestaan näkivät elimellisessä yhteydessä yksityisomistuksen, antagonististen luokkien ja valtion syntyyn. Vain tästä sosiaalisesta jaottelusta johtuen ”tajuuta ... kykenee vapautumaan maailmasta ja siirtymään ’puhtaan’ teorian, teologian, filosofian, moraalin jne. muodostamiseen” (Marx & Engels 1845–1846/1978, 88), jota erityiset intellektuaaliset ryhmät harjoittavat ”ammattina, toisin sanoen *liiketoimintana*” (Marx & Engels 1845–1846/1987, 363). Intellektuaalisten aktiviteettien todellinen irtautuminen yhteiskunnallisesta tuotannosta mahdollisti ja tuotti tämän tietoisuuden täyskäännöksen sekä näiden aktiviteettien kasvavan itsenäistymisen ja niiden etuoikeutetun aseman työhön nähden. Tämä pätee myös esimerkiksi uskonnon syntymiseen ideologiana, mihin kytkeytyi ruumiillisesta työstä vapautetun erikoistuneen papiston muotou-

tuminen, mikä tulee erottaa esivaltiollisten yhteiskuntien magiasta ja luonnonmystiikasta. Marx kirjoitti marginaalissa olleessa huomautuksessaan ”ideologiensimmäi[sestä] muo[dosta], *pap[eista]*” (Marx & Engels 1845–1846/1978, 88). Myöhemmin Bourdieulla oli sama näkemys, ja hän otti *Saksalaisen ideologian* pohdiskelut ruumiillisen ja henkisen työn erottelusta lähtökohdakseen, jonka avulla hän kehitti yhteiskunnallisen ’kentän’ käsitteensä uskontoa tarkastellessaan (Bourdieu 1991, 6, 9).

Näin ollen, vastoin Althusserin ja monien muiden kriitikkojen tulkintoja, Marxin ja Engelsin ideologiakäsitystä ei voi palauttaa ’vääräksi tietoisuudeksi’. Sen sijaan se ottaa tähtäimeensä ne materiaaliset sosiaaliset järjestykset, jotka tuottavat nämä ajatusmuodot eli rässä tapauksessa ruumiillisen ja henkisen työn erottelun.

Marxin fetisismikritiikki

Yllä mainittu pätee myös toiseen esimerkkiini eli Marxin tavaroiden, rahan ja pääoman fetisismiin kritiikkiin. ’Fetissin’ käsite juontuu portugalin kielen sanasta *fetiço*. Afrikassa toimineet portugalilaiset lähetyssaarnaajat kehittivät sen alkuaan kuvaamaan kohtaamaansa ja ’primitiivisenä’ pitämäänsä afrikkalaista uskontoa, jota uskovaiset harjoittivat polvistumalla itse tekemiensä esineiden edessä. Nämä ihmisten kädentuotteet ottivat siten tekijänsä valtaansa. Fetissi-käsitteen uskonnollinen käyttöyhteys paljastaa sen taustalla olevan valkoista ja eurooppalaista ylivaltaa kannattavan asenteen, olipa se ’kristillinen’ tai ’maallistunut’: sen omaksuneet katsovat nenänvarttaan pitkin niitä ’primitiivisiä’ ja ’valistumattomia’ uskovia, jotka veistelevät esineitä ja sitten kumartavat luomuksilleen ja palvovat niitä. Jos miettii tätä siirtomaavallan kontekstia, voi todeta, että Marxin fetissi-käsitteen käyttö on ideologiakritiikin taidonnäyte. Hän kääntää asetelman ympäri osoittamalla, että juuri modernin porvarillisen taloutemme ytimessä on mitä mielipuoლისin ja anakronistisin fetisismi. Koska tavarantuottajat eivät tuota yhteisen yhteiskunnallisen suunnitelman mukaisesti, he voivat saada yhteiskunnalta palautetta vasta tuotannon *jälkeen* – ja tämä palaute kertoo heille, vastaako heidän työaikansa yhteiskunnallisesti välttämätöntä työaikaa, pystyvätkö he vastaamaan kilpailijoihin ja menestyvätkö he markkinoilla vai eivät. Tämä takautuva yhteiskunnallistuminen ei ole markkinoilla käytävää ’peliä’, kuten Friedrich von Hayekin kaltaiset uusliberaalit ideologit asiaa mielellään kuvaavat. Se on pikemminkin eksistentiaalinen kysymys, ja usein elämän ja kuoleman kysymys. Tuottajat luovuttavat oman toimijuutensa tuottamilleen ’esineille’, jolloin näiden välinen yhteys pakottaa tuottajia vieraana esineellistyneenä voimana, joka operoi heidän selkensä takana: ”Heidän omalla yhteiskunnallisella liikkeellään on heidän mielestään olioiden

liikkeen muoto ja he ovat näiden olioiden valvonnan alaisina sen sijaan, että kontrolloisivat niitä” (Marx 1867/2013, 81).

On tärkeää huomata, että Marx ei ollut kiinnostunut yksinomaan tajunnan mystifikaatioista vaan sen sijaan kapitalismin *objektiivisista* nurinkääntymisistä, joiden mukaisesti vaihtoarvo hallitsee käyttöarvoa, abstrakti työ konkreettista työtä ja yksityinen kapitalistinen voitto ihmiselämää. Juuri nämä objektiiviset nurinkääntymiset synnyttävät Marxin (1867/2013, 82) mainitsemia ”yhteiskunnallisesti päteviä ja siis objektiivisia ajatusmuotoja”, joiden lävitse ihmiset hahmottavat spontaanisti olosuhteensa. Marx yhdistää tässä termin, joka kuvaa tietoisuutta (ajatusmuoto) termiin, joka viittaa ’todellisuuteen’ (objektiivinen). ’Objektiivisenä ajatusmuotona’ tavarafetisismi on sekä kapitalistisen yhteiskunnan käytännöllisen sosiaalisen elämän muoto että tätä vastaava tietoisuuden muoto. *Pääoman* kolmannessa osassa Marx luonnehtii näitä objektiivisia ajatusmuotoja ”arkielämän uskonnoksi”, jonka hän kirjoittaa olevan ”taiottu, takaperoinen ja päälleen asetettu maailma, missä monsieur le Capital ja madame la Terre kummittelevat sosiaalisina roolihenkilöinä” (Marx 1894/2015, 817). Hän myös huomauttaa uudelleen, että tämä kapitalistinen ’uskonto’ on niin vahvasti ankkuroitunut yhteiskunnallis-taloudelliseen todellisuuteen, ettei sitä voi horjuttaa ’väärän tietoisuuden’ kritiikillä. Vaikka sen kumoaisi tieteellisesti, sen arkinen sitovuus ja vaikuttavuus eivät tämän voimasta murru, sillä ”todelliset tuotannon edustajat tuntevat olevansa täysin kotonaan näissä pääoman vieraantuneissa ja irratoimisissa muodoissa: pääoma – korko, maa – maankorko, työ – työpalkka, sillä ne ovat juuri niitä näennäisen ulkokuoren muotoja, joiden puitteissa he liikkuvat ja joiden kanssa he ovat päivittäin tekemisissä” (Marx 1894/2015, 817–818). Nämä fetissoidut muodot eivät siksi ole pelkästään vääriä, sillä ne ovat myös käytännöllisessä mielessä asianmukaisia vastatessaan niitä toimintamuotoja, jotka ovat yhteensopivia ’normaalien’ yhteiskunnallis-taloudellisten olojen kanssa.² Tällä tavoin Marxin kritiikki ei kohdistu vain joihinkin harhakuvitelmiimme vaan ennemminkin itse porvarillisen todellisuuden *normaaliuteen*: ’nurinkääntyminen’ on koko suunnittelemattoman yksityisen tavarantuotannon ja -kierron kantava rakenne.

Edelleenkin käytävässä debatissa pohditaan sitä, oliko Marxin kritisoima fetisismi osa sitä, mitä hän (1867/2013, 660) kutsui ”taloudellisten suhteiden äänettömäksi pakoksi” vai osa kapitalististen markkinayhteiskuntien spontaania ideologiaa

2 Ks. Marxin argumentti: ”Siksi viimeainituille, ts. tuottajille, ilmenevät heidän yksityistöittensä yhteiskunnalliset suhteet sinä, *mitä ne ovat*, so. ei henkilöiden välittöminä yhteiskunnallisina suhteina heidän töissään, vaan päinvastoin henkilöiden esineellisinä suhteina ja esineiden yhteiskunnallisina suhteina” (Marx 1867/2013, 79; kursivointi JR).

(yleiskuvauksena tästä, ks. Rehmann 2014, 48–). Väitän, että kyse on molemmista, ja että Marx pyrki yhdistämään nämä eri tasot. Hänen kritiikkinsä kohdistuu sekä todelliseen, rakenteelliseen vieraantumiseen, johon *kaikki* porvarillisen yhteiskunnan jäsenet (kapitalistiluokka mukaan lukien) ovat alistettuja, että sen itseään mystifioivaan luonnollistamiseen, jota vulgaaritaloustieteilijät ja muut ideologit setvivät sitten tarkemmin. Lisäksi, kun Marx (1894/2015, 817) huomauttaa, että ihmiset tuntevat olonsa täysin kotoisaksi näissä ”vieraantuneissa ja irrationaalisissa muodoissa”, hän viittaa valheelliseen ideologiseen yksimielisyyteen, jota Gramsci tarkasteli myöhemmin yksityiskohtaisemmin hegemoniateoriassaan.

Valtio ensimmäisenä ideologisena mahtina

Viimeisenä esimerkkinä voi mainita sen, miten Engels ankkuroi myöhäistuotannossaan ideologian käsitteen kriittiseen valtioteoriaan. Ottaen jälleen esille *Saksalaisen ideologian* kuvauksen valtiosta ”illusorisen yleisyyden muotona” (Marx & Engels 1845–1846/1978, 90) hän määritteli valtion esiintyvän ”ensimmäisenä ihmisten yläpuolella olevana ideologisena mahtina”, mikä tarkoitti sitä, että sorretun luokan taistelu hallitsevaa luokkaa vastaan ”muodostuu välttämättä poliittiseksi taisteluksi” (Engels 1886/1979, 439). Tämän jälkeen Engels kuvasi lakia toisena ideologisena mahtina, jonka mukaisesti ”taloudellisten tosiasian, saadakseen lain vahvistuksen, on kussakin eri tapauksessa tultava perustelluiksi lainopillisessa muodossa” (emt., 440). Hän myös lisäsi filosofian ja uskonnon ”korkeammiksi ideologioiksi” – toisin sanoen ne olivat loitontuneet ”vielä kauemmaksi aineellisesta taloudellisesta perustasta” (emt.). On ilmeistä, että nämä määritelmät olivat erkaantuneet kauaksi sellaisesta käsityksestä, joka näkee ideologian ’vääränä tietoisuutena’. Teoksessaan *Perheen, yksityisomaisuuden ja valtion alkuperä* (1892) Engels kuvasi vastaavasti valtiota ”yhteiskunnasta alkunsa saaneena, mutta sen yläpuolelle asettuvana ja siitä yhä enemmän vieraantuvana mahtina” (Engels 1884/1979, 386). Tällaisen kaikkien yläpuolelle asettuvan mahtin ilmaantuminen ja irtautuminen yhteiskunnasta kävi välttämättömäksi, jotta luokkataistelut eivät repisi yhteiskuntaa palasiksi. Tämä välttämättömyys voidaan puolestaan ylittää vain luokattomassa yhteiskunnassa, jossa valtio voi hiljalleen kuihtua pois, mikä ei tietenkään tarkoita päällysrakenteen instituutioiden ja hallinnollisten toimintojen lakkauttamista, vaan niiden hierarkkisen luonteen asteittaista hiipumista (Engels 1878/1979, 476). Jo kauan ennen Althusseria kohtaamme tässä jälleen materialistisen ideologiakäsityksen, joka kytkeytyy ideologisiin apparatteihin, ’ideologisiin muotoihin’, ’ideologisiin säätyihin’ ja ’konseptiivisiin ideologeihin’, jotka ovat osa Gramscin ’kokonaisvaltion’ käsitettä.

Kun tarkastelemme edellä käsiteltyä kolmea käyttöyhteyttä, havaitsemme niissä kaksi yhteistä ominaispiirrettä: 1) ensiksikin sen, että Marx ja Engels pitivät kiinni kriittisestä ideologiakäsityksestä, joka oli sidottu herruuteen ja vieraantumiseen, ja joka voidaan periaatteessa ylittää pitäen perspektiivinä luokatonta yhteiskuntaa ja 2) sen, että heidän ideologiakritiikkinsä ylitti 'väärän tietoisuuden' kritiikin ja suuntasi huomionsa rakenteellisesti ankkuroituneisiin yhteiskunnallisiin järjestyksiin, jotka tuottivat erityisiä nurinkääntyneitä ajatusmuotoja.

Gramsci ja Althusser

Yllä hahmoteltu kombinaatio eli kriittisen ideologiakäsityksen yhdistyminen materialistiseen käsitykseen, jossa ideologia nähtiin aineellisena todellisuutena, painui miltei unohduksiin marxismin historiallisessa kehityksessä. Sekä toisen internationaalinen 'virallinen marxismi' että kolmannen internationaalinen 'marxismi-leninismi' toteuttivat ideologian käsitteen 'neutralisoinnin', jossa se alettiin nähdä pelkästään perustavien luokkaintressien heijastumina, olivatpa ne feodaalisia, porvarillisia tai proletaarisia. Tämä lähestulkoon tuhosi Marxin ja Engelsin ideologiakritiikin sen eri muodoissa. Tästä oli joitakin kiinnostavia poikkeuksia, kuten Antonio Labriola, joka puhui vuonna 1896 sellaisen "kriittisen kommunismin" puolesta, joka arvioi kriittisesti kaikkia "ideologioita", niiden kommunistinen muoto mukaan lukien (Labriola 1896/1973, 491; 516). Toinen poikkeus oli György Lukács (1923/1968, 269), joka asetti Marxin tavarafetismin kritiikin yleisen 'reifikaation ideologian' teoriansa kulmakiveksi. Näihin voisi vielä lisätä Frankfurtin koulukunnan edustajat eli Max Horkheimerin ja Theodor W. Adornon, jotka pitivät kiinni kriittisestä ideologiakäsityksestä välttämättä vääränä tietoisuutena, joka ei kuitenkaan pitänyt sisällään ideologisten apparaattien, kenttien ja käytäntöjen eksplisiittistä arviointia (ks. Rehmann 2014, 90–).

Etenkin Antonio Gramsci kehitteli näkemystä, jonka mukaan ideologiat ovat "kaikkea muuta kuin illuusioita ja ilmiäsuja": ne ovat pikemminkin "objektiivista ja vaikuttavaa todellisuutta", "ylärakenteen" maastoa. Sen sijaan, että ideologiassa on kyse hämäyksistä ja taikatempuista, se pitää ymmärtää "kokonaisena ylärakenteen yhdistymänä". (Esim. Gramsci 1975, 436–7, 1319; 1492; Gramsci 1982, 76). Eräällä tapaa voi sanoa, että Gramsci toteutti jo 1930-luvulla ideologiateoreettisen käänteeseen, joka myöhemmin julistettiin tapahtuneeksi 1970-luvulla: hänen hegemoniateoriansa keskittyi ideologisen 'materiaalisuuteen', sen 'taisteluhautoihin' kansalaisyhteiskunnassa, sen 'hegemonisiin apparaatteihin', 'orgaanisiin' ja 'traditionaalisiin' intellektuelleihin sekä monimutkaisiin ja -tahoisiin valtasuhteisiin. Kuten hänen opettajansa Labriola, Gramsci oli tietoinen siitä, että

marxismi oli vaarassa luisua takaisin ”ideologiaksi sanan pahimmassa merkityksessä eli dogmaattiseksi ikuisten ja absoluuttisten totuuksien järjestelmäksi” (Gramsci 1975, 1489). Gramsci painotti ideologiakriittistä näkökulmaa marxismista *praksiksen filosofiana* näitä uudelleenideologisoitumisen tendenssejä vastaan: siinä missä muut ideologiat pyrkivät ”sovittamaan vastakkaisia ja ristiriitaisia intressejä”, praksiksen filosofia on ”näiden ristiriitojen itsensä teoria”. Sen sijaan, että se toimisi ”hallitsevien ryhmien hallinnan työkaluna, jonka avulla nämä ryhmät voivat saavuttaa hyväksyntää ja harjoittaa hegemoniaa alistettuja luokkia vastaan, se on alistettujen luokkien ilmaus – luokkien, jotka haluavat kouluttaa itseään hallinnan taidossa ja joilla on intressi tuntea kaikki totuudet, myös epämiellyttävät”. Tähän ei riittänyt, että he torjuivat ylempien luokkien petokset vaan ”ennen muuta itsensä petämisen”. (Gramsci 1975, 1319–20.)

Kuten Althusser (1984, 141 alaviite 7) itse myönsi, hän perusti ideologisten valtiokoneistojen käsitteensä Gramscin ’poliittisen yhteiskunnan’ ja ’kansalaisyhteiskunnan’ sekä pakottamisen ja hegemonian erotteluille. Kuitenkin siinä missä Gramsci oli ensisijaisesti kiinnostunut alistettujen luokkien mahdollisuuksista kehittää hegemonisia toimintakykyjään laajoja liittoutumia rakentamalla ja valtaamalla kansalaisyhteiskunnan eri tasoja, Althusserin päähuomio suuntautui siihen, millä tavoin ideologiset valtiokoneistot toteuttivat ideologista alistamista porvarillisessa valtiossa. Uutta hänen näkemyksessään Gramsciin verrattuna olivat erityisesti hänen subjektin ja vapaaehtoisen subjektin (*assujettissement*) käsitteensä, jotka hän kehitti Jacques Lacanin psykoanalyttisen teorian pohjalta. Psykoanalyttiset kategoriat tekivät hänelle mahdolliseksi ymmärtää ideologinen tiedostamattomana, ’elettynä’ suhteena sekä valaista ideologisen alistamisen dynaamista ja aktiivista luonnetta.

En mene tässä tarkemmin Althusserin ideologiateorian moniin antoiisiin oivaluksiin vaan keskityn sen sijaan siihen, mikä niissä on mielestäni perustavasti puutteellista. Johtuen siitä, että hän ymmärsi marxismin ’teoreettisena antihumanismina’, Althusser hylkäsi vieraantumisen ja fetismin käsitteet ja kääntyi Marxin ja Engelsin kriittistä ideologiakäsitystä vastaan, jonka hän tunnisti virheellisesti osaksi ’väärän tietoisuuden’ paradigmaa. ”Ideologia yleensä” muodostui Althusserille (1996, 238) ”orgaaniseksi osaksi jokaista yhteiskunnallista totaliteettia”. Lisäksi se oli luonteeltaan, freudilaisen ”alitajunnan tapaan, ikuinen”, toisin sanoen ”jotakin, joka on läsnä kaikkialla, säilyy läpi historian ja siten pysyy aina muodoltaan muuttumattomana”, mistä syystä ”ihminen on luonnostaan ideologinen olento” (Althusser 1984, 117, 127). Althusser omaksui tässä mielessä marxismi-leninismiin ’neutraalin’ ideologiakäsityksen, vaikka se tukeutuikin hänen tapauksessaan psykoanalyttisiin katsantokantoihin. Lacanin ’imaginaarisen’ käsitteeseen pohjau-

tuen 'väärintunnistamiset', jotka Marx paikansi antagonististen luokkayhteiskuntien vieraantuneisiin rakenteisiin, sijoitettiin jälleen kerran osaksi yksilöä. Tämä johti reduktionistiseen analyysiin, jonka "subjektiefektin yössä kaikki käytännöt ovat harmaita" (PIT 1979, 126).

Haluaisin havainnollistaa tätä reduktionistista taipumusta tarkastelemalla kuuluisaa 'interpellaation' eli 'kutsuhuudon' mallia. Althusserin tunnettu pääesimerkki siitä on raamatullinen tarina palavasta pensaasta (Toinen Mooseksen kirja). Sen asetelmassa ylhäällä on suuri SUBJEKTI eli Jumala, kyseenalaistamaton auktoriteetti. Alhaalla on Mooses, joka pelkää palavaa pensaasta, jota tuli ei kuluta. Tapahtumasarja alkaa suuren Subjektin kutsulla: Jumala huusi "hänelle pensaasta ja sanoi: 'Mooses, Mooses!'" (2. Moos. 3:4). Mooses kääntyi ympäri ja vastasi: "Minä (juuri minä) olen tässä ... olen Mooses sinun palvelijasi, puhu, niin minä kuuntelen!" Tunnistaen, että juuri häntä puhuteltiin nimeltä, Mooses "tunnistaa [samalla] itsensä subjektiksi, Jumalan subjektiksi, Jumalalle alistetuksi subjektiksi", minä "todisteena ... hän tottelee tätä, ja saa kansansa tottelemaan Jumalan käskyjä" (Althusser 1984, 134).³

Tämän mallin vahvuutena on sen kyky osoittaa, että ideologiassa ei ole kyse vain ihmisten mieliin ja maailmankuviin vaikuttamisesta, vaan pikemminkin alistettujen subjektien konstituutiosta. Ongelmaksi jää se, että Althusser käsitteellisti ideologisten subjektien rakentumisen liian monologisesti ylhäältä alas tapahtuvana prosessina. Hänen interpellaation mallissaan pienet subjektit eivät voi suuren Subjektin kutsumina tehdä muuta kuin 'kääntyä ympäri', tunnistaa tullessaan kutsuiksi sekä myöntyä tähän vastaamalla 'kyllä'. Mutta entä se mahdollisuus, että subjektit eivät käännykään ympäri ja hyväksy interpellaatiota? Stuart Hall asetti Althusserin mallia vastaan joustavamman ja dialektisemmän mallin, joka tekee eron ideologisen viestin *sisäänkoodauksen* ja viestin vastaanottajan aktiivisen *uloskoodauksen* välillä. Uloskoodaus *voi* tapahtua hallitsevaan koodin mukaisesti, kuten Althusserin interpellaatiomallissa. Hall kutsuu tätä 'hallitsevaksi eli hegeemoniseksi asemaksi'. Kutsuttu subjekti voi kuitenkin käyttää myös 'neuvottelevaa koodia', jossa hallitseva asema hyväksytään vain yleisellä tasolla ja sitä määritellään uudelleen itsenäisesti paikallisella tasolla, tai vaihtoehtoisesti myös 'vastustavaa koodia', jossa vastaanottaja "koodaa sanoman ulos ... kokonaan vastakkaisella tavalla" (Hall 1992a, 147).

3 Toisen Mooseksen kirjan palavan pensaan tarinan ideologinen dynamiikka on itse asiassa vielä monimutkaisempi: Jumalan Moosekselle esittämä kutsu on osa vastarintaliikettä, joka suuntautui mahtavaa Egyptin valtiota sekä sen repressiivisiä ja ideologisia apparatusia vastaan.

Haluan verrata Althusserin ylhäältä alas virtaavaa interpellaatiomallia Gramscin arkiymmärryksen kritiikkiin. Gramsci (1979, 43; muokattu suomennos MA) kuvaa sitä kritiikkiä, jonka on nähtävä itsensä aluksi ”arkiymmärryksen’ kritiikkiinä ... osoittaakseen, että ’kaikki’ ovat filosofeja”, ja ”että on kyse tietyn jo olemassa olevan toiminnan uudistamisesta ja ’kriittiseksi’ tekemisestä”. Tämä kuulostaa paradoksaaliselta, sillä kuinka on mahdollista kritisoida arkiymmärrystä siihen itseensä tukeutuen? On tärkeää oivaltaa, että yhteiskunnallinen arkiymmärrys (*sensu comune*) ei ole sama asia kuin ’väärä tietoisuus’ vaan sen sijaan ristiriitainen ja epäjohdonmukainen sekoitus, jossa on ”luolaihminen aineksia ja nykyaikaisimman ja kehittyneimmän tieteen periaatteita, kaikkien historian kausien ahtaita paikallisia ennakkoluuloja ja tulevaisuuden filosofian oivaluksia, sen josta tulee maailmanlaajuisesti yhdistyneen ihmiskunnan filosofia” (Gramsci 1979, 36). Me voisimme verrata arkiymmärrystä louhokseen, jossa eri geologiset aikakaudet ovat kerrostuneet toistensa päälle. Se pitää sisällään ’terveen ytimen’, jota Gramsci kuvasi arvostelukyvyksi (*buon senso*), ja jota luonnehtii avoimuus ’kokeellisuudelle’ ja uusille kokemuksille. (Gramsci 1975, 1334–5; Gramsci 1979, 40).

Tarkastellaanpa seuraavaksi, kuinka Gramsci (1979, 38; muokattu suomennos MA) hahmottaa arkiymmärryksen kritiikin: ”Filosofia on sekä uskonnon että arkiymmärryksen kritiikkiä ja voittamista ja yhtyy siinä mielessä ’arvostelukykyyn’, joka on arkiymmärrykselle vastakkainen”. Vastoin Althusserin teoriaa ideologiasta yleensä, joka tarjoaa homogeenisen ylhäältä alas tapahtuvan ainaisen alistumisen mallin, Gramsci pyrkii hahmottamaan heterogeenisen neljästä ulottuvuudesta koostuvan kokonaisuuden. Nämä ulottuvuudet ovat: 1) arkiymmärrys, joka on epäjohdonmukainen ja hajanainen, ’kummallinen yhdistelmä’ eri historiallisia kerroksia ja toisilleen vastakkaisia yhteiskunnallisia näkökulmia; 2) *ideologioiden* (tässä uskonnon) arkiymmärryksen päällä lepävä paino sekä niiden sisältyminen jälkimmäiseen; 3) toisaalta *buon senso*, joka on täynnä tietoista arvostelukykyä, kykyä ’kokeellisuuteen’ sekä avoimuutta uusille kokemuksille; sekä lopulta 4) *praksiksen filosofia*, jonka tehtävänä on ’yhdentyä’ *buon senson* kanssa linnakkeeksi, josta käsin se voi työstää arkiymmärrystä johdonmukaisemmaksi. Gramscin arkiymmärryksen kritiikki on siten ideologiakritiikkiä siinä merkityksessä, että se pyrkii torjumaan ideologioiden musertavaa vaikutusvaltaa arkiymmärryksen muodostumiseen sekä vahvistamaan toimintakykyä ja todellisuudenmukaisen kokemuksen luontaisia potentiaaleja. Gramscin ideologiakritiikin voimana on sen keskittyminen ”väliin tulevaan diskurssiin”⁴: se tähtää ”erottelu- ja muutosprosessiin,

4 Tämä ilmaisu (”interruptive discourse”) on peräisin Ernesto Laclaulta; ks. PIT 2007, 57.

jonka seurauksena ... [t]oisarvoisesta, alistetusta tai jopa sattumanvaraisesta tulee uuden ideologisen ja opillisen kokonaisuuden ydin” (Gramsci 1982, 48).

Voimme näin havaita, mikä Althusserin mallista jää uupumaan: johtuen hänen peittelemättömän yleisluonteisesta käsityksestään ideologiasta yleensä hänellä ei ole analyttisiä välineitä tunnistaa kokemuksia, jotka voisivat sekä tukea että vastustaa ideologisia interpellaatioita. Ideologiset interpellaatiot ovat tehokkaita vain silloin kun ne onnistuvat vetoamaan elettyihin kokemuksiin, ja ne voi haastaa tai hylätä vain, jos tarjolla on parempia ja uskottavampia tapoja tehdä elämäämme ’järkeenkäyvällä’ tavalla ymmärrettäväksi. Ilman vastavoimien mahdollisuutta ideologinen muuttuu kaiken nieleväksi pastakoneeksi, joka jauhaa käytännöt harmaaksi massaksi.

Ideologiateoriaprojektin (PIT) kriittis-rakenteellinen lähestymistapa

Haluan aloittaa tämän jakson viittauksella Juha Koiviston ja Veikko Pietilän (1993, 243) kuvaamaan siihenastisen ideologiatutkimuksen ’päädilemmaan’. Yhtäältä on olemassa ideologia-kriittisiä lähestymistapoja, jotka ovat fiksoituneet väärän tietoisuuden kritiikkiin (esim. Larrain 1994). Toisaalta meille tarjoutuu ideologiateorioita, jotka ottavat etäisyyttä tietoisuuden kritiikkiin ja hyväksyvät ideologisen materiaalisuuden, mutta jotka myös esittelevät uudelleen ’neutraalin’ ideologia-käsityksen (kuten Althusser ja Hall), minkä seurauksena tällainen ideologiakäsitys menettää tyystin kriittisen terävyytensä. Tuohonastisista kannoista jäi puuttumaan lähestymistapa, joka ottaisi huomioon sekä ideologian materiaalisuuden että ’vieraantuneen’ olemassaolon ja joka kykenisi yhdistämään molemmat puolet. Koiviston ja Pietilän mukaan PIT harjoittaa juuri tätä kehittämällä ’kriittis-rakenteellista ideologiakäsitystä’ (Koivisto & Pietilä 1993, 243). ’Rakenteellinen’ tarkoittaa tässä sitä, että PIT jakaa Gramscin ja Althusserin irtioton tietoisuusparadigmasta ja heidän keskittymisensä hegemonisten apparaattien tai ideologisten valtiokoneistojen materiaaliseen olemassaoloon. ’Kriittinen’ viittaa siihen, että PIT noudattaa Marxin ja Engelsin ideologiakriittistä käsitystä ideologiasta vieraantuneina muotoina, ja tarkastelee näin ollen ideologisten mahtien, käytäntöjen ja diskurssien toimintaa näkökulmasta, joka tähtää niiden ’pois kuihtumiseen’ yhteiskunnassa vailla luokka-, valtio- ja patriarkaalista hallintaa. Sellaisessa yhteiskunnassa ideologia, ymmärrettynä ’vapaehtoisenä’ alistumisena näille hallintamuodoille, menettäisi funktionaalisen välttämättömyytensä.

Metodologisena lähtökohtana tässä on Engelsin käsitys valtiosta ensimmäisenä ihmisten yläpuolelle asettuvana ideologisena mahtina. Ruumiillisen ja henkisen

työn erottamisen myötä valtio kohoaa 'yhteiskunnan *yläpuoliseksi*' voimaksi, jonka tehtävänä on antagonististen luokkaintressien sovittelu ja sääntely ylhäältä käsin. Ideologiateoriaprojektissa tätä genealogiaa muokattiin ja hienosäädettiin sisällyttämällä siihen patriarkaaliset sukupuolten väliset suhteet, jotka olivat vallalla jo esivaltioissa yhteiskunnissa. Wolfgang Fritz Haug (1993, 197) ehdotti, että 'esivaltioista' patriarkaattia arvioitaisiin eräänlaisena "valtiona ennen valtiota", joka tuki oleellisesti valtion syntyä ja joka on myöhemmin jatkanut olemassaoloaan "valtion perussoluna". Sosiaalisesta sukupuolesta (*gender*) tulee näin kaikkein intiimein muoto, jossa hallinnan järjestys iskostetaan yksilöön. Patriarkaaliset sukupuolten väliset suhteet, luokkahallinta ja valtion hallinta ovat tiiviisti yhteen kietoutuneita.

Engelsin ideologisia mahteja koskeviin käsityksiin nojaten PIT erottelee toisistaan *ideologiat*, ymmärrettynä erityisinä diskursseina ja maailmankuvina, ja *ideologisen*. Sen sijaan, että se tarkastelisi jälkimmäistä ensisijaisesti ajattelun ja tietoisuuden rakentumisena, se ymmärtää sen institutionaalisen kehyksenä, joka määrää inhimillisiä käytäntöjä, ajatusmuotoja ja suhtautumistapoja. Ideologinen on yhteydessä erityiseen luokkayhteiskuntien organisaatiomuotoon, jota valtio uusintaa, ja siten se viittaa "ylhäältä käsin organisoituun vieraantuneen yhteiskunnallistumisen" toimintaan ja tehokkuuteen (PIT 1979, 179–181). Tässä sen voi nähdä risteytyvän osin Althusserin ideologisten valtiokoneistojen käsitteen kanssa.

Verrattuna Althusserin 'ideologiaan yleensä', *ideologisen* käsite 'ylhäältä käsin organisoituna vieraantuneena sosialisena' on kuitenkin paljon spesifisempi. Ideologinen on vain *yksi* ulottuvuus, joskin hyvin laaja-alainen, ja tämä mahdollistaa eri sosialisointien ulottuvuuksien erottelun. Horisontaalisen omaehtoisen yhteiskunnallistumisen (*Selbstvergesellschaftung*) perspektiivi on vastakäsite ideologiselle. Se ei kuvaa vain utopistista tulevaisuutta vaan ilmiöitä, jotka ovat läsnä myös luokkayhteiskunnissa, nimittäin aina kun ihmiset pyrkivät säätelemään yhteistä elämäänsä ilman, että tukahduttavat ja ideologiset koneistot puuttuvat siihen, sekä aina kun 'kommuuni' (*commune*) tai 'yhteinen' vallataan ja eletään alhaalta, ainakin osittaisesti tai sirpaleisesti (PIT 1979, 178).

On myös *kulttuurisen* ulottuvuuksia, joissa ihmiset ja ryhmät järjestävät nautintoja tuottavia aktiviteettejaan ja "elävät omasta mielestään elämisenarvoista elämää" (W. F. Haug 1983, 66). Kulttuurihistoria on tosiasiallisesti täynnä anti-ideologisia viritteitä, jotka riisuvat ylhäältä virtaavilta ideologisilta kutsuhuudoilta niiden pyhyden ja asettavat ne naurunalaisiksi. Analyyttinen erottelu ideologisen ja kulttuurisen välillä on välttämätön ideologisten muutosten dynamiikan hahmottamiseksi: "Ideologiset mahdit poimivat alituisen kulttuurin kukat ja ojentavat ne takaisin ylhäältä alas ideologisen pystysuoraan rakenteeseen sisällettyinä

'lakastumattomina' tekokukkina" (emt.). Tämä keskeinen ideologisen sulauttamisen ja populaarikulttuurin horisontaalisten ulottuvuuksien transformaatio puutuu Horkheimerin ja Adornon 'kulttuuriteollisuuden' analyysistä.⁵ PIT esittelee lisäksi vielä yhden ulottuvuuden eli 'protoideologisen', joka viittaa vallan ja kompetenssien eroihin, jotka ruokkivat ja tukevat alhaalta käsin ylhäältä tapahtuvaa ideologisoitua. Esimerkkejä näistä ovat esivaltioillisten yhteiskuntien kylänvanhimmat, joilla oli erityisiä voimia, esivanhempien palvonta, salaista tietoa hallussaan pitävät shamaanit (W. F. Haug 1983, 65–66), mutta myös koulutukseen ja pedagogiaan kytkeytyneet valtaerot.

Kaikien kattavan mallin sijaan, jossa kaikki käytännöt ja kokemukset taipuvat ideologiselle subjektiolle (tai tulevat sen nielemiksi), PIT tuottaa näkemyksen moninaisista kamppailujen kentistä eri yhteiskunnallistumisen ulottuvuuksien välillä, joita ei voi palauttaa toisiinsa.

Lisäksi PIT pyrkii saamaan otetta ideologioiden *sisäisistä* ristiriidoista. Eräs syy siihen, miksi ideologiat voivat kytkeytyä jokapäiväisiin kokemuksiin ja odotuksiin on se, että ne representoivat yhteisesti jaettujen asioiden eri puolia, vaikkakin sitten siirtymien kautta tai vieraantuneesti. Ideologiateoriaprojekti on hahmotanut tätä sisäistä ristiriitaisuutta kahden käsitteen avulla. Ensimmäinen näistä on Freudin termi 'kompromissimuodostuma', jossa vastakkaiset voimat tiivistyvät neuroottiseksi oireeksi. Freudin viitekehyksessä rankaiseva yliminä ja viettipohjan tukahdutetut toiveet muodostavat nämä vastakkaiset voimat, ja niiden välinen kompromissi auttoi häntä selittämään sen, miksi neuroottinen oire oli niin vastustuskykyinen, se kun "saa tukea kahdelta taholta" (Freud 1981, 313). Materialistisessa ideologiateoriassa kompromissimuodostuma viittaa antagonististen yhteiskunnallisten voimien tiivistymiseen, joka ei toteudu tasavertaisesti vaan osana epäsymmetristä herrusrakennetta (W. F. Haug 1983, 74–75). Tässä mielessä monoteistista JUMALAA voi analysoida erityisenä 'keskittymänä ideologisessa rakennelmassa', jossa mitä erilaisimmat uskollisuuden säikeet tiivistyvät yhteen. Se on 'keskittymä', jonka voi kutsua esiin hallitsevan järjestyksen absoluuttisena takaajana, mutta siihen voi myös vedota tämän järjestyksen vastaisen kapinan legitimoivana auktoriteettina (Veerkamp 2001, 917–931). Toinen käsite on 'yhteisön' (*Gemeinwesen*)

5 Horkheimerin ja Adornon (1944/2008, 196) mukaan kulttuuriteollisuuden välittämä uusi ideologia "lohkeaa järkähtämättömän olemassaolon valokuvaukseksi ja paljaaksi valheeksi siitä, mitä olemassaolo merkitsee". Vrt. tätä Rehmännin (2014) kritiikkiin, joka arvostelee Horkheimeria ja Adornoa muun muassa siitä, että he "tahtomattaan toinsivat ideologiakritiikissään sen positivistisen fatalismin, jota he arvostelivat vallitsevana ideologiana".

tai 'kommuunin' (*commune, the common*)⁶ 'antagonistinen valtaamisyritys', jossa samat ideologiset ilmentyvät ja arvot tulkitaan sekä otetaan haltuun vastakkaisista näkökulmista. Eri luokkien, sukupuolten, rodullisten ryhmien ja sukupolvien edustajat tulkitsevan usein hyvin toisistaan poikkeavin tavoin sen, mitä *Jumala tahtoo*, mitä *oikeus* tarkoittaa, mitä *moraali* julistaa ja mitä *estetiikka* ja *maku* pitävät 'kauniina' tai 'rumana'.

Kuten edellä esitetystä voi huomata, PIT kehystää ideologiateoreettiset käsitteensä siten, että ne avaavat ideologisten kamppailujen mutkikkuutta. Heti kun pyrkii tekemään selkoa ideologisen ristiriitaisesta rakentumisesta ja sen antagonistisesta valtaamisesta, *ideologiakritiikin* käsite saa uudenlaisen rakentavan tehtävän eli se auttaa tunnistamaan ideologisessa representoidun 'yhteisesti jaetun' 'horisontaalisia' funktioita, sekä valtaamaan ja pelastamaan ne solidaarisen toimintakyvyn kehittämiseksi. Tämä tarkoittaa esimerkiksi sitä, että ideologiateoriaa hyödynnettävän uskonnon kritiikin ei pitäisi yrittää yhä uudelleen todistella, että uskonto on itsessään 'nurinkääntynyttä tietoisuutta' tai 'oopiumia kansalle'. Sen sijaan sen analyttisenä tehtävänä on pikemminkin avata uskonnon kentän sosiaalisia vastakkainasetteluja ja kamppailuja, sekä vapauttaa sen emansipatorisia impulsseja (Rehmann 2011, 151). Pitäessään kiinni sekä Marxin ja Engelsin kehittämästä kriittisestä ideologiakäsityksestä että ideologian materialistisesta ymmärryksestä PIT kykenee lähestymistapana yhdistämään uudelleen ideologiakritiikin ja -teorian aiemmin toisistaan irtautuneet säikeet: se ehdottaa ideologiakritiikkiä, jonka käsitteellinen tausta on teoriassa ideologisesta (W. F. Haug 1993, 21).

Älä kompastu postmodernismiin

Vivek Chibber (2022, 79–) on hyökännyt voimakkaasti ideologiateorioita vastaan ja pitänyt niitä syypäinä ”kulttuurisen käänteen” alulle panemiseen, joka piilottaa näkyvistä kapitalistisen talouden asettamat rakenteelliset reunaehdot. Hänen polemiikkinsa huolimattomuus näkyy jo siinä, miten hän ilmoittaa hahmottavansa kulttuurin ”ideologian, diskurssin, normatiivisten koodien, jne.” merkityksessä, jolloin kaikkia näitä ”sosiaalisten käytäntöjen tulkinnallista ulottuvuutta” ilmaisevia termejä voi käyttää ”keskenään vaihtokelpoisesti” (emt., ix). On ilmeistä, että Chibber sekoittaa ideologiateorian essentialistiseen 'kulturalistiseen' lähestymistapaan, ja ettei hän tunne ideologiateoriaprojektin tekemiä analyttisiä erotte-

6 Engelsin mukaan termi 'Gemeinwesen' ”on erinomainen vanha saksalainen sana ja vastaa ranskan sanaa 'kommuuni'” (Engels 1875/1979, 557).

luja ideologisen ja kulttuurisen välillä. Ennen muuta hän on tietämätön siitä, että ideologinen viittaa luokkayhteiskunnat läpäisevään *ulottuvuuteen*, ja että tämä ei missään mielessä korvaa tai uhkaa kapitalistisen tuotantotavan ja sen uusintamisen marxilaista analyysiä, tai niiden mekanismien analyysiä, joita Marx kuvasi ilmauksellaan ”taloudellisten suhteiden äänetön pakko” (Marx 1867/2013, 660; ks. myös Mau 2023). Lisäksi hänen yksinkertaistava ’ideologiat’ vastaan ’materiaaliset intressit’ -dikotomiansa (Chibber 2022, 86, III), hänen taipumuksensa palauttaa ideologia ”välineeksi, joka artikuloi intressejä” (emt., 85), ”järkeilyn keinoksi” (emt., III), pelkäksi ”kapitalismin vakauden efektiksi” (emt., 80) tai ”toimijoiden luokkastrategioiden seuraukseksi” (emt., II4) paljastaa sen, ettei hän saavuta ideologiateoreettista ymmärrystä ideologisen materiaalisuudesta.

Tällainen väärinymmärrys estää näkemästä sitä, että todelliset rajaviivat materialistisen ideologiateorian ja postmodernien lähestymistapojen välillä sijaitsevat muualla. Juuri ideologisen *materiaalisuus* ja ideologisten arvojen *antagonistiset valtaamisyritykset* lähestulkoon kadotettiin siirtymässä jälkistrukturalismiin ja postmoderniin ajatteluun. Jälkimmäisistä voi mainita esimerkkinä sen, miten Michel Foucault liuotti *ideologian tietoon* ja *diskurssiin*, jotka hän muunsi myöhemmin *vallan* käsitteeksi. Hänen mukaansa diskursseista ei pidä etsiä ”ristiriitoja, aukkoja tai teoreettisia puutteita” vaan niitä pitää kuvailla niiden ”positiviteetin” tasolla (Foucault 1969/2005, 241). Korvaamalla Althusserin ”symptomaattisen” ideologiakritiikin projektin ”iloisella positivismillaan” (emt., 125) Foucault hylkäsi analyysin, jossa tiedon muodostumat suhteutettiin niiden perustana oleviin sosiaalisiin näkökulmiin, ja jossa tehtiin erotteluja lähtökohtaisesti ideologisten tai subversiivisten ja anti-ideologisten ulottuvuuksien välillä. Kuten pyrin osoittamaan postmodernin uusnietzscheläisyyden kritiikissäni (Rehmann 2022, kolmas luku), Foucault otti vallan käsitteensä suoraan Nietzschen myöhäistuotannosta ja samasti sen ’haluun totuuteen’ sinänsä. Foucault’n diskurssin käsitteen tavoin hänen valtakäsitteensä hämärtää ylhäältä hallitsevan vallan ja alhaalta nousevan kollektiivisen toimijuuden (spinozalaisen *potentia agendin* eli toimintakyvyn mielessä) väliset ristiriitaisuudet. Hän ei käytä vallan käsitettä analyyttisenä välineenä yhteiskunnallisten suhteiden ja niitä vastaavien toimintakykyjen avaamiseksi vaan tarkastelee epämääräisiä laatumääreitä, jotka ovat jotenkin tekemisissä tiedon ja totuusväittämien kanssa – riippumatta siitä, minkälaisia ne ovat tai kuka niitä esittää, kenelle ja mitä tarkoitusta varten. Tällainen analyysi sivuuttaa laadulliset kysymykset siitä, *kenen valtaa, mitä valtaa ja mihin valtaa* käytetään.

Mitä tulee ideologisen ’materiaalisuuden’ katoamiseen, on tärkeää muistaa, että postmoderni ajattelu nousi suurelta osin esiin ’kielellisen kääntein’ radikalisoitumisena ja siksi se keskittyi lähes tyystin kieleen ja teksteihin. Postmoder-

nismin sisäinen ristiriitaisuus on tämän diskursiivisen yksipuolisuuden seuraus. Yhtäältä postmodernismi voi olla arvokas dekonstruktiivinen projekti, joka tähtää pysyvien merkitysten ja identiteettien *denaturalisoimiseen*, ja tässä se yhdentyy mielenkiintoisesti *dialektiikkaan*, joka Marxin (1867/2013, 26) mukaan ”järjellisessä muodossaan ... tarkastelee jokaista syntyynyttä muotoa kehityksen kulussa, siis myös sen katoavalta puolelta”. Toisaalta postmoderni ajattelu muuntuu usein kaiken kattavaksi *dematerialisaatioksi*. Tällä tarkoitan sekä inhimillisten käytäntöjen ja yhteiskunnallisten suhteiden *dematerialisaatiota*, joka palauttaa sosiaaliseen symboliseen, että kehon *dematerialisaatiota* ja siten ihmissubjektien ruumiillisuudesta riisumista, jolloin he ilmenevät diskurssien efekteinä ja merkitsijöiden ketjuissa. Dematerialisaation tendenssi oli eräs niistä kiinnostavista, jonka avulla postmodernismin valtavirtamuodot voitiin sulauttaa osaksi erilaisia uusliberaaleja ’immateriaalisuuden’ sekä ’painottoman’ tuotantotavan ja elämän ideologioita.⁷ Marxilaisen kritiikin tulee tunnistaa se, missä kohdin postmodernistiset sosiaalisen sirpaloitumisen ja *simulacran* juhlinnat risteävät fiktiivisen pääoman illuusioiden kanssa (tai joita jälkimmäiset aiheuttavat) ja missä ne muodostavat tiukkoja sidoksia hi-tech-kapitalismin ideologisen imaginäärin kanssa.

Mikä on ideologiakritiikin relevanssi nykyisissä kamppailuissa?

Kriittistä ideologiateoriaa täytyy tietenkin jatkuvasti kehittää suhteessa hi-tech-kapitalismin konkreettisiin muodonmuutoksiin ja konjunktuihin. Suurin osa klassisista ideologiateorioista kehitettiin 1970- ja 1980-luvuilla eli yhteydessä fordismiin ja sen hyvinvointivaltioon. Jälkikäteen arvioituna niillä oli taipumus määrittää ideologinen liaksi suhteessa valtioon ja aliarvioida yritysintresseihin suoraan sidoksissa olleiden yksityisten järjestöjen ja säätiöiden roolia. Tämä luonnehdinta pätee esimerkiksi Althusserin ideologisten valtiokoneistojen käsitteeseen sekä hänen oletukseensa, jonka mukaan julkinen koulujärjestelmä on porvarillisen yhteiskunnan hallitseva ideologinen valtiokoneisto. Tämän käsityksen taustalla oli selvästi Ranskan perinteinen valtiollinen koulutusjärjestelmä, ja se tuskin vastaa uusliberaaleja olosuhteita, joissa julkista koulujärjestelmää on supistettu ja horjuttu.

⁷ Ks. David McNallyn (2001, 56–) kritiikki, joka kohdistuu Jacques Derridan ’kielelliseen idealismiin’, joka ilmenee tämän ruumiittomassa käsityksessä kielestä.

Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että ideologikritiikistä olisi tullut vanhentunutta. Uusliberalismi on itsessään mitä ideologisin ilmiö sekä markkinaideologiona että uudenlaisena ideologisten mahtien järjestyksenä. Uusliberaalit ideologit lupasivat vapautusta byrokraattisen valtion asettamista rajoitteista, mutta tällä he tarkoittivat vain hyvinvointivaltiota, jonka yhteiskunnalliset kompromissit runnottiin läpi kapitalistiluokan ja ammattiliittojen välisessä kanssakäymisessä. Uusliberaalien ideologioiden valtionvastainen retoriikka käänsi huomion pois siitä seikasta, että uusliberalismi ei koskaan asettunut valtiota vastaan vaan sellaisen valtion puolelle, joka kykenee levittämään kapitalistista yritysmuotoa koko yhteiskuntaan. Aina kun uusliberalismi tuli valtaan, se todellisuudessa voimisti valtiota ja erityisesti sen pakkovaltainstituutioita. Kuten Loïc Wacquant on osoittanut, Yhdysvalloissa on 1970-luvun loppupuolelta lähtien suoritettu valtaisa vankilajärjestelmän varustelu, ja kaksi vuosikymmentä myöhemmin maasta on tullut ”planeetan suurin vankilatuomioiden langettaja”: ”uusliberalismin tarkoituksellisesti aikaansaaman hyvinvointivaltion surkastumisen vastinpariksi tuli rangaistusvaltion liikakasvu” (Wacquant 1999/2009, 58). Poliitiikan tutkijat Isabella Bakker ja Stephen Gill kehittivät ilmauksen ”kurinalaistava uusliberalismi” kuvaamaan ’terrorismin vastaisen sodan’ aikana lisääntyneen repression ja valvonnan merkittävyyttä. Se viittaa terminä asetelmaan, jossa fordistisesta luokkakompromissista siirryttiin ’ylivallan’ strategioihin, jotka perustuvat ensisijaisesti vastavoimien haajaannukseen (Bakker & Gill 2003, 116–).

Uusliberaaleilla ideologioilla on silti populaaria vaikutusvaltaa. Uusliberaali hi-tech-kapitalismi kykeni uusiin tieto- ja viestintäteknologioihin nojaten kehittämään vetovoimaa, joka auttoi sitä lujittamaan uutta historiallista blokkia. Se koostui hallitsevista eliiteistä, it-ammattilaisista, insinööreistä, ammattitaitoisista työntekijöistä ja muista ryhmistä, jotka pyrkivät etenemään näille professionaalisisille kentille. Sosiologit Luc Boltanski ja Ève Chiapello (2011) ovat kuvanneet sitä, miten monet vuoden 1968 liikehdintöjen ympärille rakentuneet vastakulttuuriset artikulaatiot onnistuttiin nielaisemaan osaksi uusliberaalia johtamisideologiaa ja markkinoimaan uutena elämäntyylinä.⁸ Uusliberaalit ideologiat toimivat edelleen ’kompromissimuodostumina’, jotka yhdistävät yksilöllisen vapautuksen ja itseaktiivoinnin lupaukset ’markkinoiden’ vaatimuksiin. Uusliberalismi esittää itsensä voimana, joka tarjoaa vapautusta holhoavalta valtiobyrokratialta. Se mobilisoi

8 Vuoden 1968 jälkeisen uuden uusliberaalin poliittis-hallinnollisen eliitin jäsenistä ”oli tullut foucault’laisen vallan kritiikin, ammattiliiton vallananastuksen tuomitsemisen ja kaikenlaisten autoritaarisuuden muotojen, ennen muuta pikkupomojen teilaamisen asiantuntijoita” (Boltanski & Chiapello 2011, 307).

subjektejaan kutsumalla näitä jatkuvasti olemaan aktiivisia ja luovia, osoittamaan oma-aloitteisuuttaan sekä luottamaan optimistisesti ponnisteluidensa menestyksellisyteen. Samanaikaisesti se kehottaa subjekteja alistumaan markkinoiden kohdalokkaalle järjestykselle, joka säännöllisesti ja enenevässä määrin mitätöi monien pyrkimykset. Aina kun uusliberaalit ideologiat pyrkivät organisoimaan populaaria hegemoniaa, niiden on välttämätöntä ravita itseään 'horisontaalisen' yhteiskunnallistumisen energioilla, jotka ne kytkevät markkinointumisen ja tavaramuotoistumisen logiikoihin. Samalla ne yhdistävät merkkejä toivosta ja itsemääräytyneestä toiminnasta 'yrittäjän' hahmoon ja kokoavat niitä yhteen tavalla, jossa esiin loihditut toimintakyvyt alistetaan tiukasti itse kunkin 'työllistettävyyden' ja 'myyntikelpoisuuden' elementeiksi.⁹

Tämä näkyy myös puhuttaessa digitaaliteknoologioista, jotka esitetään vastustamattomina 'luonnonvoimina', jotka lupaavat parempaa ja demokraattisempaa tulevaisuutta vastineeksi sopeutumisesta ja myöntymisestä niille. Mediatutkija Marko Ampuja (2020, 49) käsitteellistää tämän osuvasti digitaalisena 'innovaatiofetisisminä', joka irrottaa digitaaliset tuotteet ja prosessit kapitalististen yhteiskuntasuhteiden ja valtion vallan muodostumisen viitekehyksestä. Tukeutuen sukupolvieroihin 'diginatiivien' ja 'digitaalisten maahanmuuttajien' välillä digitaalisen innovaation ideologit pyrkivät houkuttelemaan nuorempia sukupolvia mukaan uusliberaaliin digitaalisen aikakauden myyttiin. Ne harjoittavat tätä nojaamalla nuorempien sukupolvien teknologiseen osaamiseen, samalla kun esidigitaaliset sukupolvet, jotka vastustavat digitaalisen aikakauden sanelemia muutoksia, julistetaan ajan rattailta pudonneiksi ja sukupuuttoon tuomituiksi.

Filosofi Christoph Türcke tarjoaa kiinnostavan analyysin Googlen ja Facebookin kaltaisten digitaalisten alustojen ideologisista vaikutuksista. Niiden käyttäjät eivät näytä olevan alistettuja subjekteja, sillä he tarjoavat itse alustoille niitä toivekuvia, joiden avulla nämä alustat kehittävät digitaalisia toivealgoritmejaan, jotka vuorostaan muotoilevat subjektien jatkuvasti käynnissä olevaa toiveiden tuotantoa. Näiden informaatiokuplien asukit sotkeutuvat yhä enemmän omiin toivekuviinsa, mutta privatisoituneesti – kuten Narkissos kuvajaiseensa (Türcke 2019, 38–). Hi-tech-kapitalismin teknologioiden avulla uusliberalismi on siirtänyt tavaramuotoistumisen, kilpailun ja jatkuvan rankkaamisen logiikat syvemmälle tunteiden

9 Ks. Frigga Haugin analyysi Peter Hartzin kirjasta *Job Revolution*, jossa hän osoittaa, miten esiin kutsutut toimintakyvyt kanavoidaan vaatimukseksi olla 'joustava' eli olla valmis työskentelemään milloin ja missä vain sekä tekemään ylitöitä lähes rajoituksetta: "Utopia tuodaan tämänpuoleiseen ja se näyttyy juuri siellä, missä se pistää henkemme pihisemään" (F. Haug 2003, 608).

valtakuntaan. Digitaalitekniologioiden ideologinen anastus on vaikuttanut myös vastarintaisiin sosiaalisiin liikkeisiin. Sikäli kun ne löytävät pakopaikan Compactin tai Change.orgin kaltaisilta protestialustoilta, ne ajautuvat skandaalista toiseen, ja jokainen kampanja haalii kokoon ihmisjoukon, joka kuitenkin pian hajaantuu, minkä seurauksena pitkäaikainen sitoutuminen jää useimmiten toteutumatta. Vasemmistolainen politiikka uhkaa polttaa käyttövoimansa loppuun sen sijaan, että se kasvattaisi kestävämmät juuret (emt., 147–).

Nämä kehityskulut asettavat todellakin valtavia haasteita tehokkaalle ideologiakritiikille uusliberaalissa hi-tech-kapitalismissa. Voi sanoa, että uusliberalismin kehitystä luonnehtii perustavanlaatuisen ero, kun tarkastelee sen varhaisvaihetta 1980-luvulta vuonna 2008 käynnistyneeseen finanssikriisiin ja vertaa tätä finanssikriisin jälkeiseen ajanjaksoon. Siinä missä edellä mainitulla ajanjaksolla uusliberaalit ideologit kykenivät tuottamaan aktiivista suostumusta eritoten nuoremmissa ikäluokissa, jotka haaveilivat startup-yritystensä perustamisesta, finanssikriisin jälkeisellä ajalla uusliberalismi on menettänyt paljon ideologisesta kyvystään mobilisoida subjekteja. Tämän seurauksena uusliberalismin autoritaariset, kurinpäälliset ja panoptiset tendenssit kasvattavat merkitystään. Ne voivat entisestään voimistua nykyisessä Naton ja Venäjän-Kiinan yhteenliittymän välisessä geopoliittisessä vastakkainasettelussa, joka pitää sisällään uuden mahdollisesti ydinasein käytävästä maailmansodasta. Pääosin passiivinen konsensus kannattelee nykyistä uusliberalismia, mitä ruokkii käsitys, ettei sille ole mahdollisia vaihtoehtoja. Vasemmisto ei ole vielä vastannut tehokkaasti uusliberalismin hegemoniakriisiin. Eräs sen tärkeimmistä tehtävistä on kehittää realistinen ja vetoava demokraattisen ja ekologisen sosialismin perspektiivi.

Tässä tarvitsemme edelleen kriittistä ideologiateoriaa, joka kykenee tekemään selkoa uusliberaalien ideologioiden ristiriidoista – ennen kaikkea ristiriidasta kollektiivisen itseyhenteikkunnallistumisen potentiaalien ja niiden kapitalistisen anastuksen välillä. Meidän täytyy vallata ja vaatia takaisin nämä yhteisen itsemääräämisen aspektit ja kääntää ne ’omistusindividualismin’ ja kilpailun ideologisia muotoja vastaan.

Suomentanut Marko Ampuja

DOI – <https://doi.org/10.55294/tk.127795>

Tutkimus & kritiikki on lisensoitu Creative Commons Nimeä-EiKaupallinen-EiMuutoksia 4.0 Kansainvälinen -lisenssillä.

LÄHTEET

- ALTHUSSER, L. (1996). *Pour Marx*. Pariisi: La Découverte / Poche.
- ALTHUSSER, L. (1984). Ideologia ja ideologiset valtiokoneistot. Teoksessa L. Althusser, *Ideologiset valtiokoneistot*, 86–143. Helsinki & Tampere: Kansankulttuuri & Vastapaino.
- AMPUJA, M. (2020). The Blind Spots of Digital Innovation Fetishism. Teoksessa M. Stocchetti (toim.), *The Digital Age and its Discontents. Critical Reflections in Education*, 31–54. Helsinki: Helsinki University Press.
- BAKKER, I. & GILL, S. (2003). *Power and Resistance in the New World Order*. Lontoo: Palgrave Macmillan.
- BOLTANSKI, L. & CHIAPELLO, È. (2011). *Le nouvel esprit du capitalisme*. Pariisi: Gallimard.
- BOURDIEU, P. (1991). Genesis and Structure of the Religious Field. *Comparative Social Research*, 13(1), 1–44.
- CHIBBER, V. (2022). *The Class Matrix. Social Theory after the Cultural Turn*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- ENGELS, F. (1875/1979). Engels August Bebelille (18.–28. maaliskuuta 1875). *MEVT6* 5, 552–559. Moskova: Edistys.
- ENGELS, F. (1878/1979). Anti-Dühring. *MEVT6* 5, 177–523. Moskova: Edistys.
- ENGELS, F. (1884/1979). Perheen, yksityisomaisuuden ja valtion alkuperä. *MEVT6* 6, 219–395. Moskova: Edistys.
- ENGELS, F. (1886/1979). Ludwig Feuerbach ja klassisen saksalaisen filosofian loppu. *MEVT6* 6, 396–445. Moskova: Edistys.
- FOUCAULT, M. (1969/2005). *Tiedon arkeologia*. Suom. T. Kilpeläinen. Tampere: Vastapaino.
- FREUD, S. (1981). *Johdatus psykoanalyysiin* [Wienissä 1915–1917 pidetyt luennot]. Suom. E. Puranen. Jyväskylä: Gummerus.
- GRAMSCI, A. (1975). *Quaderni del carcere*. Edizione critica dell'Istituto Gramsci (= Q). Toim. Valentino Gerratana. Torino: Einaudi.
- GRAMSCI, A. (1979). *Vankilavihkot. Valikoima*. Toim. M. Böök. Suom. M. Berger, M. Böök & L. Talvio. Helsinki: Kansankulttuuri.
- GRAMSCI, A. (1982). *Vankilavihkot. Valikoima 2*. Toim. M. Böök. Suom. M. Berger, M. Böök & L. Talvio. Helsinki: Kansankulttuuri.
- HALL, S. (1992a). Sisäänkoodaus/uloskoodaus. Teoksessa J. Koivisto, M. Lehtonen, T. Uusitupa & L. Grossberg (toim.), *Kulttuurin ja politiikan murroksia*, 133–148. Tampere: Vastapaino.
- HALL, S. (1992b). Thatcherismi ja teoreetikot. Teoksessa J. Koivisto, M. Lehtonen, T. Uusitupa & L. Grossberg (toim.), *Kulttuurin ja politiikan murroksia*, 322–354. Tampere: Vastapaino.
- HAUG, F. (2003). ”Schaffen wir einen neuen Menschentyp”. Von Henry Ford zu Peter Hartz. *Das Argument*, 252, 606–617.
- HAUG, W. F. (1983). Ideologiateorian ääriviivoja. Teoksessa W. F. Haug, *Ideologiset mahdit ja vastarinta*, 57–96. Helsinki: Tutkijaliitto.
- HAUG, W. F. (1993). *Elemente einer Theorie des Ideologischen*. Hampuri: Argument-Verlag.
- HORKHEIMER, M. & ADORNO, T. W. (1944/2008). *Valistuksen dialektiikka. Filosofisia sirpaleita*. Suom. V. Pietilä. Tampere: Vastapaino.
- KOIVISTO, J. & PIETILÄ, V. (1993). Der umstrittene Ideologiebegriff. W. F. Haugs Theorie des Ideologischen im Vergleich. Teoksessa W. F. Haug, *Elemente einer Theorie des Ideologischen*, 233–246. Hampuri: Argument-Verlag.

- LABRIOLA, A. (1896/1973). In Memoria dl Manifesto dei communisti. Teoksessa A. Labriola, *Scritti filosofici e politici. Volume secondo* (toim. Franco Sparberi), 469–530. Torino: Einaudi.
- LARRAIN, J. (1994). *Ideology and Cultural Identity. Modernity and the Third World Presence*. Cambridge: Polity Press.
- LUKÁCS, G. (1923/1968). Geschichte und Klassenbewusstsein. Studien über marxistische Dialektik. Teoksessa G. Lukács, *Georg Lukács Werke. Frühschriften II: Geschichte und Klassenbewusstsein*, 161–518. Darmstadt & Neuwied: Luchterhand Verlag.
- MARX, K. (1843/2009). *Hegelin oikeusfilosofian kritiikkiä*. Suom. J. Heiskanen & V. Oittinen. Helsinki & Jyväskylä: Minerva Kustannus.
- MARX, K. (1845/2021). Ad Feuerbach. Suom. J. Silvonon. Teoksessa J. Heiskanen & M. Salo (toim.), *Karl Marx - Maailman muuttaminen*, 95–97. Jyväskylän yliopisto: SoPhi. <https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/78804>
- MARX, K. (1867/2013). *Pääoma: Poliittisen taloustieteen arvostelua. I osa. Pääoman tuotantoprosessi*. Suom. O. V. Louhivuori, Mauri Ryömä & Tuure Lehén. [Helsinki]: TA-Tieto.
- MARX, K. (1894/2015). *Pääoma: Poliittisen taloustieteen arvostelua. III Osa. Kapitalistisen tuotannon kokonaisprosessi*. Suom. Antero Tiusanen. [Helsinki]: TA-Tieto.
- MARX, K. & ENGELS, F. (1845–1846/1978). Feuerbach. Materialistisen ja idealistisen katsantokannan vastakkaisuus. (Saksalainen ideologian I luku). *MEVT6* 2, 67–147. Moskova: Edistys.
- MARX, K. & ENGELS, F. (1845–1846/1987). Die deutsche Ideologie. *MEW* 3, 5–530. Berlin: Dietz.
- MAU, S. (2023). *Mute Compulsion. A Marxist Theory of the Economic Power of Capital*. Lontoo: Verso.
- MCNALLY, D. (2001). *Bodies of Meaning. Studies on Language, Labour, and Liberation*. New York: State University of New York Press.
- PROJEKT IDEOLOGIETHEORIE (PIT) (1979). *Theorien über Ideologie*. Berliini: Argument-Verlag.
- PROJEKT IDEOLOGIETHEORIE (PIT) (2007). *Faschismus und Ideologie*. Toim. K. Weber. Hampuri: Argument-Verlag.
- REHMANN, J. (2011). Can Marx's Critique of Religion Be Freed from Its Fetters? *Rethinking Marxism*, 23(1), 144–53.
- REHMANN, J. (2014). *Theories of Ideology. The Powers of Alienation and Subjection*. Chicago: Haymarket Books.
- REHMANN, J. (2022). *Deconstructing Postmodernist Nietzscheanism. Deleuze and Foucault*. Engl. K. Swingle & L. Swingle. Leiden & Boston: Brill.
- TÜRCKE, C. (2019). *Digitale Gefolgschaft. Auf dem Weg in eine neue Stammesgesellschaft*. München: C.H. Beck Verlag.
- VEERKAMP, T. (2001). Gott. Teoksessa W. F. Haug ym. (toim.), *Historisch-kritisches Wörterbuch des Marxismus Band 5*, 917–931. Hampuri: Argument-Verlag.
- WACQUANT, L. (1999/2009). *Prisons of Poverty*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Valistunut arvio vuoden 1989 kumouksen sosio-ekonomisista seurauksista

Kristen Ghodsee & Mitchell A. Orenstein: *Taking Stock of Shock: Social Consequences of the 1989 Revolutions*. Oxford: Oxford University Press 2021. 288 s.

Onko Itä-Euroopan entisten sosialistimaiden siirtymä (*transition*) kapitalismiin ollut menestystarina vai katastrofi? Tähän yksinkertaiselta kuulostavaan kysymykseen ei Kristen Ghodseen ja Mitchell A. Orensteinin mukaan ole yksiselitteistä vastausta.

Muutoksen sujuvuutta korostavien vastausten mukaan lyhyttä, väijäämättöntä taantuma- ja muutosjaksoa on seurannut vaurauden ja henkilökohtaisten vapauksien kasvu. Tämän tekijöiden ”J-käyrämalliksi” kutsuman vastausjoukon takana on joukko siirtymää tukeneita kansainvälisiä finanssi-instituutioita, kuten Kansainvälinen valuuttarahasto (IMF), Maailmanpankki ja Euroopan jälleerakennus- ja kehityspankki (EBRD).

Siirtymän kielteisiä vaikutuksia korostaneita vastauksia Ghodsee ja Orenstein kutsuvat ”katastrofiselityksiksi.” Näiden mukaan muutokset ovat merkinneet laajamittaista sosioekonomista katastrofia, josta ei suurelta osin ole vielääkään toivuttu. Lisääntynyt köyhyys, sosiaalisten turvaverkkojen romahdus, korruptio ja rikollisuus ovat tämän selityksen mukaan ajaneet miljoonia ahdinkoon, josta ei ole nähtävissä nopeaa poispääsyä. Vladimir Putinin ja Viktor Orbánin kaltaiset kan-

salliskonservatiiviset poliitikot ovat ottaneet kansalaisten ahdinon poliittiseksi käyttövoimakseen ja keskusjohtoisen autoritaarisuuden suosio on ylipäättään lisääntynyt.

Ghodsee ja Orenstein eivät tee valintaa näiden kahden vastausvaihtoehdon välillä. He käyvät sen sijaan läpi niiden taustalla olevia taloustieteellisiä, demografisia ja etnografisia tutkimuksia sekä mielipidetutkimuksia ja muita aineistoja, pyrkimyksenään muodostaa kokonaiskuva aluetta vuosina 1989–2019 kohdanneista muutoksista.

Ghodsee ja Orenstein korostavat siirtymäkokemusten näkökulmasidonnaisuutta. Heidän ”onnekkaaksi viidennekseksi” (*fortunate fifth*) kutsumansa väestönosa on hyötynyt siirtymästä selvästi. Heidän elintasonsa, liikkumismahdollisuutensa, uranäkymänsä ja poliittiset vapautensa ovat kasvaneet merkittävästi. Heidän parissaan J-käyrämalli on nauttinut laajaa suosiota. J-käyrämalli on myös linjassa Maailmanpankin, IMF:n ja EBRD:n suosiman tulokinnan kanssa.

Samalla noin 191 miljoonaa ihmistä on ajautunut vuosien 1989–1991 jälkeen köyhyyteen, eikä heistä osa ole edelleenkään saavuttanut sitä elintasoa, jonka he olivat saavuttaneet ennen sosialismin romahdusta.

Siirtymästä pahiten kärsineessä maassa, Moldovassa, henkeä kohden laskettu bruttokansantuote (BKT) supistui vuosina 1989–1999 noin 66 prosenttia, mikä tapahtui maastamuuton samanaikaisesti voimistuessa. Seuraukset ovat olleet

kauaskantoisia. Viidessä maassa, Georgian, Kosovossa, Serbiassa, Tadžikistanissa ja Ukrainassa, henkeä kohti laskettu BKT oli vuonna 2016 yhä vuoden 1989 tason alapuolella. Alueen mailta on kesittänyt keskimäärin 17 vuotta palata vuoden 1989 tasolle henkeä kohti lasketulla BKT:lla mitattuna. Vaikka muutosten alueelliset erot ovat Ghodseen ja Orensteinin mukaan suuria (paremmin selvinneisiin maihin ovat lukeutuneet muun muassa Puola, Tšekki ja Unkari), on niiden kielteisiä vaikutuksia vaikea kiistää.

Ghodsee ja Orenstein korostavat, etteivät monet taloudelliset tunnusluvut, kuten henkeä kohti laskettu BKT tai eriarvoisuusmittarit, kuten Gini-kerroin, tavoita siirtymän kaikkia negatiivisia vaikutuksia. Tämä johtuu siitä, etteivät viralliset tulo- ja varallisuustilastot kuvaa ei-rahamääräisen eriarvoisuuden kasvua, joka on seurannut paluusta puoliomavaraiseen vaihtotalouteen varsinkin maaseudulla. Tästä syystä kirjoittajat painottavat demografisten mittareiden, kuten elinajanodotteen, väestön ikärakenteen, nettomaahan- ja maastamuuton sekä sairastavuuden ja köyhyyden tärkeyttä. Alueen maiden väkiluku pienentyi vuosina 1989–2017 keskimäärin kahdeksan prosenttia. Vaikka siirtymässä on jälleen ollut laajoja alueellisia ja sosiaaliryhmittäisiä eroja, ovat Itä-Euroopan entiset sosialistimaat aivan omaa luokkaansa väestön supistumisen saralla. Tätä selittävät niin kuolleisuus, syntyvyyden lasku kuin maastamuuttokin. Mittavinta kuolleisuuden kasvu on ollut Venäjällä, jossa syynä

on pitkälti ollut alkoholin tarjonnan ja sen kulutuksen voimakas lisääntyminen. Kuolleisuuden kasvu ei Ghodseen ja Orensteinin mukaan selity vain köyhyydellä, sillä monet Venäjää pahemmin kärsineet ja köyhemmät entisen Neuvostoliiton tasavallat, kuten Keski-Aasian muslimienemmistöiset maat, eivät kärsineet vuoden 1991 jälkeen vastaavasta kuolleisuuden kasvusta. Toisaalta Venäjä ei kuitenkaan ole nettomääräisesti menettänyt väestöään maahanmuutolle, toisin kuin monet muut alueen maat. Esimerkiksi Romaniasta on lähdetty töiden perässä EU-maihin, kuten Italiaan.

Ghodsee ja Orenstein korostavat siirtymäkokemusten merkitystä. Suurelle osalle alueen maiden väestöstä siirtymä on myönteisten odotusten vastaisesti ollut kokemuksena kielteinen. Tämä koskee ennen kaikkea kokemusta sosiaalisen eriarvoisuuden kasvusta. Vaikka jotkin muutokset, kuten poliittisten vapauksien lisääntyminen, koetaankin laajalti myönteisinä, kokevat miljoonat alueen asukkaat oman asemansa heikentyneen ja turvattomuuden lisääntyneen voimakkaasti. Tämä näkyy myös demokratian suosion laskuna, sillä muutoksia pohjustettiin 1980–1990-luvun vaihteessa laajalti juuri siirtymänä demokratiaan. Autoritaarisuuden ja keskusjohtoisuuden suosio on kasvanut erityisen voimakkaasti muun muassa Venäjällä, Ukrainassa ja Unkarissa. Kirjoittajien mukaan nämä kokemukset liittyvät monissa maissa kokemukseen yleisestä yhteiskunnallisesta paluusta ajassa taaksepäin aikaan ennen sosialismia,

mikä näyttäytyy muun muassa koulutuksen merkityksen laskuna.

Vaikka Ghodsee ja Orenstein korostavat vuoden 1989 jälkeisen siirtymän myönteisiä puolia, kuten lisääntyneitä poliittisia ja henkilökohtaisia vapauksia sekä ”onnekkaan viidenneksen” vaurastumista, on heidän mukaansa selvää, että todistusaineiston taakka painaa arviota siirtymästä kielteisen puolelle. He kysyvätkin, olisiko siirtymän kielteisiä vaikutuksia voitu lieventää, mikäli se olisi toteutettu hitaammin tai jos näille maille olisi tarjottu toisen maailmansodan jälkeisen Marshall-avun kaltaista tukea. Heidän mukaansa liberaaliin, länsityyliseen demokratian ja kapitalismin yhdistelmään pyrkineiden uudistusten ironia on ollut siinä, että ne vietiin läpi väestön enemmistön vastustuksesta huolimatta ja usein hyvin autoritaarisin ottein. He kysyvät myös, tarjoaako Kiinan ja Vietnamin kokemus merkityksellisen vertailukohdan alueen maiden kohtalolle. Vähittäinen siirtymä markkinaehtoisempaan talous- ja yhteyskuntajärjestykseen on nimittäin näissä maissa johtanut voimakkaaseen talouskasvuun ja vaurastumiseen ilman vastaavia muutoksia niiden poliittisissa järjestelmissä, mikä voi kertoa muutosten toteutusaiakataulun ja -järjestyksen merkityksestä niiden onnistumisen taustalla. Olennaista siirtymän onnistumiselle voi olla myös se, että esimerkiksi köyhyyttä lieventävät instituutiot säilyttävät muutoksen keskellä toimintakykynsä, toisin kuin useissa Itä- ja Keski-Euroopan entisissä sosialistimaissa.

Ghodseen ja Orensteinin teos on tärkeä lisä kirjallisuuteen, jossa arvioidaan vuoden 1989 jälkeistä siirtymää saatavilla olevan ristiriitaisen näytön pohjalta. Vaikka eri menetelmillä tuotettuja aineistoja ja todisteita onkin vaikea yhteismitallistaa, pyrkivät tekijät laaja-alaiseen synteesiin. Tätä taustaa vasten on sääli, etteivät he kuitenkaan ole suhtautuneet itse siirtymän käsitteeseen sen edellyttämällä kriittisyydellä. Voidaan kysyä, olisiko esimerkiksi André Gunder Frankin (1979) käsitys kapitalistisen kehityksen väistämättömyydestä eritahtisuudesta antanut tekijöille pohjaa, jolta arvioida ”J-käyrähypoteesin” ja muutosten katastrofaalisia seurauksia painottaneen selityksen uskottavuutta suhteessa odotuksiin siirtymän seurauksista. Itä-Euroopan ja entisen Neuvostoliiton maat ovat monella tapaa taantuneet teollisuusmaista raaka-aineita ja työvoimaa EU-maihin ja Pohjois-Amerikkaan luovuttaviksi ”jälkieteollisiksi” talouksiksi ja uusintaneet kuilua kapitalismin keskuksen ja periferian välillä. ”Siirtymän” sijaan voikin olla perustellumpaa pohtia, onko kaikilla maailman maille edes mahdollisuutta kehittyä vauraksi teollisiksi kapitalistimaiksi, vai pakottaako maailmantalouden työnjako osan maista perifeeriksi raaka-ainetuottajiksi. Tämän huomioiminen olisi voinut auttaa tekijöitä työnsä kontekstualisoinnissa. Myös siirtymän vaihtoehtojen käsittely jää kirjassa varsin vähälle, eikä esimerkiksi Kiinan markkinareformien puitteita tai historiaa käsitellä aiheen merkittävyyden vaatimalla syvyydellä (vrt. esim. Weber

2021). Teos kärsii myös luettelomaisuudesta: varsinaisen analyysin tai synteessin osa on työssä varsin vähäinen verrattuna sinänsä ansiokkaaseen todistusaineiston kirjon esittelyyn. Vaikka on hyvä, etteivät tekijät pakota johtopäätöksiään aineistoon, joka on laadultaan hyvin moninaista, ei teos tältä osin aivan vastaa alussa asettamiaan lupauksia. Tästä huolimatta teos tarjoaa merkittävää tukea monille anekdotaalisille kuvauksille siirtymän seurauksista, sen mahdollistamista henkilökohtaisista menestystarinoista sekä tragediaista, jotka ovat viime vuosina lisänneet myös länsimaisen lukijakunnan tietoisuutta alueen lähihistorian kokemuksista (esim. Aleksijevitš 2018). Kyse ei ole vain

yksittäistapauksista, vaan miljoonia ihmisiä koskettaneesta inhimillisestä tragediasta, joka hakee 1900-luvun jälkipuolella ja 2000-luvun alussa vertaistaan.

Saska Heino

DOI – <https://doi.org/10.55294/tk.127881>

Tutkimus & kritiikki on lisensoitu Creative Commons Nimeä-EiKaupallinen-EiMuutoksia 4.0 Kansainvälinen -lisenssillä.

LÄHTEET

- ALEKSIJEVIČ, S. (2018). *Neuvostoihmisen loppu: kun nykyhetkestä tuli second handia*. Suom. V. Orlov. Helsinki: Tammi
- GUNDER FRANK, A. (1979). *Dependent Accumulation and Underdevelopment*. New York: Monthly Review Press.
- WEBER, I. M. (2021). *How China Escaped Shock Therapy? The Market Reform Debate*. Lontoo & New York: Routledge.

State theoretical approaches to ecological regulation of capitalism

JOONAS KUMPULAINEN & PETRO LEINONEN

Green economic growth became a part of mainstream economic policy programs in developed industrial countries during the 2010s. However, the empirical evidence for the possibility of combining economic growth with ecological sustainability remains questionable. This article develops a theoretical framework that combines state theory and economic theory to analyse the contradictions and possibilities of green capitalism and assesses the applicability of this approach for empirical data analysis. The applicability of this approach is evaluated by conducting a brief analysis of documents that guide economic and climate policy decision-making in Finland and in the European Union. Based on our results, economic growth has an integral role in financing political institutions, as well as in the reproduction of wage labour as an institution and the legitimacy of the economic system as a whole. Second, our framework helps to understand how political interests are articulated within different forms of regulation that require reconciling contradictory interests in societal power struggles.

Anthropocene, Capitalocene, Fossil Capitalism: Why should Anthropocene research talk about fossil capitalism?

SAKARI SÄYNÄJOKI

According to critics, the concept of the Anthropocene shifts the blame for environmental destruction onto universal “humanity” while obstructing its societal background. Instead of humanity, capitalism has been put forward as the prime culprit, and the debate often revolves around the concepts of the Anthropocene and Capitalocene. In this article, I argue that criticizing the Anthropocene concept from the perspective of the Capitalocene largely ignores a decisive factor behind the contemporary ecocatastrophe: fossil energy and its associated form of capitalism, fossil capitalism. I maintain that fossil capitalism should not merely be analysed as capitalism *per se* but also in direct relation to fossil fuels. In the article, I present a preliminary analysis of the special bond between fossil fuels and capitalism, which aims to justify the distinctive character of fossil capitalism. When this distinct character is left unperceived, research on the debate between the Anthropocene and Capitalocene is easily confined to either a sociopolitical or a technical perspective without combining the two. Hence, the debate should focus more closely on fossil capitalism.

From Marx's *Theses on Feuerbach* to 'new practice of philosophy'

MIKKO LAHTINEN

In my article, I examine the fundamental question of the relationship between theory and practice in Marxist theoretical and political debates. At the centre of the analysis is Karl Marx's *Theses on Feuerbach* (1845). The focus is especially on the last, eleventh thesis, where Marx says: 'The philosophers have only interpreted the world, in various ways; the point is to change it'. As a prelude to my presentation of Marx's theses, I elaborate upon Marx's views on the two 'target audiences' of his intellectual work, the working class, and the bourgeoisie, as they emerge in connection with his *Capital*. In the article, I read *Theses on Feuerbach* as a kind of an 'agenda', a plan of action that underpins and directs Marx's understanding of the relationship between theory and practice, the working class and his ('Marxist') theory. In the final part of the article, I shed some light on what these Marxian insights have provided Antonio Labriola and Antonio Gramsci in their work on Marx's materialist conception of history as a 'philosophy of praxis'. In this context, I highlight the view of Louis Althusser that Marx and Gramsci (and Lenin) opened the prospect of a 'new practice of philosophy'. In the final section of the article, I reflect on what this 'new practice of philosophy' might mean in concrete terms in light of Gramsci's *Prison Notebooks* (1929–1935).

Keywords: theory, practice, philosophy, historical materialism

Kirjoittajan ohjeet

Tutkimus & kritiikki julkaisee, pääasiassa suomen kielellä, vertaisarvioituja empiirisiä ja teoreettisia tieteellisiä artikkeleita sekä toimituksellisesti arvioituja katsauksia, keskustelupuheenvuoroja, kirja-arvioita sekä muita mahdollisia tekstejä.

Tarjottavat artikkelit jätetään *Tutkimus & kritiikin* julkaisualustalle (<https://journal.fi/tk>), mistä löytyvät myös yksityiskohtaisemmat kirjoitusohjeet. Kirjoittajia pyydetään tutustumaan julkaisualustalta löytyviin yksityiskohtaisiin ohjeisiin ja noudattamaan niitä mahdollisimman tarkoin. Tutkimusartikkelit jätetään anonymieinä ja niiden oheen liitetään erillinen tiedosto kirjoittajista ja heidän yhteystiedoistaan.

Tutkimus & kritiikki pyrkii edistämään hyvää suomalaista tieteellistä kielenkäyttöä. Kirjoittajia pyydetään välttämään lainasanoja vieraista kielistä ja kiinnittämään huomiota translitteroituihin sanoihin ja erillisnimiin.

Tieteelliset artikkelit ovat alkuperäistekstejä joita ei ole julkaistu aiemmin muualla. Ne annetaan pääsääntöisesti kahden asiantuntijan arvioitavaksi, jonka perusteella tehdään käsikirjoitusten julkaisupäätös. Arvioijilla on mahdollisuus esittää muutoksia, jotka kirjoittajien toivotaan ottavan huomioon.

Artikkelien pituus lähdeluettelo, taulukot ja kuvat mukaan lukien on 30 000–60 000 merkkiä välilyönteineen. Artikkeleihin liitetään suomen- ja englanninkieliset abstraktit, joiden pituus on 1 400–2 000 merkkiä.

Tutkimus & kritiikki julkaisee alkuperäisartikkelien ohella katsauksia, puheenvuoroja ja lyhyempiä tekstejä, jotka arvioidaan toimituksellisesti. Katsaukset ovat määrätyn tutkimusalueen tai teeman uusimman tutkimuskirjallisuuden systemaattisia esittelyjä ja arviointeja. Katsauksia toivotaan erityisesti kansainvälisen keskustelun kentältä ja myös eri kieli- ja kulttuurialueilta. Katsauksen pituus on korkeintaan 30 000 merkkiä.

Kirja-arvostelujen pituus voi vaihdella lyhyestä esittelystä laajempaan esseemuotoiseen arvioon, pituudeltaan korkeintaan 10 000 merkkiin.

Käsikirjoitusteksti tasataan vasempaan reunaan ja fonttina on Times New Roman, kirjasinkoko 12. Otsikoinnin, kuvien ja taulukoiden sekä lähdeviitteiden yksityiskohtaiset ohjeet ovat julkaisualustalla. Tiedostot tallennetaan .doc-muotoon.

Marxin ja Engelsin teoksiin viittaaminen
Viittausten yhdenmukaisuuden takaamiseksi suosittelemme käyttämään suomennoksista *Marx-Engels Valitut teokset* -kuusiosaista laitosta, joka lähdeluettelossa ilmaistaan muodossa *MEVT6*. Saksankielisiin alkuperäisteksteihin viitataan *Marx-Engels Werke* -kokoelman (*MEW*), ja englanninkielisiin käännöksiin *Marx-Engels Collected Works* kokoelman (*MECW*) mukaan.

JOURNAL.FI →

Kirjoittajat

Sauli Havu

YTM, FM, väitöskirjatutkija
Tampereen yliopisto
sauli.havu@gmail.com

Pasi Heikkurinen

KTT, yliopistonlehtori
Helsingin yliopisto
pasi.heikkurinen@helsinki.fi

Saska Heino

VTT, projektitutkija
Helsingin yliopisto
saska.heino@helsinki.fi

Joonas Kumpulainen

YTM, väitöskirjatutkija
Tampereen yliopisto
joonas.kumpulainen@tuni.fi

Mikko Lahtinen

FT, YTT, yliopistonlehtori
Tampereen yliopisto
mikko.lahtinen@tuni.fi

Petro Leinonen

YTM, väitöskirjatutkija
Tampereen yliopisto
petro.leinonen@tuni.fi

Jan Rehmann

Dr. Phil. Habil.
Visiting Professor for Critical
Theories and Social Analysis
Union Theological Seminary,
New York
jrehmann@utsnyc.edu

Toni Ruuska

KTT, yliopistotutkija
Helsingin yliopisto
toni.ruuska@helsinki.fi

Santeri Sorsa

KM, väitöskirjatutkija
Tampereen yliopisto
santeri.sorsa@tuni.fi

Sakari Säynäjoki

VTM, väitöskirjatutkija
Helsingin yliopisto
sakari.saynajoki@helsinki.fi